

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС»

І. В. Бєлова

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РИНКУ

Навчальний посібник

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2020

УДК 336.7(076.2)

Б 60

Рецензенти:

Г. М. Азаренкова – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Харківського інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»;

І. О. Школьник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Сумського державного університету

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як навчальний посібник
(протокол № 10 від 19 березня 2020 року)*

Бєлова І. В.

Б 60 Дослідження грошово-кредитного ринку : навчальний посібник /
І. В. Бєлова. – Суми : Сумський державний університет, 2020. – 147 с.
ISBN 978-966-657-825-2

Навчальний посібник містить лекції, питання для самоперевірки, тестові та практичні завдання з трьох тем: «Фінансовий моніторинг на фінансовому ринку», «Грошово-кредитний ринок», «Валютний ринок».

Рекомендований для студентів економічних спеціальностей закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації.

УДК 336.7(076.2)

ISBN 978-966-657-825-2

© Бєлова І. В., 2020

© Сумський державний університет, 2020

ЗМІСТ

	С.
ПЕРЕДМОВА	4
ТЕМА 1 Фінансовий моніторинг на фінансовому ринку ...	6
1.1 Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.....	6
1.2 Українська практика AML/CFT.....	25
1.3 Ризик-орієнтований підхід та інші сучасні тенденції боротьби з відмиванням грошей.....	35
1.4 Відповідальність за порушення вимог у сфері AML/CFT.....	46
Питання для самоперевірки	49
Тести	50
Завдання	53
Список рекомендованих джерел	54
ТЕМА 2 Грошово-кредитний ринок	56
2.1 Сутність та інструменти кредитного й грошового ринків.....	56
2.2 Міжбанківський кредитний ринок.....	69
2.3 Регулювання ринку банківського кредитування.....	74
2.4 НБУ як кредитор останньої інстанції.....	79
Питання для самоперевірки	85
Тести	85
Завдання	88
Список рекомендованих джерел	89
ТЕМА 3 Валютний ринок	91
3.1 Поняття, функції та учасники валютного ринку.....	91
3.2 Валютне регулювання та валютний контроль.....	114
Питання для самоперевірки	141
Тести	141
Завдання	144
Список рекомендованих джерел	145

ПЕРЕДМОВА

Вивчення стану грошово-кредитного ринку, його динамічних змін, аналіз його перспектив становлять значну частину діяльності фінансових аналітиків, економістів, науковців. Для якісного та кваліфікованого дослідження необхідні не лише належні знання про фундаментальні закономірності розвитку зазначеного ринку, а й дослідницькі та управлінські інструменти професійної й наукової діяльності.

Особливо важливою є наявність навичок для проведення досліджень грошово-кредитного ринку для фахівців із фінансів, банківської справи та страхування.

Дисципліна «Дослідження грошово-кредитного ринку» посідає важливе місце у формуванні професійних компетентностей, якими повинен володіти майбутній фахівець із фінансів, банківської справи. До таких компетентностей, зокрема, належить здатність виконувати складні завдання й вирішувати проблеми в професійній діяльності або процесі навчання у сфері фінансів, банківської справи, що передбачає проведення досліджень.

Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», затверджений і введений в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 20.06.2019 р. № 866, передбачає як одну з цілей навчання підготовку фахівців, здатних проводити дослідження у сфері фінансів, банківської справи та страхування. Такі фахівці повинні володіти методами, методиками та технологіями фінансової науки й практики, використовувати інформаційно-аналітичні програмні продукти та системи. Серед програмних результатів стандарту передбачено також вміння відшуковувати, обробляти, систематизувати та аналізувати необхідну інформацію, інтерпретувати її, аналізувати та використовувати для прийняття економічних рішень. Тому в посібнику наведено для прикладу багато інформації з найбільш важливих і поширених джерел про функціонування фінансового ринку.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Дослідження грошово-кредитного ринку» є грошово-кредитний ринок у сукупності його сегментів, їх взаємозв'язку й взаємозалежності.

Метою посібника є визначення сутності, функцій і ролі грошово-кредитного ринку, механізму його функціонування в ринковій економіці; вивчення закономірностей формування попиту й пропозиції на ньому; характеристика специфіки та основних інструментів регулювання грошово-кредитного ринку, розуміння теоретичних засад формування й

практичних аспектів реалізації грошово-кредитної політики в Україні; формування знань із теорії та практики грошово-кредитного регулювання, методології та інструментарію дослідження грошово-кредитного ринку в сучасних умовах.

Значну увагу приділено питанням, пов'язаним із діяльністю складових фінансового ринку – валютного та грошово-кредитного ринків, а також фінансовому моніторингу.

Посібник призначений для студентів закладів вищої освіти, аспірантів, викладачів, науковців, які цікавляться дослідженням грошово-кредитного ринку.

ТЕМА 1 ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ

1.1 Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення

Боротьба з відмиванням грошей, що надійшли з незаконних або неетичних джерел, – це заходи, покликані припинити практику отримання доходу в результаті незаконних дій і їх подальшої легалізації. Мета відмивання грошей – «надання» їм законного походження, і такі спроби з'явилися майже одночасно з розвитком банківської справи та грошей як спосіб ухилення від оподаткування. Проте, сучасного вигляду боротьба з відмиванням грошей отримала у ХХ ст., прогресувавши в часи сухого закону в США (що пов'язано з відмиванням коштів від незаконних продажів алкоголю) та в 1980-ті роки (внаслідок легалізації доходів від продажу наркотиків).

Практика боротьби з відмиванням грошей у світі має назву **AML/CFT** (Anti Money Laundering and Counter-Financing of Terrorism).

Необхідність міжнародного співробітництва й проведення систематизованих дій з AML/CFT викликали потребу створення міжнародних організацій та міжнародних стандартів.

Найбільш впливовою організацією є Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей – **FATF**, тобто Financial Action Task Force (on Money Laundering), створена у 1989 р. за ініціативи G7. А після терористичних актів у США 11 вересня 2001 року (подій «9/11») мандат FATF був розширеним на заходи з протидії фінансуванню тероризму.

Завдання FATF такі:

- відстеження загальносвітових методів і схем відмивання злочинно нажитих капіталів;
- розроблення контрзаходів, рекомендацій та стандартів з AML/CFT;
- сприяння ефективному здійсненню законодавчих, нормативних та оперативних заходів з AML/CFT та інших, пов'язаних із ними загроз цілісності міжнародної фінансової системи;
- моніторинг законодавства, діяльності правоохоронних і фінансових органів у сфері AML/CFT з інформуванням усіх зацікавлених сторін про дотримання вимог;

– відстеження прогресу у виконанні рекомендацій FATF країнами світу, складання експертних оглядів (так званих «взаємних оцінок») країн-членів.

Також FATF має завдання чинити тиск на уряди в усьому світі для покращання спостереження й контролю за фінансовими операціями та для обміну цією інформацією між країнами.

Отже, починаючи з 2002 р. уряди абсолютної більшості країн світу модернізували закони про відмивання грошей і системи нагляду та контролю за фінансовими операціями. Основний тягар проведення боротьби з відмиванням грошей покладено на фінансові інститути, що вплинуло не лише на процеси надання послуг, а й на витрати. А останні роки відзначилися навіть фактами накладання величезних штрафів на фінансові інститути-порушники (банк «HSBC» оштрафований на 1,9 млрд доларів США у 2012 р., «BNP Paribas» – на 8,9 млрд доларів США у 2014 р.).

Основним документом FATF є *Сорок рекомендацій*, зміст яких був трансформованим кілька разів:

– 1990 р. – перший перелік Сорока рекомендацій, що були покликаними забезпечувати комплексний план дій, необхідних для боротьби з відмиванням грошей;

– 2001 р. (після подій «9/11») – до місії FATF додали розроблення восьми стандартів боротьби з фінансуванням тероризму;

– 2004 р. – публікація 9 спеціальних рекомендацій; як міжнародні стандарти боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму узгодили 40 + 9 рекомендацій;

– 2012 р. – видання переглянутих Рекомендацій FATF під назвою «Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення» (FATF Recommendations 2012 – International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation). Мета – зміцнення глобальних гарантій і подальший захист цілісності фінансової системи шляхом надання урядам країн із більш ефективними інструментами можливості вжиття заходів проти фінансових злочинів. Рекомендації розширені через нові загрози (фінансування розповсюдження зброї масового знищення тощо) та для того щоб якісніше й суворіше боротися з корупцією. Дев'ять спеціальних рекомендацій щодо боротьби з фінансуванням тероризму були повністю інтегрованими із заходами з боротьби з відмиванням грошей.

Рекомендації FATF оновлені в червні 2016 р. та жовтні 2018 р. Зараз їх структура така (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Сучасний список рекомендацій FATF

№ пор.	Назва
А – ПОЛІТИКА ТА КООРДИНАЦІЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ КОШТІВ ТА ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ	
1	Оцінка ризиків та застосування підходу, що ґрунтується на оцінці ризиків
2	Національне співробітництво та координація
В – ВІДМИВАННЯ КОШТІВ ТА КОНФІСКАЦІЯ	
3	Злочин відмивання коштів
4	Конфіскація та тимчасові заходи
С – ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЗБРОЇ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ	
5	Злочин фінансування тероризму
6	Цільові фінансові санкції, пов'язані з тероризмом та фінансуванням тероризму
7	Цільові фінансові санкції, пов'язані з розповсюдженням зброї масового знищення
8	Неприбуткові організації
D – ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ	
9	Закони про збереження таємниці фінансовими установами
	<i>Заходи належної перевірки клієнта та збереження даних</i>
10	Заходи належної перевірки клієнта
11	Збереження даних
	<i>Додаткові заходи до специфічних клієнтів та видів діяльності</i>
12	Публічні особи
13	Кореспондентські банківські відносини
14	Переказ коштів або цінностей
15	Нові технології
16	Грошові перекази
	<i>Надійність, заходи контролю та фінансові групи</i>
17	Надійність третіх сторін
18	Внутрішній контроль та іноземні відділення та філії
19	Високоризикові країни
	<i>Повідомлення про підозрілі операції</i>
20	Повідомлення про підозрілі операції
21	Розголошення та конфіденційність

Продовження таблиці 1.1

Номер	Назва
	<i>Визначені нефінансові установи та професії (ВНУП)</i>
22	ВНУП: заходи належної перевірки клієнта
23	ВНУП: інші заходи
Е – ПРОЗОРИСТЬ ТА БЕНЕФІЦІАРНА ВЛАСНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА ПРАВОВИХ УТВОРЕНЬ	
24	Прозорість та бенефіціарна власність юридичних осіб
25	Прозорість та бенефіціарна власність правових утворень
Ф – ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОМПЕТЕНТНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ІНШІ ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАХОДИ	
	<i>Регулювання та нагляд</i>
26	Регулювання та нагляд за фінансовими установами (ВНУП)
27	Наглядові повноваження
28	Регулювання та нагляд за визначеними нефінансовими установами та професіями
	<i>Оперативна та правоохоронна діяльність</i>
29	Підрозділи фінансових розвідок
30	Обов'язки правоохоронних та слідчих органів
31	Повноваження правоохоронних та слідчих органів
32	Кур'єри з перевезення готівки
	<i>Загальні вимоги</i>
33	Статистика
34	Керівництво та зворотний зв'язок
	<i>Санкції</i>
35	Санкції
G – МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО	
36	Міжнародні інструменти
37	Міжнародна правова допомога
38	Міжнародна правова допомога: заморожування та конфіскація
39	Екстрадиція
40	Інші форми міжнародного співробітництва

Поняття злочину відмивання доходів було введено до створення Рекомендацій FATF у текстах конвенцій: Страсбурзької, Палермської, Віденської.

Зокрема, Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990, Страсбурзька), Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000, Палермська), Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988, Віденська) визначили зазначені далі поняття.

Злочини, пов'язані з відмиванням доходів:

а) перетворення або передача власності, усвідомлюючи, що така власність є доходом, з метою приховування або маскуванню незаконного походження власності або з метою сприяння будь-якій особі, замішаній у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій;

б) приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно власності або володіння нею, усвідомлюючи, що така власність є доходом;

в) набуття, володіння або використання власності, усвідомлюючи під час отримання, що така власність була доходом;

г) участь у вчиненні, об'єднання або змова з метою вчинення, замах на вчинення, пособництво, підмова, сприяння і поради щодо вчинення будь-якого зі злочинів, визначених відповідно до цієї статті.

Предикатний злочин – будь-який кримінальний злочин, у результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину відмивання доходів.

«Заморожування», або «накладення арешту», – тимчасова заборона переведення, конверсії, розміщення або переміщення власності чи тимчасовий арешт або взяття під контроль власності на підставі ухвали, винесеної судом або компетентним органом.

Конфіскація – покарання або захід, призначені судом після розгляду справи стосовно кримінального злочину чи кримінальних злочинів, результатом якого є остаточне позбавлення власності.

Корупція – діяння, що вчиняється навмисно: а) обіцянка, пропозиція або надання публічній посадовій особі особисто або через посередників будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи, для того щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків; б) вимагання або прийняття публічною посадовою особою особисто або через посередників будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної або юридичної особи, для того щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків.

Основними поняттями Стандартів FATF є:

– *доходи* – будь-яке майно, яке походить або було одержаним безпосередньо або опосередковано шляхом вчинення злочину;

– *кошти* – активи будь-яких видів, речових чи неречових, матеріальних чи нематеріальних, рухомих чи нерухомих незалежно від форми придбання, та правові документи чи інструменти в будь-якій формі, в тому числі електронній чи цифровій, що підтверджують право на такі активи чи частку в них;

– *майно* – активи будь-якого виду, речові або неречові, рухомі або нерухомі, матеріальні або нематеріальні, а також правові документи чи інструменти, які засвідчують право на них або відсотки у таких активах;

– *терорист* – будь-яка особа, яка (1) вчиняє, здійснює спробу вчинити терористичні акти будь-якими способами, прямо або опосередковано, протиправно та умисно; (2) є співучасником терористичних актів; (3) організовує або керує вчиненням терористичних актів; або (4) робить внесок у вчинення терористичних актів групою осіб, які діють зі спільною метою, якщо він умисний і з метою сприяння вчиненню терористичного акту або усвідомленням, що згадана група осіб має намір вчинити терористичний акт;

– *терористичний акт* – будь-яке інше діяння, покликане спричинити смерть або сильні тілесні ушкодження цивільним чи будь-яким іншим особам, які не беруть активної участі у військових діях під час збройного конфлікту, коли таке діяння за своїм характером чи в певному середовищі має за мету залякати населення або примусити Уряд чи міжнародну організацію вчинити чи відмовитися від вчинення певних дій;

– *фінансування тероризму* – це фінансування терористичних актів, а також терористів і терористичних організацій;

– *політичні особи (іноземні та національні)*;

– *бенефіціарний власник* – фізична особа, яка в кінцевому результаті володіє або контролює клієнта та/або фізична особа, від імені якої проводиться операція.

Предикатні злочини – це злочини, що передують відмиванню доходів. Їх можна описати шляхом посилання на всі злочини чи поріг, пов'язаний із категорією серйозних злочинів або з таким видом покарання, як позбавлення волі, встановлене за предикатний злочин (пороговий підхід), чи на перелік предикатних злочинів або поєднанням цих підходів. Це:

- 1) участь в організованому злочинному угрупованні та рекет;
- 2) тероризм, включаючи фінансування тероризму;
- 3) торгівля людьми та контрабанда мігрантів;
- 4) сексуальна експлуатація, включаючи сексуальну експлуатацію дітей;
- 5) незаконна торгівля наркотиками та психотропними речовинами;
- 6) незаконна торгівля зброєю;
- 7) незаконна торгівля краденими та іншими товарами;
- 8) корупція та хабарництво;
- 9) шахрайство;

- 10) підробка валюти;
- 11) підробка та піратство товарів;
- 12) злочини в сфері охорони навколишнього середовища;
- 13) вбивство, тяжкі тілесні ушкодження;
- 14) викрадення, незаконне обмеження волі та взяття заручників;
- 15) грабіж або крадіжка;
- 16) контрабанда (зокрема щодо митних і акцизних зборів та податків);
- 17) податкові злочини (пов'язані з прямими та непрямими податками);
- 18) (злочинне) здирство/вимагання;
- 19) підробка;
- 20) піратство;
- 21) інсайдерська торгівля та маніпулювання на ринку.

Для зменшення масштабів відмивання та його наслідків передбачена низка заходів, зазначена в рекомендаціях FATF. Детально ознайомитися зі змістом рекомендацій – завдання для самостійної роботи студентів.

Отже, доходи, отримані внаслідок предикатних злочинів, злочинці намагаються «відмивати», і на заваді цьому процесу повинні стати органи фінансової розвідки країн, правоохоронні органи, суди, фінансові установи тощо.

Найбільш поширеним підходом до дослідження процесу відмивання грошей є трифазна модель (мінімум 3 етапи): розміщення, маскуванню та інтеграція.

Розміщення – злочинні доходи розміщуються у фінансовій системі шляхом депонуванням значної кількості невеликих сум на банківські рахунки, шляхом придбання інструментів грошового ринку та ін. Цей етап вважається таким, що на ньому найлегше виявити незаконні доходи.

Маскування – серія операцій, що має на меті приховування/маскування джерел походження грошей: гроші «проганяються» через велику кількість банківських рахунків, перекази грошових коштів маскуються під платежі за товари та послуги тощо.

Інтеграція – надання грошам законного походження, зокрема способом інвестування в легальну економіку. Створюється видимість достовірності легальних джерел появи багатства злочинців. Здійснюються операції з купівлі-продажу нерухомості, предметів розкоші та ін. Усе це відбувається внаслідок спотворення цін, використання послуг професіоналів (бухгалтерів, юристів) тощо.

Крім FATF, функціонують такі міжнародні організації у сфері AML/CFT:

- **Базельський комітет з банківського нагляду** (секретаріат при Банку міжнародних розрахунків), основним завданням якого є впровадження високих і єдиних стандартів у сфері банківського регулювання та нагляду; розробив принципи участі фінансових установ у процесі боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, зокрема викладені у таких документах: «Попередження злочинного використання банківської системи з метою відмивання грошей» (1988 р.), «Знай свого клієнта» (2001 р.), «Комплаєнс та комплаєнс-функція в банках» (2005 р.), «Ефективне управління ризиками, пов'язаними з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму» (2016 р.) та ін.;
- **Вольфсберзька група** – неурядова асоціація тринадцяти глобальних банків (Barclays, Citigroup, Credit Suisse, Deutsche Bank, Goldman Sachs, HSBC, JP Morgan Chase, Societe Generale, UBS та ін.), заснована в 2000 р., мета якої – розробити стандарти фінансової індустрії для боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, політику «Знай свого клієнта». Групою розроблені керівництва з протидії корупції, принципи приватного банкінгу та для банків-кореспондентів: Wolfsberg Anti-Corruption Guidance (2011 р.), Wolfsberg Private Banking Principles (2012 р.), Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles for Correspondent Banking (2014 р.), Trade Finance Principles (2017 р.);
- **Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму (ЄАГ)** – регіональна група за типом FATF, створена у 2004 р. Учасники: Білорусь, Індія, Казахстан, Китай, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан. Україна має статус спостерігача, як і інші 14 країн, серед яких Італія, США, Туреччина, Польща, Франція, Іран. Основні завдання: сприяння впровадженню державами-членами 40 Рекомендацій; проведення спільних заходів, спрямованих на протидію відмиванню злочинних доходів і фінансуванню тероризму; здійснення програми взаємної оцінки держав-членів; аналіз типологій у сфері легалізації злочинних доходів і фінансування тероризму та обмін досвідом протидії таким злочинам з урахуванням особливостей регіону;
- **Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням грошей (МАНІВЕЛ/MONEYVAL)** – регіональ-

- на група за типом FATF, заснована в 1997 р., завдання якої – поширення політики AML/CFT на країни Європи. Членами MONEYVAL є 28 держав, серед яких Україна, Росія, Грузія, країни Європи. Організації-спостерігачі: FATF, ЄАГ, Світовий банк, МВФ, ЄБРР, Група підрозділів фінансової розвідки «Егмонт», Інтерпол, Контртерористичний комітет ООН, Управління ООН з наркотиків і злочинності та ін.;
- **The Egmont Group** (Група підрозділів фінансової розвідки «Егмонтська група»), створена для боротьби з незаконними фінансовими операціями в 1995 р., об'єднала фінансові розвідки майже 150 країн світу. Із 2004 р. фінансова розвідка України – ДСФМУ – приєдналася до групи «Егмонт», що забезпечує платформу для безпечного обміну досвідом та фінансової розвідки по боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. Як головна ланка в кожній країні підрозділи фінансової розвідки (ПФР) по всьому світу зобов'язані брати участь у співробітництві за міжнародними стандартами AML/CFT для обміну інформацією. Цю можливість їм дає «Егмонтська група»;
 - **Інтерпол** – Міжнародна організація кримінальної поліції, основним завданням якої є об'єднання зусиль національних правоохоронних органів країн-учасниць у сфері боротьби із загальнокримінальною злочинністю. Подібні організації, але у своїх регіонах, – Америкпол (Ameripol), Європол (Europol). Їх завданнями є боротьба з незаконним виробництвом/оборотом наркотиків, тероризмом, організованою злочинністю, контрабандою зброї, торгівлею людьми, відмиванням грошей, посадовими злочинами, корупцією, комп'ютерними/інтернет-злочинами;
 - **Комітети ООН (Контртерористичний комітет ООН, Управління ООН з наркотиків і злочинності, інші)**. До завдань, наприклад, Контртерористичного комітету ООН належать такі: ввести кримінальну відповідальність за фінансування тероризму; невідкладно заблокувати будь-які засоби, пов'язані з особами, причетними до терористичних актів; не допускати надання притулку, допомоги або підтримки терористам; співпрацювати з іншими урядами в розслідуванні, виявленні, арешті, видачі та переслідуванні осіб, причетних до терактів.

Усі ці організації мають свій певний спектр зобов'язань у сфері AML/CFT. Зокрема, **Базельський комітет з банківського нагляду (БКБН)** установлює рекомендації до банків для ефективного управління ризиками відмивання грошей та фінансування тероризму (ML/FT) і зазначає, що передовою ланкою боротьби повинні бути саме фінансові установи (особливо банки), тому що за їх використання злочинцями процес відмивання грошей стає найбільш масштабним, швидким та дешевим (порівняно з іншими методами). Відповідно до документа БКБН «Ефективне управління ризиками, пов'язаними з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму» в банку повинні бути створеними належні система корпоративного управління та система моніторингу угод, а також організовано **три лінії захисту** від ризиків ML/FT (табл. 1.2).

Також важливим документом БКБН є «Належне ставлення банків до клієнтів», або «Знай свого клієнта» (2001 р.), відомий як політика КУС (know your customer) і спрямований на зменшення вірогідності перетворення банків на засіб фінансового злочину або його жертву. Також документ присвячений питанням управління ризиками відмивання грошей, без належної ефективності якого банк наражається на репутаційний, операційний, правовий і концентраційний ризики, що можуть призвести до істотних фінансових витрат, особливо зважаючи на те, що всі ці ризики взаємопов'язані.

Таблиця 1.2 – Три лінії захисту від ризиків AML/CFT у банку відповідно до Базельських рекомендацій

Хто представляє	Завдання
Перша лінія захисту, відповідальна за виявлення, оцінку та контроль над ризиками в діяльності	
Бізнес-підрозділи (що забезпечують роботу з клієнтами)	– чітке письмове визначення політик і процедур процесу AML/CFT, доведення їх до відома всіх співробітників; – наявність внутрішніх процедур із виявлення підозрілих транзакцій та інформування про них; – наявність політик і процесів із проведення перевірок співробітників для дотримання високих етичних норм та професійних стандартів; – виконання програм навчання персоналу для різних напрямків діяльності відповідно до потреб і профілю ризику банку (для реалізації політик і процедур банку з AML/CFT)

Продовження таблиці 1.2

Хто представляє	Завдання
Друга лінія, що постійно моніторить виконання банком усіх обов'язків з AML/CFT	
Офіцер з AML/CFT, підрозділ з управління ризиками, підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс), підрозділ по роботі з персоналом, IT-підрозділ	Офіцер з AML/CFT повинен відповідати за постійний моніторинг, а саме: – проведення тестування на предмет комплаєнса й перевірку звітів про невідповідності для звернення уваги вищого керівництва або ради директорів; – він є контактною особою з усіх питань, пов'язаних з AML/CFT, в тому числі для внутрішніх і сторонніх органів; – він повинен безпосередньо звітувати перед вищим керівництвом або радою директорів; відповідати за надання звітності про підозрілі транзакції; мати достатньо ресурсів щоб ефективно виконувати всі обов'язки
Третя лінія, завдання якої – періодично проводити оцінку ефективності дотримання політик і процедур AML/CFT	
Підрозділ/служба внутрішнього аудиту (СВА)	Керівництво банку для незалежної оцінки управління ризиками та механізмами внутрішнього контролю повинне подбати про те, щоб СВА: були оснащеними кваліфікованими співробітниками, а масштаб, частота та методологія аудиту відповідали профілю ризику банку. Зовнішні аудитори також відіграють важливу роль в оцінці механізмів і процедур внутрішнього контролю банків

Наслідками реалізації зазначених ризиків можуть бути: зняття вкладниками коштів і припинення міжбанківських кредитних ліній (унаслідок того що негативні відгуки про практику ділових відносин у банку призведуть до втрати впевненості в надійності установи), судові претензії до банку та штрафи, витрати на розслідування, арешт та замороження активів, втрати кредитів (що особливо важливо в контексті пов'язаного кредитування) тощо.

Запобіжні заходи КҮС потребують від банків багатьох дій, таких як:

- розробка політики прийняття клієнта та програми його ступеневої ідентифікації, що передбачає всебічну ретельну перевірку рахунків підвищеного ризику та профілактичний моніторинг рахунків підозрілої діяльності;
- проведення ефективних процедур ідентифікації клієнтів;
- відмова від проведення сумнівних операцій та інформування про них;
- реалізація співпраці з органами охорони правопорядку; проведення заходів щодо країн із неадекватними засобами проти відмивання грошей та ін.

Отже, ключовими елементами системи AML/CFT у банках є:

- 1) політики прийняття нових клієнтів;
- 2) визначення клієнта;
- 3) постійний моніторинг високоризикових рахунків;
- 4) управління ризиками.

Політика прийняття клієнтів повинна бути спрямованою на вивчення таких показників, як *загальний профіль клієнта, країна походження, соціальний статус або відносини з органами влади, пов'язані з ним рахунки, ділова активність та інші фактори ризику.*

Банки не повинні відкривати рахунку чи вести справ із клієнтом, який наполягає на анонімності або повідомляє фіктивне ім'я.

Більш інтенсивний моніторинг потрібно проводити щодо *рахунків підвищеного ризику*. Кожен банк повинен виробити основні індикатори таких рахунків, зважаючи на інформацію про клієнта, таку як країна походження й джерело коштів, види операцій та інші фактори ризику. Для рахунків підвищеного ризику:

- банкам слід переконатися, що вони мають адекватну систему інформування керівництва, щоб забезпечувати менеджерів і відповідних посадових осіб регулярною інформацією, необхідною для ідентифікації, аналізу та ефективного моніторингу рахунків підвищеного ризику клієнтів (звіти щодо недостатності документації про відкриття рахунку, незвичні операції клієнта тощо);

- вище керівництво, відповідальне за надання приватних банківських послуг, має бути обізнаним з особистими обставинами клієнтів підвищеного ризику та обережним щодо джерел інформації від третіх сторін. Великі операції таких клієнтів мають бути ухваленими вищим керівником;

- банкам слід залишатися особливо пильними до ділових контактів із *politically exposed person PEP* та фізичними особами високого рангу або з особами та компаніями, які очевидно пов'язані з ними (родинними зв'язками, діловими стосунками). Отримання та ведення операцій із

капіталами корумпованих РЕР серйозно зашкодить репутації самого банку, рішення про відкриття рахунку РЕР має прийматися вищим керівництвом банку.

Загалом БКБН наполягає, що необхідність суворих стандартів належного ставлення до клієнта не обмежується банками, та вважає подібні інструкції важливими для всіх небанківських фінансових установ і професійних посередників фінансових послуг, таких як юристи та бухгалтери.

Контртерористичний комітет ООН (Counter-Terrorism Committee) заснований відразу після подій 9/11 у США. Має завдання по контролю за здійсненням резолюції 1373 (2001 р.), згідно з якою країнам пропонуються такі кроки:

- ввести кримінальну відповідальність за фінансування тероризму;
- невідкладно заблокувати будь-які кошти, пов'язані з особами, причетними до терористичних актів;
- не надавати в жодній формі фінансової підтримки терористичним групам;
- не допускати надання притулку, допомоги або підтримки терористам;
- вести обмін інформацією та співпрацювати з урядами інших країн у розслідуванні, виявленні, арешті, видачі та переслідуванні осіб, причетних до таких актів.

Серед складових роботи Комітету є відвідування країн з метою оцінки характеру та рівня технічної допомоги, що може знадобитися певній країні; технічна допомога; доповіді країн, у яких є повний аналіз ситуації боротьби з тероризмом; заохочення країн до застосування відомих передових методів, кодексів і стандартів з урахуванням національних умов і потреб тощо. Комітет не складає переліків терористів і не здійснює їх розшук. Це завдання органів, що мають оперативно-розшукові повноваження.

На думку переважної кількості країн, найбільшими сучасними терористичними організаціями є «Аль-Каїда» та «Талібан» (Афганістан); «Брати-мусульмани» (Єгипет); «ЕТА», баски (Іспанія); «Аум Шінрікьо» (Японія); «Хізбалла» (Сирія та Ліван); Ісламська держава Іраку та Леванту ІДІЛ/ДАШ (Ірак, Сирія, Лівія та ще кілька країн). Оскільки терористичні організації мають певну сферу свого впливу (у географічному розумінні), то більшість країн складають власні переліки терористів, ознайомитися з якими можна за такими адресами:

- сайт ФБР: <http://www.fbi.gov/wanted/terrorists/fugitives.htm>;
- сайт Державного казначейства США: <http://www.treas.gov/offices/enforcement/ofac/sdn/index.shtml>;

- сайт Інтерполу: <http://www.interpol.int/Wanted-Persons>;
- сайт Організації Об'єднаних Націй: <http://www.un.org/russian/sc/committees/1267/consolist.shtml>;
- сайт ДСФМУ: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=126&lang=uk.

Дуже інформативним також є сайт «Global Terrorism Database» («GTD») (<https://www.start.umd.edu/>). Це глобальна база даних про тероризм із 1970 р. по 2016 р. (понад 170 000 випадків): для кожного інциденту представлена інформація про дату, місце, мету, зброю, кількість жертв, групу чи особу, відповідальну за нього.

Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму (EAG) і Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням грошей (**MONEYVAL**) одним із завдань мають проведення тематичних досліджень методів відмивання грошей та фінансування тероризму, тенденцій та методів фінансування тероризму, а також випуск звітів про них. Питання типологій відмивання детальніше розкрито нижче.

Зважаючи на наближення організації систем AML/CFT в окремих країнах до вимог FATF, зазначена міжнародна організація ввела практику публікації переліку країн, що не співпрацюють у глобальній боротьбі з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, і спочатку цей перелік мав назву «**FATF blacklist**» («**Чорний список FATF**»). Україна перебувала в ньому з 2001 р. по 2006 р., у якому цей перелік був скасованим. Далі список одержав нову назву через зміну суті претензій до країн, що не співпрацювали з FATF із насамперед офшорного аспекту на інші, – **High-risk and non-cooperative jurisdictions (NCCTs)**. На сайті FATF у розділі «High-risk and non-cooperative jurisdictions» («Юрисдикції високого ризику») можна знайти актуальний перелік країн, щодо яких є стан посиленого моніторингу з боку FATF, які мають недоліки власних систем AML/CFT.

Станом на липень 2017 р.:

- юрисдикціями *Call for action*, щодо яких FATF закликає застосовувати контрзаходи для захисту міжнародної фінансової системи від ризиків ML/FT, є: **Північна Корея** (основні проблеми – високі ризики фінансування розповсюдження зброї масового знищення (Weapons of Mass Destruction Proliferation Financing – PF). FATF закликає всі юрисдикції рекомендувати своїм фінансовим установам приділяти особливу увагу діловим відносинам та операціям із КНДР, в тому числі з компаніями країни, фінансовими установами та особами, які діють від їх імені. Юрисдикції повинні вжити необхідних заходів, щоб закрити існуючі філії, дочірні компанії та представництва банків

КНДР у межах їх територій і припинити кореспондентські відносини з банками КНДР) та **Іран** (щодо якого на сьогодні було три хвилі санкцій: санкції ООН 1979–1981 рр., санкції США з 1981 р., санкції ООН із 2006 р. За цей час були впроваджені: заморожування 12 млрд доларів в іранських активах (банківських депозитах, золоті, нерухомості та ін.), торгове ембарго; відключення банків від SWIFT; заборона Ірану імпортувати зброю; заборона інвестицій у нафтогазовий сектор; санкції на фізичних та юридичних осіб, які мають відношення до реалізації ядерної програми Ірану. У червні 2016 р. FATF призупинила контрзаходи на 12 місяців, щоб стежити за прогресом Ірану в здійсненні Плану дій країни щодо вирішення стратегічних недоліків у сфері AML/CFT. Якщо FATF визначить, що Іран не продемонстрував істотного прогресу в реалізації Плану дій у кінці цього періоду, то контрзаходи будуть знову введені. А поки що події розвиваються так: у жовтні 2018 р. FATF було прийнято рішення зберегти мораторій на контрзаходи щодо зазначеної юрисдикції. У серпні 2018 р. в Ірані затвердили поправки до Закону про боротьбу з фінансуванням тероризму, а в січні 2019 р. – поправки до Закону про боротьбу з відмиванням грошей. Ключові недоліки: 1) залишаються винятки у функціонуванні системи CFT щодо певних угруповань, «які намагаються припинити іноземну окупацію, колоніалізм і расизм»; 2) потребує запровадження примусове дотримання режиму належної перевірки клієнтів; 3) має бути забезпечена повна операційна незалежність Підрозділів фінансової розвідки; 4) потрібно ратифікувати Палермську конвенцію та Конвенцію про боротьбу з FT тощо;

– *Other monitored jurisdictions* – юрисдикціями зі *стратегічними недоліками* систем AML/CFT, що не досягли достатнього прогресу в боротьбі з ML/FT та щодо яких FATF закликає своїх членів розглянути ризики, пов'язані з недоліками цих юрисдикцій, станом на 01.01.2020 р. є: **Багами, Ботсвана, Камбоджа, Гана, Ісландія, Монголія, Пакистан, Панама, Сирія, Тринідад і Тобаго, Ємен, Зімбабве** (для порівняння двома роками раніше такими юрисдикціями були Боснія і Герцеговина, Ефіопія, Ірак, Сирія, Уганда, Вануату, Ємен). Основними вимогами FATF до цих країн є: криміналізувати відмивання коштів та фінансування тероризму; створити правову основу для заморожування й конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом; створити ефективні механізми моніторингу діяльності офшорних суб'єктів; упроваджувати конкретні заходи щодо запобігання неправомірному використанню номінальних акціонерів та

керівників і забезпечення своєчасного доступу до адекватної та точної корисної інформації про право власності;

– *Jurisdictions No Longer Subject to the FATF's On-Going Global AML/CFT Compliance Process* – юрисдикції, що більше не є предметом триваючого глобального процесу оцінки дотримання вимог FATF, – *Афганістан* (має значний прогрес у вдосконаленні режиму AML/CFT, ухвалив нормативно-правову базу для виконання своїх зобов'язань щодо плану дій 2012 р. із подолання стратегічних недоліків, продовжує працювати над повним упровадженням транскордонних регламентів на офіційних пунктах перетину кордону) та *Лаос* (також має значний прогрес у виконанні плану дій 2015 р. для подолання стратегічних недоліків системи AML/CFT).

Серед країн, що з моменту включення їх до «FATF blacklist» досягли значного прогресу, є і Україна. І основними претензіями FATF під час чергової процедури взаємної оцінки якості системи AML/CFT до нашої країни були високий рівень корупції і відсутність рішучих дій із її подолання. Аналогічні думки, викладені в останньому звіті щодо України іншої впливової міжнародної організації – **GRECO** (*The Group of States against Corruption* – «Групи держав проти корупції») – органу Ради Європи з антикорупційного моніторингу.

В останнє п'ятиріччя найвищим пріоритетом для багатьох країн, міжнародних організацій залишалися зусилля із *запобігання розповсюдженню ядерної зброї*, особливо щодо Північної Кореї, Ірану та Сирії через підозри в реалізації ними прихованих військових ядерних програм. З огляду на зазначене до країн застосовані *міжнародні санкції* – колективні або односторонні примусові заходи держав чи міжнародних організацій до держави, що порушила норми міжнародного права. Статут ООН серед інших санкцій передбачає так звані «примусові заходи» (військовий примус). Широко застосовуються економічні санкції. Найбільш відомими є санкції з боку таких міжнародних організацій, як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Рада Європи, Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та ін.

Санкції ООН є проміжними заходами між словесним осудом і застосуванням сили. Їх застосовують щодо держави (частини її території або конкретно визначених осіб), яка відмовляється виконувати обов'язки, що впливають із правовідносин міжнародної відповідальності. Мета застосування – припинення правопорушення та забезпечення виконання державою-правопорушником обов'язків. Ще десятиріччя тому санкції могли мати *всеосяжний характер* і передбачали оголошення повного ембарго на торгівлю з державою-об'єктом санкцій

(Іраком, Югославією тощо). Але на сьогодні це ембарго на поставки озброєння в державу-об'єкт санкцій або заборона на поїздки чи заморожування активів осіб, унесених Радою Безпеки в так званий «чорний список», тобто *«точкові» санкції*.

Спектр санкцій передбачає: **комерційні або торгові**: повне чи часткове ембарго; **фінансові**: блокування іноземних активів уряду, обмеження доступу на фінансові ринки, припинення надання фінансової допомоги; **санкції щодо пересування**: заборона на переміщення за кордон своєї держави певних осіб чи груп осіб; **дипломатичні**: повне або часткове відкликання дипломатів, анулювання дипломатичних віз; **спортивні та культурні**: заборона на участь у спортивних змаганнях, припинення наукового, технічного та культурного співробітництва; **процесуальні**: припинення членства чи позбавлення права голосу в міжнародних організаціях.

Загалом Рада Безпеки ООН більше ніж 20 разів застосовувала санкції. Найбільш відомими випадками стали санкції проти:

– Афганістану (з 1999 р.) – ембарго на поставки зброї, заморожування активів тощо;

– Ірак (із 1990 р.) – усеохоплюючі санкції у 2003 р. було замінено на ембарго щодо зброї, заморожування активів та ін.;

– Іран (із 2006 р.) – ембарго на поставку матеріалів, чутливих щодо розповсюдження ядерної діяльності, та розвитку програм розробки балістичних ракет, заборона на експорт зброї та пов'язаних матеріалів;

– Північна Корея (із 2006 р.) – ембарго на поставки зброї, ембарго, пов'язане з ядерними програмами, заборона на експорт у КНДР предметів розкоші, заморожування активів тощо.

Санкції також можуть вводитися не щодо певної країни, а стосовно фізичних і юридичних осіб. Наприклад, до фізичних осіб, визначених як терористи (членів Аль-Каїди, Талібану), терористичних організацій, наркоторговців, транснаціональних кримінальних організацій, фізичних чи юридичних осіб, які беруть участь у поширенні зброї масового ураження, певних громадян.

Крім міжнародних організацій, їх можуть вводити також окремі країни проти інших. Найбільш відомими є санкції Управління контролю за іноземними активами США (*The Office of Foreign Assets Control (OFAC)*). Цією організацією застосовані численні санкційні програми, – всеохоплюючі або вибіркові, – спрямовані на подолання національної загрози. Найбільш відомими є санкції щодо Куби, Північної Кореї, Лівії, Ірану, Сирії, Судану, Зімбабве, Білорусі, Сомалі, а також контртерористичні, проти трафіку наркотиків, кіберзлочинців, поширення зброї масового знищення, транснаціональних кримінальних

угруповувань. Специфічним прикладом є санкції проти осіб, підозрюваних у причетності до смерті С. Магнітського. Із 2014 р. OFAC почав застосування низки персональних і секторальних санкцій щодо ситуації в Україні – Ukraine Related Sanctions.

Сама Україна також застосовувала санкції як щодо юридичних, так і щодо фізичних осіб різних країн. Зокрема, сучасне законодавство України щодо санкцій включає Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 № 1644-VII і ще низку інших актів. Згідно із зазначеним Законом підставами для застосування санкцій є:

1) дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету й територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності тощо;

2) резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН;

3) рішення та регламенти Ради ЄС;

4) факти порушень Загальної декларації прав людини, Статуту ООН.

Майже 30 видів санкцій за Законом передбачають:

– блокування активів – тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном;

– обмеження торговельних операцій;

– запобігання виведенню капіталів за межі України;

– зупинення виконання економічних і фінансових зобов'язань;

– припинення видачі дозволів, ліцензій на ввезення в Україну з іноземної держави чи вивезення з України валютних цінностей та обмеження видачі готівки за платіжними картками, емітованими резидентами іноземної держави;

– заборона НБУ реєструвати учасника міжнародної платіжної системи, платіжною організацією якої є резидент іноземної держави тощо.

Документ «Про забезпечення реалізації і моніторингу ефективності персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», затверджений Постановою Правління НБУ від 01.10.2015 р. № 654, передбачає санкції в банківській сфері: блокування активів, зупинення фінансових операцій, запобігання виведенню капіталів за межі України, зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань (заборона надавати кредити, позики, фінансову допомогу, гарантії; заборона здійснювати кредитування через купівлю цінних паперів; заборона придбання цінних паперів).

Також РНБО України Рішенням від 15.03.2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» увела перелік юридичних осіб, до яких застосовуються обмежувальні заходи (санкції) – запобігання виведенню капіталів за межі України на користь пов'язаних із банком осіб. Це ПуАТ «СБЕРБАНК», ПуАТ «ВіЕс Банк», ПуАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк», ПуАТ «ВТБ БАНК», ПуАТ «БМ БАНК».

Загалом міжнародна практика боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму постійно вдосконалюється новими підходами та методами, і серед них також є «червоні прапорці» (Red Flags) та метод «чорних списків».

Red Flags – це засоби систем внутрішнього контролю та процедури, що допомагають працівникам банків та інших установ якомога ефективніше виявляти підозрілі транзакції клієнтів, які здебільшого стосуються його поведінки. Це:

- недостатня або сумнівна інформація (документи клієнта неможливо перевірити, він не бажає надавати детальної інформації про бізнес, приховує реальних власників);

- нестабільна ділова активність (здійснюються готівкові операції, не пов'язані з потребами клієнта, операції в інвалюті постійно змінюються за кількістю, типом або обсягом) тощо.

«Чорні списки» (Black list) є підходом, що передбачає складання окремими авторитетними організаціями («LexisNexis», «Factiva Dow Jones», «Thomson Reuters World-Check», «SAS») списків юридичних та фізичних осіб і надання їх у користування на основі абонентської плати банкам, іншим фінансовим інститутам та корпораціям про тих, хто скоїв такі злочини, як хабарництво та корупція, піратські підробки, сексуальна експлуатація, використання рабської праці, кіберзлочини, інсайдерська торгівля, шахрайство з цінними паперами, відмивання грошей, незаконний оборот наркотиків та зброї, тероризм та його фінансування, військові злочини, ухилення від сплати податків, багато інших.

1.2 Українська практика AML/CFT

Фінансовий моніторинг (це назва для AML/CFT в Україні) є досить новим явищем для нашої країни. Його історія починається з 11 червня 2003 р., коли набрав чинності відповідний Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», спрямований, як було визначено в преамбулі, на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави шляхом визначення відповідного правового механізму та забезпечення формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної інформації, що дає можливість правоохоронним органам України та іноземних держав виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів, а також іншими незаконними фінансовими операціями.

Відповідно до українського закону про AML/CFT *доходи, одержані злочинним шляхом*, – будь-яка вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передуює легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з рухомого чи нерухомого майна, майнових та немайнових прав незалежно від їх вартості. *Суспільно небезпечне діяння, що передуює легалізації (відмиванню) злочинних доходів*, – діяння, за яке Кримінальним кодексом України (ККУ) передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ) або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, в якій воно було вчинено, і є злочином за ККУ, внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи. *До легалізації (відмивання) доходів*, одержаних злочинним шляхом, належать будь-які дії, пов'язані з вчиненням фінансової операції чи правочину з активами, одержаними внаслідок вчинення злочину, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких активів чи володіння ними, прав на такі активи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням активів, одержаних внаслідок вчинення злочину.

Зазначений закон установлює дворівневу систему організації фінансового моніторингу, що передбачає проведення державного та первинного фінансових моніторингів.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у цій сфері – Державна служба фінансового моніторингу України, або ДСФМУ, а також інші суб'єкти (НБУ, Мінфін (МФУ), НКЦПФР, Нацкомфінпослуг). ДСФМУ здійснює сукупність заходів зі збору, обробки та аналізу інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язаною з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу (СПФМ) є:

- банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;
- платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем;
- товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами;
- професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів);
- суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна;
- суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри;
- нотаріуси, адвокати, адвокатські бюро та об'єднання, аудитори, аудиторські фірми, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги тощо.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний:

- стати на облік у ДСФМУ як суб'єкт первинного фінансового моніторингу та повідомляти про призначення чи звільнення відповідального працівника; зміну відомостей про суб'єкта первинного фінансового моніторингу та/або відповідального працівника чи особу, яка тимчасово виконує його обов'язки; припинення діяльності;
- здійснювати ідентифікацію, верифікацію клієнта (представника клієнта), вивчення клієнта та уточнення інформації про клієнта у випадках, установлених законом;
- забезпечувати виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, до початку, в процесі, в день виникнення підозри, після їх проведення або під час спроби їх проведення чи після відмови клієнта від їх проведення;
- забезпечувати у своїй діяльності управління ризиками ML/FT та розробляти критерії ризиків;

– забезпечувати реєстрацію фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, не пізніше ніж наступного робочого дня з дня їх виявлення;

– повідомляти ДСФМУ про:

а) фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, – протягом трьох робочих днів із дня їх реєстрації або спроби їх проведення;

б) фінансові операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, а також інформацію про свої підозри щодо діяльності осіб, – у день виникнення підозри або спроби проведення фінансових операцій, але не пізніше ніж наступного робочого дня з дня реєстрації таких фінансових операцій;

в) фінансові операції, стосовно яких є підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення, – у день їх виявлення, але не пізніше ніж наступного робочого дня з дня реєстрації таких фінансових операцій, а також інформувати про такі фінансові операції правоохоронні органи;

– подавати на запит спеціально вповноваженого органу додаткову та іншу інформацію;

– вживати заходів щодо запобігання розголошенню інформації, що подається ДСФМУ;

– зберігати офіційні документи, інші документи з питань фінансового моніторингу – не менше ніж 5 років (після завершення операції, припинення ділових відносин тощо);

– за рішенням ДСФМУ зупиняти проведення або забезпечувати моніторинг фінансової операції відповідної особи;

– вживати на постійній основі заходів із відповідної підготовки персоналу;

– проводити аналіз відповідності фінансових операцій, що проводяться клієнтом, наявній інформації про зміст його діяльності та фінансовий стан із метою виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;

– ін.

СПФМ зобов'язаний на підставі поданих клієнтом офіційних документів або засвідчених в установленому порядку їх копій здійснювати ідентифікацію та верифікацію клієнта.

Ідентифікація – отримання СПФМ від клієнта ідентифікаційних даних (переліку відомостей/ідентифікаційних даних для фізичної особи, фізичної особи – підприємця, юридичної особи).

Верифікація клієнта – встановлення (підтвердження) СПФМ відповідності особи клієнта (представника клієнта) у його присутності отриманим ідентифікаційним даним.

Особлива увага останніми роками приділяється національним та іноземним публічним діячам (**PEP**), а також вивченню структури власності підприємств і виявленню кінцевих бенефіціарних власників (контролерів).

Національні публічні діячі – фізичні особи, які виконують або виконували протягом останніх трьох років визначені публічні функції в Україні, а саме: Президент України, Прем'єр-міністр України, члени КМУ; перші заступники та заступники міністрів, керівники інших центральних органів виконавчої влади, їх перші заступники і заступники; народні депутати України; Голова та члени Правління НБУ, члени Ради НБУ; голови та судді Конституційного Суду України, ВСУ та вищих спеціалізованих судів; Генеральний прокурор та його заступники; Голова СБУ та його заступники; Директор НАБУ та його заступники; Голова Антимонопольного комітету України та його заступники; Начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України, начальники Сухопутних військ України, Повітряних Сил України, Військово-Морських Сил України; державні службовці, посади яких належать до категорії «А»; керівники обласних територіальних органів центральних органів виконавчої влади; керівники адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних та казенних підприємств, господарських товариств, державна частка в статутному капіталі яких більша ніж 50 %; керівники керівних органів політичних партій тощо.

Іноземні публічні діячі – фізичні особи, які виконують або виконували протягом останніх трьох років визначені публічні функції в іноземних державах, а саме: глава держави, керівник уряду, міністри та їх заступники; депутати парламенту; голови й члени правлінь центральних банків; члени верховного та конституційного судів; надзвичайні та повноважні послы, повірені в справах та керівники центральних органів військового управління; керівники адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних підприємств, що мають стратегічне значення; керівники керівних органів політичних партій, представлених у парламенті.

Для виявлення PEP можуть використовуватися різні бази даних, зокрема спеціалізовані («LexisNexis», «Factiva Dow Jones», «Thomson Reuters World-Check», «SAS») та ін. (наприклад, <https://pep.org.ua/en/>, <https://youcontrol.com.ua/>).

Стосовно національних, іноземних PEPs, а також пов'язаних із ними осіб (серед них є і юридичні особи, кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є PEPs) СПФМ зобов'язаний: виявляти факт належності клієнта до цієї категорії, встановлювати структуру власності підприємств та кінцевого бенефіціарного власника. Мета – зменшення рівня корупції, а також виконання вимог до протидії відмиванню доходів.

Структура власності – документально підтверджена система взаємовідносин юридичних та фізичних осіб, що дає можливість установити всіх наявних кінцевих бенефіціарних власників (контролерів), у тому числі відносини контролю між ними щодо цієї юридичної особи або відсутність кінцевих бенефіціарних власників (контролерів).

Кінцевий бенефіціарний власник (контролер) – фізична особа, яка незалежно від формального володіння має змогу здійснювати вирішальний вплив на управління або господарську діяльність юридичної особи безпосередньо або через інших осіб, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною часткою, права вирішального впливу на формування складу, результати голосування, а також вчинення правочинів, які дають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління, або яка має змогу здійснювати вплив шляхом прямого або опосередкованого (через іншу фізичну чи юридичну особу) володіння однією особою самостійно або спільно з пов'язаними фізичними та/або юридичними особами часткою в юридичній особі розміром 25 % чи більше статутного капіталу або прав голосу в юридичній особі.

Серед обов'язків СПФМ важливим є виявлення так званих підозрілих операцій клієнта. Логіка виявлення полягає в тому, що за суттю така операція має ймовірність, що вона призначена для ML/FT, тобто виникає підозра.

Підозра – припущення, що ґрунтується на результатах аналізу наявної інформації та може свідчити про те, що фінансова операція або її учасники, їх діяльність чи джерела походження активів пов'язані з ML/FT чи вчиненням іншого суспільно небезпечного діяння, визначеного ККУ як злочин, або за яке передбачені міжнародні санкції. У світовій практиці відносно таких підозрілих дій прийнято складати Звіт про підозрілу активність (SAR) або Звіт про сумнівну транзакцію (STR), який надсилається до спеціально визначеного органу. В Україні про це

складається повідомлення, що надсилається до ДСФМУ для подальшого аналізу.

У ст. 15 і ст. 16 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» встановлені переліки фінансових операцій, що підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Ознаки фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу

Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу: у разі, якщо сума, на яку вона здійснюється, – 150 000 грн і більша (або дорівнює чи перевищує цю суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах) та має одну або більше таких ознак:
1) переказ коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження коштів із такого рахунку; зарахування або переказ коштів у разі, якщо хоча б одна зі сторін-учасників фінансової операції має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державі, що віднесена КМУ до переліку офшорних зон, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі, зареєстрованій у зазначеній державі;
2) купівля-продаж за готівку чеків, дорожніх чеків, у тому числі інших платіжних інструментів або платіжних засобів чи засобів платежу;
3) зарахування або переказ коштів, надання або отримання кредиту (позики), здійснення ін. фінансових операцій у разі, якщо хоча б одна зі сторін-учасників фінансової операції має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державі (на території), що не виконує чи неналежним чином виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що провадять діяльність у сфері AML/CFT, або однією зі сторін-учасників фінансової операції є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому у зазначеній НССТ;
4) фінансові операції з готівкою (внесення, переказ, отримання коштів);
5) здійснення розрахунку за фінансову операцію у готівці (для СПФМ, крім банків);
6) зарахування коштів на поточний рахунок/списання з рахунку юридичної або фізичної особи-підприємця, якщо період діяльності менший ніж 3 місяці з дня реєстрації або якщо операції на зазначеному рахунку не здійснювалися з дня його відкриття;
7) переказ коштів за кордон за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), крім тих, що передбачають фактичне постачання товарів на митну територію України;

Продовження табл.1.3

8) обмін банкнот на банкноти іншого номіналу;   9) здійснення фінансових операцій із цінними паперами на пред'явника, які не депоновані в депозитарних установах;   10) здійснення операцій із векселями (крім фінансових казначейських векселів), ордерними цінними паперами;   11) перерахування або отримання коштів неприбутковою організацією;   12) здійснення фінансових операцій за правочинами, форма розрахунків за якими не визначена (для СПФМ, крім банків);   13) одержання (сплата, переказ) страхового чи перестрахового платежу (внеску, премії), крім сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;   14) проведення страхової чи перестрахової виплати або страхового чи перестрахового відшкодування або виплати викупної суми, крім зарахування чи списання коштів на (з) рахунки(-ів) державних позабюджетних фондів;   15) виплата особі виграшу в лотерею, придбання фішок, жетонів і т. д.;   16) надання кредитних коштів особі, яка є членом небанківської кредитної установи, в один і той самий день двічі й більше на суму, що перевищує 150 000 грн (для СПФМ, крім банків);   17) фінансові операції осіб, щодо яких встановлено високий ризик
Фінансова операція підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу
якщо у СПФМ виникають підозри, які ґрунтуються, зокрема, на: – критеріях ризиків, визначених самостійно СПФМ з урахуванням критеріїв ризиків, встановлених ДСФМУ;– встановленні за результатами проведеного аналізу факту невідповідності фінансової операції фінансовому стану та/або змісту діяльності клієнта;– типологічних дослідженнях у сфері AML/CFT, підготовлених та оприлюднених ДСФМУ

Україна формує свої списки країн/територій, які не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що провадять діяльність у сфері AML/CFT, та офшорних юрисдикцій, які не завжди збігаються з точкою зору, висвітленою в найбільш авторитетних джерелах.

Зокрема, під *офшором* (offshore financial centre (OFC)) можуть розуміти: *класичний офшор* (використовується для зменшення податкового тягаря на бізнес і захисту активів від посягань у країні їх походження. Класичні офшорні компанії звільнені від будь-якої податкової звітності та сплачують лише фіксований податковий збір, їм заборонено вести будь-яку діяльність на території країни, в якій вони зареєстровані. Приклади: Беліз, Панама, острів Джерсі та ін.); *офшори з*

низьким рівнем оподаткування (підприємства повинні здавати звіти й платити податки за спрощеною системою оподаткування. Приклади: Велика Британія, Кіпр, Гонконг); *офшори з рівнем оподаткування, вищим за середній* (компанії зобов'язані сплачувати всі податки та здавати звіти, завірені аудитором. Приклади: Австрія, Швейцарія. Регістрація офшорів у цих країнах є дорогою, але їх політично нейтральний статус і розвинена економіка дають багато переваг щодо сприйняття фірми як благонадійної, з позитивною репутацією. Стандартно податок становить 25 %, але якщо, наприклад, додержуються правила щодо звільнення від сплати податку на прибуток від дивідендів і весь свій дохід підприємство отримує від холдингової діяльності, то ефективна ставка оподаткування – 0 %).

Оскільки офшорна ставка оподаткування порівнюється з певним рівнем у країні походження коштів, то єдиного загальноприйнятого списку не створено. Але найбільш авторитетною структурою, що досліджує проблематику офшоризації бізнесу, є Організація економічного співробітництва і розвитку (*Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)*), що має кілька ініціатив із питань боротьби з офшоризацією. Серед них: *Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes* – Глобальний форум із прозорості та обміну інформацією для цілей оподаткування, а також *Base erosion and profit shifting (BEPS)* – Боротьба з розмиванням податкової бази. Ці ініціативи передбачають те, що країни можуть узяти на себе зобов'язання розкриття податкової інформації за запитом (на добровільній основі). Із цією метою розроблені керівництва «The fight against offshore tax evasion continues: CRS disclosure facility delivers first results» та «A Framework for Successful Offshore Voluntary Compliance Programmes (OECD)».

Боротьба з офшорами (деофшоризація) розгорнулася в останнє десятиліття й пов'язана з тим, що зловживання використанням офшорів значно шкодить економікам країн, із яких кошти витікають до офшорів. Останнє призводить до втрати податків та неможливості розкриття реальних бенефіціарів.

Організація економічного співробітництва і розвитку складає перелік офшорів, що містить більше ніж 60 країн/територій. Майже збігається з ним список IMF – Міжнародного валютного фонду (але, наприклад, останній не визнає офшорами Австрію, Бельгію, Нідерланди, США).

Є також Financial Secrecy Index (Індекс фінансової секретності «Network Tax Justice»), що охоплює дані з 92 країн і територій та оцінює юрисдикцію щодо фінансової таємності й можливості ухилятися від

податків. Серед лідерів за режимом секретності Вануату, Антигуа і Барбуда, Бруней, Беліз.

За аналогією з FATF Організація економічного співробітництва і розвитку також складає списки країн, що здійснюють недобросовісну податкову конкуренцію. І станом на червень 2017 р. серед країн, які не відповідають або частково відповідають Fast-Track review procedure – процедурі швидкого перегляду, що дозволяє юрисдикціям продемонструвати прогрес у впровадженні міжнародного стандарту обміну інформацією за запитом (EOIR Стандарт), – є такі країни: Тринідад і Тобаго, Маршаллові острови, Ангілья, Кюрасао, Індонезія, Сінт-Мартен, Туреччина. Актуальний стан зазначеного рейтингу можна переглянути за посиланням <https://www.oecd.org/tax/transparency/exchange-of-information-on-request/ratings/>.

В Україні Розпорядженням КМУ від 23.02.2011 р. №143-р «Про віднесення держав до переліку офшорних зон» на цей час зазначений перелік установлений із майже 30 юрисдикцій: Мальдівська Республіка, Антигуа і Барбуда, Аруба, Багамські Острови, Бермудські Острови, Британські Віргінські Острови, Віргінські Острови (США), Кайманові Острови, Беліз, Острів Джерсі, Острів Мен та ін.

Перелік країн (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації FATF, затверджений Наказом ДСФМУ від 01.10.2012 р. № 139, містить дві країни – Іран і Корейську Народну Демократичну Республіку (КНДР).

Із «чорних списків», що формуються Україною, особливо потрібно відзначити «Перелік осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції», затверджений наказом Держфінмоніторингу від 07.10.2010 р. № 183 із постійними змінами. Він не лише містить терористів-членів міжнародних терористичних організацій, а й поповнився останніми роками, наприклад, громадянами України, зареєстрованими в Донецькій, Луганській, Харківській областях.

Серед актів законодавства, що визначають основні правила практики AML/CFT для банків (що є ключовою ланкою в протидії процесу відмивання грошей), потрібно виділити Закон України «Про банки і банківську діяльність», відповідно до ст. 64 якого *банкам забороняється:*

- а) відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки;
- б) встановлювати кореспондентські відносини з банками-оболонками, а також банками та іншими фінансовими установами-нерезидентами, що підтримують кореспондентські відносини з банками-оболонками;

в) вступати в договірні відносини (проводити валютно-обмінні фінансові операції, фінансові операції з банківськими металами, готівкою (готівковими коштами) з клієнтами – юридичними чи фізичними особами:

– якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені;

– яких включено до переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції;

– в інших випадках, установлених законом.

Цей закон також визначає *обов'язки банку ідентифікувати та верифікувати:*

– клієнтів (крім банків, зареєстрованих в Україні), що відкривають рахунки;

– клієнтів, які здійснюють фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу;

– клієнтів (осіб) у разі виникнення підозри в тому, що їх фінансова операція може бути пов'язаною з фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення;

– клієнтів, які проводять перекази без відкриття рахунку на суму, що дорівнює чи перевищує 15 000 грн, або на суму, еквівалентну зазначеній, в тому числі в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, одиницях вартості, але не більше за 150 000 грн або на еквівалентну зазначеній суму;

– клієнтів, які здійснюють фінансові операції з готівкою без відкриття рахунку на суму 150 000 грн або більшу (або в еквіваленті, в тому числі в іноземній валюті, банківських металах, інших активах);

– клієнтів, у яких банк залучає кошти на умовах субординованого боргу;

– клієнтів, які укладають із банком кредитні договори, договори про зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком;

– осіб (крім банків, зареєстрованих в Україні), з якими банк як професійний учасник ринку цінних паперів укладає договори для здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів (фондовому ринку). Із дня укладення договору така особа є клієнтом банку;

– осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів/осіб (представника клієнта);

– клієнтів (осіб), визначених нормативно-правовим актом НБУ з питань здійснення фінансового моніторингу.

Банк здійснює ідентифікацію, верифікацію до відкриття рахунку клієнтові, укладення договорів чи здійснення зазначених фінансових операцій, для чого банк має право витребувати, а клієнт зобов'язаний надати документи й відомості, необхідні для здійснення ідентифікації та/або верифікації. У разі ненадання клієнтом необхідних документів рахунок не відкривається, договори (фінансові операції) не укладаються (не здійснюються). Банк має право витребувати інформацію, що стосується ідентифікації та вивчення клієнта в органів державної влади, державних реєстраторів, банків, інших юридичних осіб, а вони зобов'язані протягом 10 робочих днів із дня отримання запиту безоплатно надати банку таку інформацію.

Більш детально вимоги до процесу фінансового моніторингу в банку викладені в «Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу», і вони, зокрема, включають необхідність затвердження та постійного оновлення ключових внутрішніх нормативних документів із питань AML/CFT, навчання працівників банку, які працюють із клієнтами, щодо належного виконання завдань на робочому місці (зокрема, з приводу ідентифікації, верифікації клієнтів та виявлення їх сумнівних операцій), правила ведення реєстру фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, процедуру надання повідомлень до ДСФМ, особливості зупинення операцій та ін.

1.3 Ризик-орієнтований підхід та інші сучасні тенденції боротьби з відмиванням грошей

Останніми десятиліттями ризик-орієнтований підхід поширився в багатьох сферах діяльності: безпеці складних технічних систем, аудиті, нагляді, а також в AML/CFT. Фактично, в країні він розглядається на кількох рівнях: національному, використання (залучення) окремих секторів економіки у відмиванні(-я) грошей (особливо фінансового сектору) та мікрорівні (окремого банку чи іншої установи).

Національна оцінка ризиків – система заходів, які здійснюються суб'єктами державного фінансового моніторингу, уповноваженими органами державної влади із залученням інших суб'єктів (у разі потреби) з метою визначення (виявлення) ризиків (загроз) ML/FT, їх аналіз, оцінка та розроблення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та/або зменшення негативних наслідків.

Ризики – небезпека (загроза, уразливі місця) для СПФМ бути використаними з метою ML/FT під час надання ними послуг відповідно до характеру їх діяльності.

Для національної оцінки ризиків ML/FT розроблені підходи самооцінки та взаємної оцінки (згідно з «Методологією оцінки відповідності Рекомендаціям ФАТФ»). Обов'язок проведення національної системи оцінки ризиків (**НОР**) передбачений першою Рекомендацією Міжнародних стандартів FATF. За результатами НОР в Україні складається «Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму».

Ухвалена у 2013 р. «Методологія оцінки відповідності Рекомендаціям ФАТФ» стосується двох складових оцінки впровадження Рекомендацій FATF – технічної відповідності, а також результатів, індикаторів, даних та інших факторів, використовуваних для оцінки ефективності впровадження Рекомендацій.

Етапи НОР такі: ідентифікація ризиків (визначення загроз і вразливостей системи AML/CFT), аналіз ризиків (визначення характеру, джерел, імовірності, наслідків загроз та вразливостей), оцінка ризиків (щодо кожної конкретної загрози зазначених характеристик: загального рівня ризику; рівня ефективності заходів, що вживаються на сьогодні для попередження або зниження такого ризику; чистий рівень ризику), а також розробка заходів з управління ризиками.

Складові звіту з НОР:

- загальна (політико-інституційна, соціальна, економічна, юридична, кримінальна);
- державна (підрозділ фінансової розвідки – ДСФМУ, регуляторно-наглядові органи, правоохоронно-розвідувальна та судова системи);
- приватна (банківський сектор, небанківський фінансовий сектор, ринок цінних паперів, нефінансові професії та заняття, неприбуткові організації).

Як результат серед 37 ідентифікованих ризиків для України 9 мають високий рівень (зубожіння населення, низький рівень довіри до фінансової системи, неефективна система розслідування матеріалів Держфінмоніторингом, невідповідність міри покарання тяжкості злочинів із ML/FT, прояви тероризму та сепаратизму тощо), 22 – значний (прогресування політичного ризику та політичної нестабільності, неналежне виявлення й санкціонування підозрілих фінансових операцій національних публічних діячів, неефективні заходи з установлення кінцевих бенефіціарів, високий обіг готівки, відтік фінансового капіталу

з країни, зростання організованої злочинності, неефективне розслідування злочинів та ін.), 5 – помірний (зокрема, відсутність секторальної оцінки ризиків СПФМ у сфері AML/CFT) і лише 1 – незначний. Не останню роль у неефективності системи фінансового моніторингу відіграють наглядові органи. Кількість відповідних перевірок і штрафів за порушення в разі зменшилася у 2014–2016 рр. І це відбувалося на фоні недостатнього рівня навчання учасників системи AML/CFT, невикористання новітніх технологій для виявлення підозрілих операцій.

Для зменшення негативних проявів зазначеного розроблений (але неефективно застосовується) ризик-орієнтований підхід на мікрорівні, основи якого викладені в «Критеріях ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення», затверджених Наказом МФУ від 08.07.2016 р. № 584. Документ установлює, що ризик оцінюють (табл.1.4):

- за географічним розташуванням держави реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів;
- за типом клієнта;
- за видом товарів та послуг, які клієнт отримує від суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Результат оцінки за цими трьома складовими дає загальний рівень ризику клієнта.

Таблиця 1.4 – Критерії високого ризику відповідно до Наказу МФУ від 08.07.2016 р. № 584

№ пор.	Критерій ризику
	За географічним розташуванням держави проживання (перебування, реєстрації) клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, якщо з надійних джерел відомо, що держава:
1	<i>включена до Переліку держав (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що провадять діяльність у сфері AML/CFT, встановленому законодавством</i>
2	<i>підтримує терористичну діяльність, підпадає під санкції, ембарго або аналогічні заходи відповідно до резолюцій Ради Безпеки ООН та/або законодавства України</i>
3	<i>віднесена КМУ до переліку офшорних зон</i>
4	має стратегічні недоліки у сфері AML/CFT відповідно до заяв FATF

Продовження таблиці 1.4

№ пор.	Критерій ризику
За типом клієнта, якщо клієнт:	
1	включений до Переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, що формується ДСФМУ
2	є публічним діячем, його близькою особою або пов'язаною з ним особою
3	є неприбутковою організацією
4	є іноземною фінансовою установою (крім фінансових установ, зареєстрованих у державах – членах ЄС, державах – членах FATF), з якою установлюються кореспондентські відносини
5	проводить фінансові операції, що не відповідають його фінансовому стану та/або суті діяльності
6	не відповідає вимогам до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів, що встановлюються Нацкомфінпослуг
7	є трастом, фондом довірчого управління або має складну структуру власності
8	надає послуги з обміну валют та/або переказу грошових коштів (крім банків та операторів поштового зв'язку)
9	є суб'єктом господарювання, що проводить лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино
10	є суб'єктом господарювання, діяльність якого пов'язана з виробництвом або реалізацією зброї
11	є акціонерним товариством-нерезидентом, яке здійснило випуск акцій на пред'явника
12	є підприємством, про яке з надійних джерел відомо, що воно відсутнє за місцезнаходженням та не подає передбаченої законодавством звітності протягом двох років поспіль, – критерій для професійних учасників фондового ринку, крім банків
За видом товарів та послуг, що надаються суб'єктами	
1	послуги зі здійснення міжнародних переказів на суму 150 000 грн або більшу (або еквівалентну їй в іноземній валюті, банківських металах, інших активах)
2	дистанційні послуги
3	товари (послуги), визначити вартість яких складно або неможливо, зокрема об'єкти інтелектуальної власності, деякі види послуг,

Продовження таблиці 1.4

№ пор.	Критерій ризику
	що не мають постійної ринкової вартості, консалтингові, юридичні, аудиторські послуги
4	інші товари, послуги, операції або способи їх проведення, що самостійно визначаються суб'єктом

Примітка 1 У таблиці курсивом виділено критерії, що свідчать про високий ризик» AML/CFT

Уперше рівень ризику визначається та фіксується суб'єктом під час установлення ділових (договірних) відносин із клієнтом, а потім періодично переглядається.

Рівень ризику – ступінь міри ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, що встановлюється суб'єктом стосовно клієнта та може мати такі значення: «низький», «середній», «високий».

Неприйнятно високий ризик – максимально високий ризик, який не може бути прийнятим СПФМ відповідно до внутрішніх документів із питань фінансового моніторингу. Такий СПФМ, як банк, має право відмовитися від установлення (підтримання) договірних відносин чи проведення фінансової операції в разі встановлення клієнтові неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику.

СПФМ зобов'язаний самостійно проводити оцінку ризику своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків, і вживати застережних заходів щодо клієнтів, стосовно яких встановлено високий ризик.

СПФМ зобов'язаний здійснювати до клієнтів високого ризику такі додаткові заходи:

1) *стосовно іноземної фінансової установи, з якою встановлюються кореспондентські відносини:* забезпечувати збір інформації про її репутацію; встановлювати, які заходи здійснюються іноземною фінансовою установою для AML/CFT; з'ясувати достатність та ефективність заходів, які здійснює ця установа щодо AML/CFT; відкривати кореспондентські рахунки з дозволу керівника СПФМ;

2) *стосовно національних, іноземних PEPs:* виявляти факт належності клієнта до зазначеної категорії клієнтів під час здійснення ідентифікації, верифікації та у процесі їх обслуговування, а також те, чи є вони кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) або

керівниками юридичних осіб; установлювати з дозволу керівника СПФМ ділові відносини з такими особами; до чи під час установлення ділових відносин вживати заходів для з'ясування джерел походження коштів; не рідше одного разу на рік уточнювати інформацію про клієнта.

Типології відмивання доходів і фінансування тероризму

Найбільш популярними джерелами отримання злочинних коштів, що згодом відмиватимуться, у світі є такі:

- нелегальна торгівля наркотиками (великі центри: Мексика, Афганістан, Філіппіни, «Золотий трикутник» та ін.);
- торгівля людьми з метою трудової експлуатації;
- нелегальна торгівля зброєю;
- контрафакт, торгівля підробними лікарськими засобами;
- тероризм;
- білокомірцева злочинність, корупція та хабарництво;
- незаконна торгівля природними ресурсами;
- кіберзлочинність.

Усі зазначені джерела властиві Україні. Водночас майже всі доходи від них виникають безпосередньо в тіньовій економіці як сукупності неврахованих і протиправних видів економічної діяльності. Вона охоплює три сегменти економіки:

- «неофіційну» («неформальну», «сіру»);
- «підпільну» («кримінальну», «чорну»);
- фіктивну.

Україна – одна з країн із найвищою тінізацією економіки, рівень якої більший за 50 % ВВП (поряд із Грузією, Азербайджаном, Нігерією, Болівією).

Усі ці та інші фактори сприяють тому, що в економіці України відмивалися й відмиваються величезні суми коштів, вимірювані мільярдами доларів (зрозуміло, що всі оцінки є експертними). До такого розмаху призвів і той факт, що боротьба з відмиванням грошей у нашій країні почалася значно пізніше, ніж в інших, а також була й залишається неефективним процесом.

Одним із важливих завдань ДСФМУ є аналіз типологій способів відмивання грошей та фінансування тероризму. Для більш ефективного вивчення динамічних змін у суті типологій застосовується аналіз складених повідомлень. Зокрема, результати аналізу отриманих від СПФМ та оброблених ДСФМ повідомлень про фінансові операції, що підлягають фінмоніторингу, свідчать про те що за рік обробляється від 1 до 10 мільйонів повідомлень від СПФМ, і 99 % із них становлять

повідомлення від банківських установ. За структурою фінансових операцій, про які спрямовуються повідомлення, традиційно для української практики більше ніж 95 % – про операції обов'язкового фінансового моніторингу, тобто операції, про які СПФМ не може не звітувати й причина звітування в тому, що операція просто відповідає критеріям. А повідомлення про операції внутрішнього фінансового моніторингу, виявлення яких є свідченням уважності й кваліфікованих дій СПФМ, становлять менше ніж 5 %.

Кожна операція під час спрямовування повідомлення до ДСФМУ отримує власне кодування (її суті, контрагентів, виду активів тощо). Форми обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, що використовуються СПФМ, а також порядок їх заповнення зазначені в Наказі МФУ від 29.01.2016 р. № 24 «Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення» і містять також форми обліку СПФМ, форму реєстру фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, форму повідомлення про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, й довідники кодів фінансових операцій. Для операцій *обов'язкового фінмоніторингу (ОФМ)* використовуються чотиризначні коди, об'єднані в групи:

- 1) операції з грошовими коштами в готівковій формі;
- 2) операції з грошовими коштами на анонімних рахунках та в офшорних зонах;
- 3) операції з коштами, інші фінансові операції, якщо хоча б одна зі сторін – учасниця операції з НССТ;
- 4) операції з банківськими рахунками;
- 5) інші операції,

а для операцій *внутрішнього фінансового моніторингу (ВФМ)* – тризначні коди, об'єднані в групи:

1) *заплутаний або незвичний характер фінансової операції чи сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети;*

2) *невідповідність фінансової операції фінансовому стану та/або змісту діяльності клієнта;*

3) *виявлення фактів неодноразового проведення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу або ідентифікації;*

4) *інші фінансові операції, що можуть бути пов'язаними з ML;*

5) *операції відповідно до типологій;*

6) фінансові операції з відстеження на запит іноземної держави чи ДСФМУ;

7) фінансові операції, пов'язані з FT, стосовно осіб, до яких застосовано міжнародні санкції, та фінансові операції, які пов'язані з фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення;

8) інші фінансові операції, для яких у СПФМ виникають підстави вважати, що фінансова операція проводиться з метою AML/CFT.

Для операцій ОФМ часто використовуються коди, пов'язані із зарахуванням коштів на рахунок юридичної особи – 4010, 4020; операцій, що проводились особами, щодо яких встановлено високий ризик, – 5600 ÷ 5610; операцій із готівкою – 1033, 1034, 1035.

Для операцій ВФМ найбільш вживаними є операції, пов'язані з одержанням або наданням фінансової допомоги (код 416), та фінансові операції з готівкою (коди 220, 221).

Як зазначено в Типологічних дослідженнях Державної служби фінансового моніторингу України (див. сайт ДСФМУ), найбільш актуальними схемами є:

- відмивання доходів, отриманих від корупційних діянь;
- розкрадання державних активів та активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки;
- розкрадання коштів банківських установ;
- відмивання злочинних доходів на страховому ринку;
- відмивання злочинних доходів у сфері зовнішньоекономічної діяльності;
- відмивання злочинних доходів на ринку цінних паперів;
- відмивання злочинних доходів через «конвертаційні» центри та підприємства з ознаками фіктивності;
- легалізація коштів від кіберзлочинів.

Хабарництво та корупція фігурують як одні з найбільш поширених форм предикатного злочину. Під корупцією «Transparency International» розуміє «комплекс явищ, пов'язаних із використанням чиновниками свого службового становища для отримання особистої вигоди (це хабарництво, шахрайство, розтрата, фаворитизм, непотизм)». Проблема корупції в Україні надзвичайно злободенна, загрожує національній безпеці та конституційному ладу нашої держави, що вважається однією з найбільш корумпованих у світі. Корупція дозволяє встановлювати контроль над цілими галузями економіки, окремими великими підприємствами, лобіювати свої інтереси в законодавчих та органах державного управління й місцевого самоврядування; посадові особи використовують службове становище з метою отримання економічної вигоди. Найпоширенішими видами корупційних злочинів є:

хабарництво, розкрадання бюджетних коштів, службове підроблення, зловживання владою або службовим становищем. Найбільш вразливими до корупції залишаються сфера державних закупівель, прояви якої виражені в хабарництві за перемогу в тендерах, розкрадання бюджетних коштів шляхом підписання посадовими особами фіктивних актів. Кошти від корупції використовуються на придбання нерухомості, автомобілів VIP-класу, антикваріату, цінних паперів, вкладаються в бізнес та інші власні потреби.

Вважається, що найбільш привабливою установою для відмивання грошей є банк. Розроблено багато схем користування *послугами банків* із метою відмивання злочинних коштів: використання підставних компаній; «реанімування» збиткових компаній; видача банками кредитів підприємствам з ознаками фіктивності; виведення коштів через кореспондентські рахунки в іноземних банках; виведення майна з-під застави шляхом переведення права власності на третіх осіб; прикриття законним видом діяльності; дострокове погашення позик; отримання кредиту під забезпечення. Остання схема, наприклад, передбачає, що відмивач отримує кредит в банку під забезпечення, цінні папери, інші активи, отримані від злочинної діяльності. Кредит не повертається, банк використовує забезпечення. У результаті відбувається «обмін»: відмивач отримує кредитні кошти замість «брудних» активів, що переходять до банку.

Можливості страхового ринку також активно використовуються для проведення схем. Найпоширеніші *способи відмивання через страховий ринок*: отримання страховою компанією грошових коштів за малоймовірними страховими ризиками з подальшим перерахуванням на користь підприємств з ознаками фіктивності; проведення значної кількості фінансових операцій із перестраховування зі страховими компаніями, що мають незадовільний фінансовий стан; зарахування страховою компанією значних сум коштів на користь фізичних осіб як виплату за агентськими угодами; виплата страховою компанією значній кількості фізичних осіб страхового відшкодування протягом короткого проміжку часу; виплата страхового відшкодування за фіктивними документами щодо настання страхового випадку.

Джерелами незаконних капіталів, що легалізуються через *зовнішньоекономічні операції*, можуть бути доходи, отримані від торгівлі наркотиками/людьми, а також привласнення коштів та майна. Здебільшого перерахування за кордон здійснюється на користь нерезидентів, зареєстрованих у країнах із м'яким податковим кліматом або спрощеною системою реєстрації, серед яких Панама, Сейшельські, Маршаллові та Британські Віргінські острови, Великобританія.

Спостерігається використання підставних осіб, фіктивних підприємств, підроблення документів про здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Частина виведеного капіталу пізніше повертається в країну у вигляді іноземних інвестицій, корпоративних прав, наданих кредитів та позик, спрямовуваних на підтримку й розширення бізнесу, що приносить легальний дохід. У схемах легалізації з виведення коштів за кордон задіяні як вітчизняні юридичні особи, так і компанії – нерезиденти, контроль за діяльністю яких здійснюють громадяни України, та іноземні «компанії-оболонки» (мета – створення видимості проведення фінансово-господарської діяльності). Банківські рахунки нерезидентів відкриваються на Кіпрі, в Латвії, Литві, Австрії, Швейцарії.

Найпоширенішими способами легалізації доходів із використанням зовнішньоекономічних фінансових операцій є:

- на рахунку українського підприємства акумулюються кошти від значної кількості контрагентів, що в подальшому перераховуються за кордон на користь нерезидентів, контроль за діяльністю яких здійснюють громадяни України;

- здійснення операцій із фіктивного інвестування, за яких компанія-нерезидент придбаває сумнівні або з ознаками фіктивності цінні папери, що через деякий час продає пов'язаним компаніям за ціною, в десятки разів вищою за ціну придбання з подальшим виведенням коштів за кордон під виглядом повернення іноземних інвестицій і доходів від інвестиційної діяльності;

- проведення фінансових операцій за псевдоімпортними контрактами, транзитне перерахування коштів між нерезидентами за межами України та повернення коштів на територію України на рахунки фізичних осіб для обготівковування.

Відмивання злочинних доходів *на ринку цінних паперів* часто передбачає залучення «технічних» учасників фондового ринку, створюваних певною групою осіб для конкретних фінансових операцій. Також відсутність єдиного державного реєстру векселів ускладнює здійснення належного контролю за їх випуском та обігом, що робить його винятково привабливим для відмивання. Найпоширеніші способи відмивання з використанням цінних паперів: кошти з невідомих джерел походження перераховуються як оплата за «сміттєві» цінні папери на користь підприємств з ознаками фіктивності; вексель, отриманий у результаті продажу будь-якого/-ї товару/послуги, шляхом підроблення документів отримується фізичною особою, яка пред'являє його до сплати власникові, а отримані кошти конвертує в готівку; придбання облігацій внутрішньої державної позики за заниженою вартістю та їх подальша

реалізація за ринковими цінами (тобто одні учасники схеми зазнають збитків, а інші отримують інвестиційний прибуток).

Відмивання злочинних доходів *через «конвертаційні» центри* й підприємства з ознаками фіктивності передбачає залучення значної кількості фізичних та юридичних осіб (зокрема, з ознаками фіктивності) та соціально незахищених верств населення, осіб із кримінальним минулим і за втраченими паспортами. А найбільш поширеними інструментами є договори відступлення прав вимоги; «фіктивні» цінні папери; фінансова й благодійна допомога.

Також в Україні простежується масштабна корупція в галузі видобутку природних ресурсів і копалин, таких як вугілля, деревина, бурштин, пісок та чорнозем. Під час їх видобутку створюються схеми, що дають можливість привласнювати видобуті корисні копалини, занижувати податкові зобов'язання, а також плату за користування надрами. Водночас ціна продукції, встановлена контрактами, є істотно нижчою за ринкову. Вигоду отримують за рахунок поставки продукції за ціною, нижчою за її ринкову вартість, підконтрольному підприємству з подальшою реалізацією зазначеної продукції за ринковими цінами. Поширене також отримання хабарів за сприяння суб'єктові господарювання в оформленні дозвільних документів на видобуток корисних копалин.

Типології ДСФМУ стали розроблятися й публікуватися багато років після типологій FATF, MONEYVAL, EAG. Причиною появи типологій різних міжнародних органів є те, що відмивачі та ті, хто фінансує тероризм, застосовують різні методи й підходи, зважаючи на національні та регіональні особливості. Загальну «тональність» нових типологій відмивання, зрозуміло, задає FATF, публікуючи в останні 5–7 років велику кількість Керівництв із застосування ризик-орієнтованого підходу. Зокрема, на сайті FATF розміщені керівництва до застосування ризик-орієнтованого підходу в таких сферах: для банківського сектору (зокрема, кореспондентських банківських відносин), послуг із переказу грошових коштів і цінностей, віртуальних валют, секторів страхування життя, обслуговування грошових операцій, казино, фахівців у галузі права, провайдерів послуг трасту й компаній, агентів операцій із нерухомістю, виявлення бенефіціарів, операцій PEPs.

1.4 Відповідальність за порушення вимог у сфері AML/CFT

Закон України «Про запобігання та протидію...» передбачає відповідальність осіб за порушення вимог законодавства у сфері AML/CFT: кримінальну, адміністративну й цивільно-правову.

Юридичні особи, які здійснювали фінансові операції з ML/FT, можуть бути ліквідованими за рішенням суду.

У разі невиконання (неналежного виконання) СПФМ вимог AML/CFT-законодавства, до нього застосовуються такі штрафні санкції (зазначені положення не поширюються на банки):

- за порушення вимог до ідентифікації, верифікації, вивчення клієнтів – до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ);

- за невиявлення, несвоєчасне виявлення та порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, – до 800 НМДГ;

- за неподання, несвоєчасне подання, порушення порядку подання або подання ДСФМУ недостовірної інформації – до 2 000 НМДГ;

- за порушення порядку зупинення фінансової операції – до 2 000 НМДГ;

- за неподання, подання не в повному обсязі, недостовірної інформації/документів, копій документів, у яких неможливо прочитати всіх зазначених у них відомостей, на запит суб'єкта державного фінансового моніторингу, необхідних для виконання ним функцій із державного регулювання та нагляду, або втрату документів (зокрема, інформації про рахунки або активи) – до 2 000 НМДГ;

- за порушення інших обов'язків, визначених законодавством у сфері AML/CFT, – до 300 НМДГ.

Повторні аналогічні порушення СПФМ вимог законодавства (тобто порушення, вчинене протягом трьох років після дня виявлення наглядовим органом) тягнуть за собою накладення штрафу на СПФМ до 3 000 НМДГ, а в разі виявлення двох і більше будь-яких повторних порушень додатково може бути застосовано санкцію у вигляді анулювання ліцензії або іншого спеціального дозволу на право провадження певних видів діяльності.

До посадових осіб-порушників може бути прийнято рішення про застосування санкції у вигляді тимчасового відсторонення такої посадової особи від посади до усунення порушення.

Санкції застосовуються на основі Рішення (постанови) суб'єкта державного фінмоніторингу. У разі невиконання СПФМ такого рішення

в 15-денний термін воно передається до органів державної виконавчої служби для примусового виконання.

У разі порушення банками, філіями іноземних банків вимог AML/CFT-законодавства, відповідних нормативно-правових актів НБУ Нацбанк адекватно вчиненому порушенню або рівню загрози інтересам вкладників чи інших кредиторів банку має право застосувати заходи впливу відповідно до та в порядку, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» і нормативно-правовими актами Національного банку України.

Для виконання своїх наглядових функцій у зазначеній сфері НБУ проводить перевірки з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. За результатами виїзних перевірок, дистанційного нагляду, іншої інформації НБУ має право застосовувати до банків такі заходи впливу:

- віднесення банку до категорії проблемних за системне порушення законодавства з AML/CFT;
- ліквідацію банку за встановлене систематичне порушення законодавства у сфері AML/CFT.

Інформаційною базою дистанційного нагляду НБУ є статистична звітність банків, що містить наведену далі інформацію (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 – Основні складові даних із Реєстру показників статистичної звітності згідно з «Правилами організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України»

Інформація про структурний підрозділ банку з питань фінансового моніторингу
Дані про взаємодію банку з питань фінансового моніторингу зі спеціально вповноваженим органом
Загальна кількість фінансових операцій, інформація про які надіслана до спеціально вповноваженого органу за ознаками обов'язкового фінансового моніторингу
Загальна кількість фінансових операцій, інформація про які надіслана до спеціально вповноваженого органу за ознаками внутрішнього фінансового моніторингу
Загальна кількість фінансових операцій, інформація про які надіслана до спеціально вповноваженого органу одночасно за ознаками обов'язкового та внутрішнього фінансових моніторингів

Продовження таблиці 1.5

Дані опитувань щодо управління ризиками у сфері фінансового моніторингу
Фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу
Фінансові операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу
Фінансові операції в розрізі кодів ознак фінансового моніторингу
Фінансові операції, виявлені за результатами перевірки, проведеної Національним банком
Фінансові операції в розрізі кодів ознак фінансового моніторингу, виявлені за результатами перевірки, проведеної Національним банком
Фінансові операції, стосовно яких є підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення
Фінансові операції, щодо проведення яких надано відмову у зв'язку з тим, що вони містять ознаки фінансового моніторингу
Фінансові операції в розрізі кодів ознак, щодо проведення яких надано відмову
Фінансові операції, щодо проведення яких надано відмову у зв'язку з тим, що здійснення ідентифікації та/або верифікації клієнта є неможливим
Фінансові операції, щодо проведення яких надано відмову у зв'язку з виникненням сумніву стосовно того, що особа діє від власного імені
Фінансові операції, щодо проведення яких надано відмову у зв'язку з тим, що немає даних, необхідних для ідентифікації ініціатора переказу
Фінансові операції, щодо проведення яких надано відмову у зв'язку з установленням факту надання клієнтом недостовірної інформації або інформації з метою введення в оману
Фінансові операції, щодо проведення яких надано відмову у зв'язку з неподанням клієнтом необхідних документів чи відомостей для вивчення
Фінансові операції, щодо проведення яких надано відмову у зв'язку з установленням клієнтові неприйнятно високого ризику
Фінансові операції, проведення яких зупинено у зв'язку з тим, що вони містять ознаки фінансового моніторингу
Фінансові операції в розрізі кодів ознак фінансового моніторингу, проведення яких зупинено
Фінансові операції, проведення яких зупинено у зв'язку з тим, що їх учасником або вигодоодержувачем за ними є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції
Фінансові операції, проведення яких зупинено у зв'язку з тим, що вони містять ознаки вчинення злочину, визначеного Кримінальним кодексом України

Продовження таблиці 1.5

Фінансові операції, повідомлення про які надіслані до спеціально вповноваженого органу на виконання запиту вповноваженого органу іноземної держави, проведення яких зупинено
Фінансові операції, повідомлення про які надіслані до спеціально вповноваженого органу на виконання запиту вповноваженого органу іноземної держави, щодо яких забезпечено моніторинг
Фінансові операції, щодо яких спеціально вповноваженому органу надіслані повідомлення про їх відстеження (моніторинг)
Кількість отриманих запитів від спеціально вповноваженого органу про надання додаткової інформації
Кількість отриманих запитів від спеціально вповноваженого органу про надання інформації за запитом уповноваженого органу іноземної держави
Кількість отриманих запитів від спеціально вповноваженого органу про надання іншої інформації для виконання покладених на нього завдань
Кількість отриманих від спеціально вповноваженого органу повідомлень про підозру в учиненні кримінального правопорушення
Кількість отриманих від спеціально вповноваженого органу повідомлень про закриття кримінального провадження, початого за повідомленням небанківської фінансової установи
Кількість отриманих від спеціально вповноваженого органу повідомлень про ухвалене судом рішення за кримінальним провадженням, початим за повідомленням небанківської фінансової установи
Фінансові операції, щодо проведення яких надано відмову (зведені дані)
Кількість отриманих від спеціально вповноваженого органу запитів про надання іншої додаткової інформації, що може бути пов'язаною з фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, а також інформації, яка може бути пов'язаною із зупиненням фінансової операції
Сума залишку на рахунку, на якому обліковуються кошти особи, зазначеної в санкційних списках, та/або сума спроби проведення фінансової операції

Питання для самоперевірки

- 1 Як побудована система фінансового моніторингу в Україні?
- 2 Наведіть перелік суб'єктів первинного фінансового моніторингу й охарактеризуйте їх обов'язки.
- 3 Які ознаки фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу?
- 4 Наведіть порядок ідентифікації та верифікації клієнтів суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

5 У чому полягає сутність ризик-орієнтованого підходу у сфері AML/CFT?

6 Охарактеризуйте 2–3 найбільш поширені останніми роками тенденції та схеми відмивання коштів і фінансування тероризму (за даними «Типологічних досліджень Державної служби фінансового моніторингу України»).

7 Порядок накладання заходів впливу/санкцій на суб'єктів первинного фінансового моніторингу – порушників законодавства з AML/CFT.

Тести

1 Відповідно до документа Базельського комітету з банківського нагляду «Ефективне управління ризиками, пов'язаними з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму» недостатність або відсутність ефективного управління ризиком AML/CFT наражає банки на такі ризики:

- а) операційний;
- б) комплаєнс-ризик;
- в) ризик втрати репутації;
- г) ризик втрати репутації, операційний, комплаєнс-ризик і ризик концентрації.

2 Профілі ризику клієнтів:

- а) допомагають банку визначати, чи потрібна поглиблена належна перевірка клієнтів;
- б) дають можливість банку визначати, чи є клієнт або категорія клієнтів високо ризикованою;
- в) повинні відображати уявлення банку про передбачувану мету й характер ділових відносин, джерела коштів клієнта, доходи, інші подібні фактори;
- г) усі відповіді правильні.

3 Якщо банк не може провести заходів із належної перевірки клієнта, то він:

- а) не повинен відкривати рахунок;
- б) не повинен починати ділових відносин;
- в) не повинен відкривати рахунок, починати ділових відносин чи проводити транзакції;
- г) за рішенням відповідального за фінансовий моніторинг може встановити ділові відносини.

4 З особами, яких включено до переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності, або щодо яких застосовано міжнародні санкції:

- а) банкам забороняється вступати в договірні відносини;
- б) банкам дозволяється вступати в договірні відносини;
- в) банкам дозволяється вступати в договірні відносини після належного вивчення клієнтів;
- г) банкам дозволяється проводити операції цих осіб лише в готівковій формі.

5 У разі ненадання клієнтом українського банку документів, необхідних для здійснення ідентифікації та/або верифікації (зокрема, встановлення ідентифікаційних даних кінцевих бенефіціарних власників (контролерів)):

- а) рахунок не відкривається;
- б) договори (фінансові операції) не укладаються (не здійснюються);
- в) банк має право відмовитися від установаження (підтримання) договірних відносин;
- г) банк повинен вжити належних заходів для самостійного здійснення ідентифікації чи виявлення бенефіціарів.

6 У разі встановлення клієнтові українського банку неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику:

- а) банк зобов'язаний відмовитися від установаження (підтримання) договірних відносин (зокрема, шляхом розірвання договірних відносин) чи проведення фінансової операції
- б) банк повинен провести поглиблену ідентифікацію клієнта;
- в) банк має право відмовитися від установаження (підтримання) договірних відносин (зокрема, шляхом розірвання договірних відносин) чи проведення фінансової операції;
- г) банк повинен сформулювати звіт про підозрілу діяльність клієнта та спрямувати його до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

7 Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний здійснювати до клієнтів високого ризику – національних, іноземних публічних діячів та діячів, що виконують політичні функції в міжнародних організаціях, їх близьких осіб – такі додаткові заходи:

а) виявляти факт належності клієнта до зазначеної категорії клієнтів, а також те, чи є вони кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) або керівниками юридичних осіб;

б) установлювати з дозволу керівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу ділові відносини з такими особами;

в) проводити не рідше ніж один раз на рік уточнення інформації про клієнта;

г) усі відповіді правильні.

8 Ідентифікація клієнта – це:

а) установлення (підтвердження) суб'єктом первинного фінансового моніторингу відповідності особи клієнта (представника клієнта) у його присутності отриманим від нього ідентифікаційним даним;

б) результат оцінки ризику суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що базується на результатах аналізу сукупності визначених критеріїв, який свідчить про високу ймовірність використання суб'єкта первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та/або фінансування тероризму;

в) отримання суб'єктом первинного фінансового моніторингу від клієнта (представника клієнта) ідентифікаційних даних, що здійснюється до/або під час установлення ділових відносин, вчинення правочинів, але до проведення фінансової операції, відкриття рахунку;

г) отримання суб'єктом первинного фінансового моніторингу від клієнта (представника клієнта) ідентифікаційних даних, що здійснюється після встановлення ділових відносин, вчинення правочинів.

9 До національних публічних діячів не належать фізичні особи, які виконують або виконували протягом останніх трьох років визначені публічні функції в Україні, а саме:

а) народні депутати України;

б) заступники голів місцевих державних адміністрацій;

в) керівники адміністративних органів державних та казенних підприємств, державна частка в статутному капіталі яких перевищує 50 %;

г) керівники наглядових органів державних і казенних підприємств, державна частка в статутному капіталі яких перевищує 50 %.

10 Можуть не повідомляти спеціально вповноваженому органу з питань фінансового моніторингу про свої підозри, якщо відповідна інформація стала відомою їм за обставин, що є предметом їх професійної таємниці:

- а) нотаріуси;
- б) адвокати, адвокатські бюро та об'єднання, особи, які надають юридичні послуги;
- в) аудитори, аудиторські фірми, суб'єкти господарювання, які надають послуги з бухгалтерського обліку;
- г) усі відповіді правильні.

Завдання

Завдання 1

Операція клієнта (розглянути різні типи клієнтів), який має рахунок у банку та здійснює переказ коштів в готівковій формі за кордон (розглянути різні групи країн) із вимогою видати кошти одержувачеві готівкою на суму 18 тис. євро. Мінімум для трьох різних типів клієнтів (запропонувати самостійно) і трьох різних груп країн дати відповідь у форматі:

операція клієнта підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу з кодом _____;

або операція клієнта підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу з кодом _____;

або операція клієнта не підлягає фінансовому моніторингу.

Коди визначити відповідно до Наказу Міністерства фінансів України від 29.01.2016 р. № 24 «Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення».

Завдання 2

Відбулося зарахування коштів (як сплата за матеріали) на поточний рахунок юридичної особи, період діяльності якої – два місяці з дня реєстрації, сумою 400 тис. грн. Проаналізувати таку операцію й дати відповідь у форматі:

операція клієнта підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу з кодом _____;

або операція клієнта підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу з кодом _____;

або операція клієнта не підлягає фінансовому моніторингу.

Коди визначити відповідно до Наказу Міністерства фінансів України від 29.01.2016 р. № 24 «Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення».

Список рекомендованих джерел

1. Конвенції ООН у сфері AML/CFT. URL: http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=176&art_id=6491&lang=uk.

2. Критерії ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, затверджені Наказом МФУ від 08.07.2016 р. № 584. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1047-16>.

3. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення (2012 р., оновлені в червні 2016 року). Рекомендації FATF. URL: <http://www.sdfm.gov.ua/content>.

4. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення (оновлені в жовтні 2018 року). Рекомендації FATF. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20181221/BOOK/FATF%20Recommendations_UKR_17_12_2018.pdf.

5. Належне ставлення банків до клієнтів (стандарти Базельського комітету банківського нагляду). Банк міжнародних розрахунків. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_333/print1487012817329326.

6. Офіційний веб-сайт Державної служби фінансового моніторингу України. URL: <http://sdfm.gov.ua>.

7. Перелік країн (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що здійснюють діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, затверджений Наказом ДСФМУ від 01.10.2012 р. № 139. URL: http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/20121015/1.pdf.

8. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене Постановою Правління НБУ від 26.06.2015 р. № 417. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15>.

9. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

11. Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення : Наказ Міністерства фінансів України від 29.01.2016 р. № 24. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0241-16>.

12. Про перелік офшорних зон : Розпорядження КМУ від 23.02.2011 р. № 143-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-p>.

13. Wolfsberg Standards. URL: <http://www.wolfsberg-principles.com/standards.html>.

ТЕМА 2 ГРОШОВО-КРЕДИТНИЙ РИНОК

2.1 Сутність та інструменти кредитного й грошового ринків

Є багато визначень кредитного та грошового ринків. Далі наведемо лише кілька з них.

Грошовий ринок

Грошовий ринок – це система грошових відносин на фінансовому ринку, яку формують банківські й спеціальні фінансово-кредитні інститути, що забезпечують функціонування грошових ресурсів країни, їх постійне переміщення під впливом законів попиту та пропозиції (С. М. Еш).

Грошовий ринок – це частина фінансового ринку, де здійснюються переважно короткострокові (від одного дня до одного року) депозитно-позикові операції, що обслуговують головним чином рух обігового капіталу фірм, короткострокових ресурсів банків, установ, держави і приватних осіб. Цей ринок поєднує чотири основні складові: ринок грошей, обліковий, міжбанківський і валютний ринки (І. І. Рекуненко).

Під *грошовим ринком* як сегментом фінансового ринку розуміють сферу відносин, у якій здійснюються короткострокові депозитно-позикові операції (до одного року), обслуговується рух оборотних коштів підприємств та організацій, короткострокових коштів банків, держави та населення.

Об'єкт грошового ринку – грошові кошти, що пропонуються з метою одержання доходу. Суб'єктами грошового ринку є центральні банки, комерційні банки, нефінансові корпорації, інші фінансово-кредитні інститути.

Продаж грошей здійснюється переважно у формі кредитування, хоча може бути і у формі таких інструментів, як облігації, векселі, депозитні сертифікати. Продавець – це кредитор, покупець – позичальник.

Основні поняття зазначеного ринку та його специфіка:

- ціна грошей – позичковий процент;
- висока ліквідність активів;
- низький рівень ризику порівняно з іншими ринками;
- держава регулює ринок;
- відбувається оборот грошей між секторами економіки;
- основні позичальники – фінансові й нефінансові корпорації, держава;
- позичальники вирішують проблему нестачі коштів для діяльності;

- ринок є оптовим;
- він використовується учасниками як спосіб запозичення і кредитування в короткостроковій перспективі;
- він має певні ризики, про які інвестори повинні знати, один із яких ризик дефолту за цінними паперами;
- грошовий ринок дає меншу віддачу інвесторам, які вкладають у нього гроші, але забезпечує різноманітність продуктів.

Грошовий ринок є неорганізованим (позабіржовим), угоди укладаються за допомогою телефонного зв'язку чи з використанням електронних торгівельних систем. Багато його учасників діють у міжнародному масштабі, а торгівля здійснюється цілодобово.

Грошовий ринок має важливе значення для бізнесу, тому що дозволяє компаніям із тимчасовим касовим профіцитом інвестувати в короткострокові цінні папери та навпаки.

Інструменти грошового ринку: казначейські векселі (treasury bills), розписки федеральних агентств (federal agency notes), депозитні сертифікати (certificates of deposit – CDs), євродоларові депозити (eurodollar deposits), комерційні папери (commercial paper), банківські акцепти (bankers' acceptances), угоди РЕПО (repurchase agreements).

Характеристика за видами інструментів грошового ринку

Казначейські векселі (T-bills) є короткостроковими нотами, випущеними урядом. Вони мають стандартні терміни погашення: 90, 180 і 360 днів. Їх можна придбати безпосередньо через аукціони або опосередковано через вторинний ринок.

Розписки федеральних агентств (federal agency notes): можуть випускатися як короткострокові, так і довгострокові зобов'язання. Вони здебільшого не мають підтримки уряду, тому за ними пропонується вища прибутковість, ніж для T-bills, але ризик дефолту є малим. Попит також менший, ніж на T-bills. Корпорації є основними покупцями такого інструмента грошового ринку.

Депозитні сертифікати (CDs): зазвичай випускаються центробанком. Приватна особа або компанія надає банку певну суму грошей протягом визначеного періоду часу, а натомість банк зобов'язується повернути гроші із зазначеними процентами в кінці відповідного періоду часу. Сертифікат є угодою банку для погашення кредиту. За великими сумами (100 000 доларів США або більшими) переважно сплачуються вищі процентні ставки.

Комерційні папери (commercial Paper) належать до незабезпечених короткострокових боргових зобов'язань (promissory notes), випущених фінансовими й нефінансовими корпораціями. Мають термін погашення до 270 днів (у США це максимальний термін, упродовж якого немає

вимоги щодо реєстрації у SEC); рейтингові агенції («Standard & Poor's», «Moody's») надають рейтинги цим паперам. Загалом обсяги за цим інструментом поступаються лише обсягам за T-bills. Здебільшого випускаються великими кредитоспроможними корпораціями; несуть низький ризик дефолту; продаються за посередництва банків, дилерів, які стягують плату за свої послуги.

Банківські акцепти (Bankers' Acceptances). Такі інструменти продукуються нефінансовими корпораціями. Кожний із них свідчить про те, що банк виплатить номінальну суму інструмента в певний момент у майбутньому. Банк приймає цей документ, по суті виконуючи функції гаранта. Банківські акцепти зазвичай використовуються для фінансування зовнішньої торгівлі, їх строк до погашення коливається від 1 до 6 місяців.

Операції РЕПО (Repurchase Agreements). Купуються в дилера з угодою про те, що вони будуть проданими назад у майбутньому за вищою ціною. Ці угоди є найбільш ліквідними з інвестицій грошового ринку, мають терміни від 24 годин до декількох місяців. Загалом вони дуже подібні до банківських депозитних рахунків.

Зазначені інструменти є характерними для розвинених ринків, наприклад американського.

На слабкому українському ринку поширені такі інструменти: казначейські зобов'язання, ощадні (депозитні) сертифікати, також використовуються євродоларові депозити.

Казначейські зобов'язання України – це боргові цінні папери, емітовані державою в особі її уповноважених органів і розповсюджені винятково на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб, що засвідчують внесення їх власниками коштів до бюджету й дають право на отримання фінансового доходу або інші майнові права відповідно до умов їх випуску. У 2014 р. відбувся випуск зобов'язань «Військові» відповідно до Постанови КМУ «Про випуск казначейських зобов'язань «Військові» від 1 квітня 2014 р. № 100. Вони були розміщеними на добровільних засадах серед фізичних осіб у документарній формі на пред'явника загальним обсягом 100 млн грн зі строком обігу 24 місяці, кількістю 100 тис. шт., номінальною вартістю 1 000 гривень, однією серією В, тобто на загальну суму 100 млн грн. Купонні доходи (всього 4 по 35 грн) за казначейськими зобов'язаннями виплачувалися кожні 6 місяців. Погашення казначейських зобов'язань і виплата доходу за ними здійснювалися АТ «Ощадбанк» за рахунок коштів державного бюджету. Продаж, виплата доходу й погашення казначейських зобов'язань (коштом державного бюджету) – у

національній валюті та за вибором фізичної особи в готівковій або безготівковій формі.

До 2014 р. МФУ здійснювало випуск казначейських зобов'язань, що регламентувалося Постановою КМУ «Про випуск казначейських зобов'язань» від 05.09.2012 р. № 836, на пред'явника в документарній формі загальним обсягом 200 млн дол. США зі строком обігу 24 місяці, номінальною вартістю 500 дол. США, двома серіями – А та Б. Обсяг випуску кожної серії – 100 млн доларів США за номіналом. Виплата купонного доходу: чотири рази кожні 6 місяців для серії А – 23 дол. США, для серії Б – 20 дол. США.

Ощадні (депозитні) сертифікати. Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, що підтверджує суму вкладу, внесеного в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання після спливання встановленого строку суми вкладу й процентів, установлених сертифікатом, у банку, який його видав. Ощадний (депозитний) сертифікат є неемісійним цінним папером, що видається на певний строк (під відсотки, передбачені умовами його видачі). Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника та поширені винятково в документарній формі. Сертифікати випускаються НБУ та комерційними банками. Істотне зростання популярності останніми роками пояснюється тим, що банки почали випускати їх в інвалюті і на них не поширюються обмеження НБУ на зняття коштів (як із депозитного рахунку). Крім того, середньоринкова прибутковість за зазначеним цінним папером приблизно на 3 % річних вища, ніж за ощадним вкладом, а кошти підлягають гарантуванню ФГВФО.

Депозитний сертифікат НБУ – це один із монетарних інструментів, що є борговим цінним папером НБУ в бездокументарній формі, засвідчує розміщення коштів банків та їх право на отримання внесеної суми й процентів після закінчення встановленого строку. Дохідність установлюється НБУ відповідно до поточних цілей грошово-кредитної політики. Строки розміщення – на один день (депозити овернайт) та до 90 днів, номінальна вартість – 1 млн грн кожен. Популярність такого інструмента стрімко зростає з роками: станом на 01.01.2013 р. в обігу перебувало сертифікатів на суму 0,3 млрд грн, 01.01.2014 р. – 3,1 млрд грн, 01.01.2015 р. – 19,6 млрд грн, 01.01.2016 р. – 89,8 млрд грн, 01.01.2017 р. – 68,2 млрд грн, 01.01.2019 р. – 62,1 млрд грн, 01.01.2020 р. – 152,2 млрд грн. Середньозважена дохідність зростає з 2 % до майже 20 %.

Кредитний ринок

Кредитний ринок – це механізм, за допомогою якого встановлюються взаємозв'язки між підприємствами й громадянами, що потребують грошових коштів, та організаціями і громадянами, які можуть їх надати (позичити) на певних умовах. Водночас кредитний ринок – це синтез ринків різних платіжних засобів (С. М. Еш).

Кредитний ринок – частина економічних відносин, пов'язана з наданням на певних умовах коштів у позику й поверненням її разом із певним відсотком. Кредити на ньому надаються на термін понад рік, тобто на цьому ринку відбувається середньо- й довгострокове кредитування. Кредитний ринок – це частина ринку капіталів.

Формою руху позикового капіталу є кредит. Основним його джерелом служать кошти, що вивільняються в процесі відтворення/розширення виробництва, грошові доходи та заощадження всіх верств населення.

Основні характеристики кредитного ринку:

- об'єкт – грошові кошти, що надаються в позику;
- учасники: кредитори (населення, корпорації-фірми, уряд, органи місцевого самоврядування, нерезиденти); позичальники (ті самі, що в переліку кредиторів); фінансові посередники (банки, небанківські фінансові компанії), іноземні кредитори;
- інструменти: готівкові (cash instruments) і похідні (derivative).

Основою кредитного ринку є банківське кредитування (93 % всіх кредитів фінансового сектору). За даними таблиці 2.1 можна зробити висновок, що кредити становлять більше ніж половину активів (52 %) банків. Для небанківських фінустанов на фоні поки що невеликих масштабів простежується тенденція до стрімкого зростання кредитів. Зокрема, за 5 років, до 01.01.2020 р., обсяг кредитів збільшився втричі (!). Для порівняння в банках він зріс на 1 %. Хоча за кількістю учасників у секторі фінансових корпорацій, безумовно, переважає підсектор *інших фінансових корпорацій, складовими якого є*: страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди, інші фінансові посередники, допоміжні фінансові організації.

Загалом основними позичальниками фінансових посередників є *нефінансові корпорації* з питомою вагою, більшою за 72 %, і *домогосподарства* – близько 20 %.

Таблиця 2.1 – Кредити в складі активів депозитних та фінансових корпорацій України станом на 01.01.2020 р., млн грн

	Депозитні корпорації, крім НБУ (банки)	Інші фінансові корпорації
<i>Кредити, всього</i>	<i>1 027 567</i>	<i>78 364</i>
Центральний банк	–	–
Інші депозитні корпорації	3 355	1 127
Інші фінансові корпорації	9 577	
Центральні органи державного управління	623	–
Регіональні та місцеві органи державного управління	4 110	–
Державні нефінансові корпорації	60 854	–
Інші нефінансові корпорації	683 794	61 176
Інші сектори-резиденти	212 914	16 040
Нерезиденти	52 342	–
<i>Усього активів</i>	<i>1 969 172</i>	<i>613 254</i>

Обсяги кредитних операцій банків загалом не мають стійкої тенденції розвитку. Після стрімкого падіння на 159 млрд грн у 2014 р., 272 млрд грн у 2015 р., 60 млрд грн у 2016 р. два наступні роки (2017 р. і 2018 р.) відзначилися зростанням. Проте для 2019 р. характерне зменшення операцій на 32,3 млрд грн, що в розрізі секторів виглядає так: кредити державним та недержавним нефінансовим корпораціям зменшилися майже на 57,6 млрд грн і лише домогосподарствам та нерезидентам зросли.

На рисунку 2.1 наведена динаміка вартості кредитів банків України в національній валюті, а на рисунку 2.2 – вартість депозитів (для порівняння), тому що саме залежно від величини ставки залучення коштів банки встановлюють ціни на кредити.

Серед форм кредитних відносин особливо виділяють банківське кредитування внаслідок його значного обсягу порівняно з іншими формами (кредитами небанківських фінансових установ, комерційним кредитуванням та державними кредитами). Отже, роль банківського сектору є визначальною на кредитному ринку, на якому реалізуються трансформаційна й стабілізаційна функції зазначеного сектору.

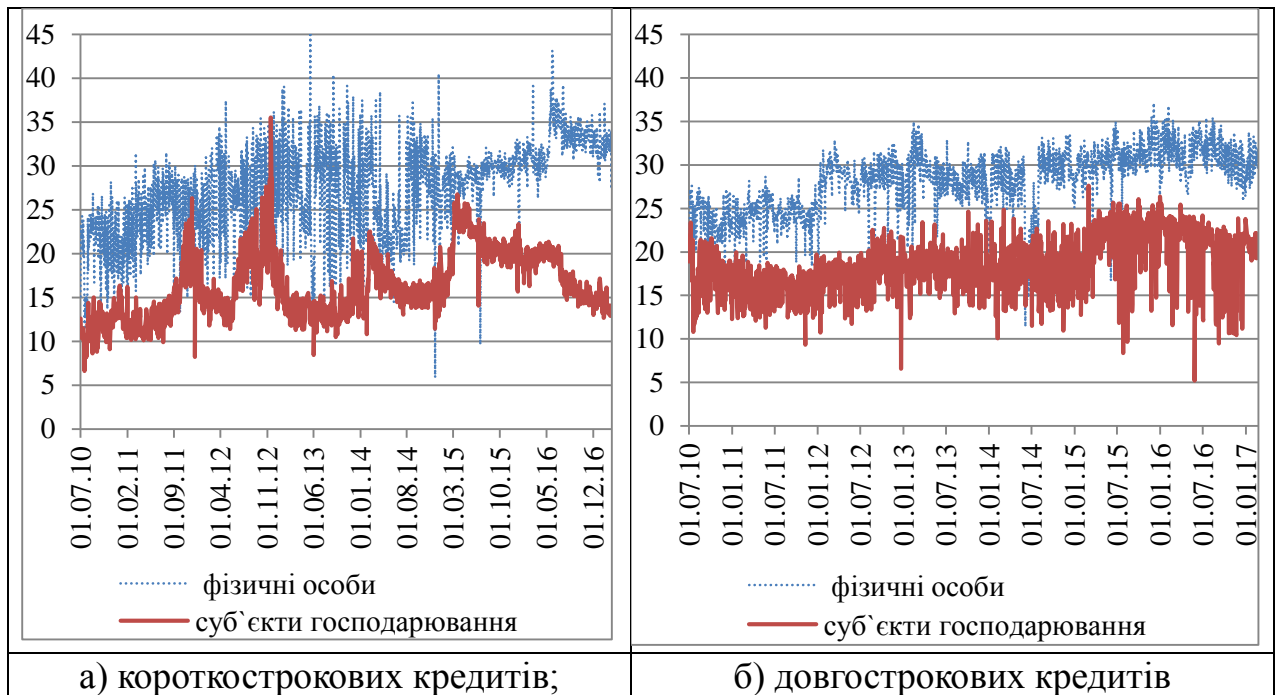

Рисунок 2.1 – Середня вартість кредитів у національній валюті за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту), % річних

Банківське кредитування повинне відбуватися з дотриманням *п'яти принципів*, таких як цільове призначення, строковість передачі коштів кредитором позичальникові, платність користування коштами, забезпеченість кредиту, поверненість позичальником коштів кредиторіві в повному обсязі. За динамікою процентної ставки протягом дії кредитного договору розрізняють *фіксовані та плаваючі* ставки. За забезпеченістю кредити поділяють на *заставні, з гарантією, бланкові*.

У кризові часи значно знижується якість наявних кредитів унаслідок погіршення загальноекономічної ситуації в країні, зростання безробіття, зменшення доходів населення та підприємств, інших чинників. Тому великого значення набувають ефективні способи управління борговими зобов'язаннями: *рефінансування* (процес списання старих заборгованостей за рахунок отримання нових); *зміна умов* (збільшення строків погашення, зменшення доходності, обмін заборгованості на власність боржника, цінні папери), *списання боргу* (в разі дефолту боржника).

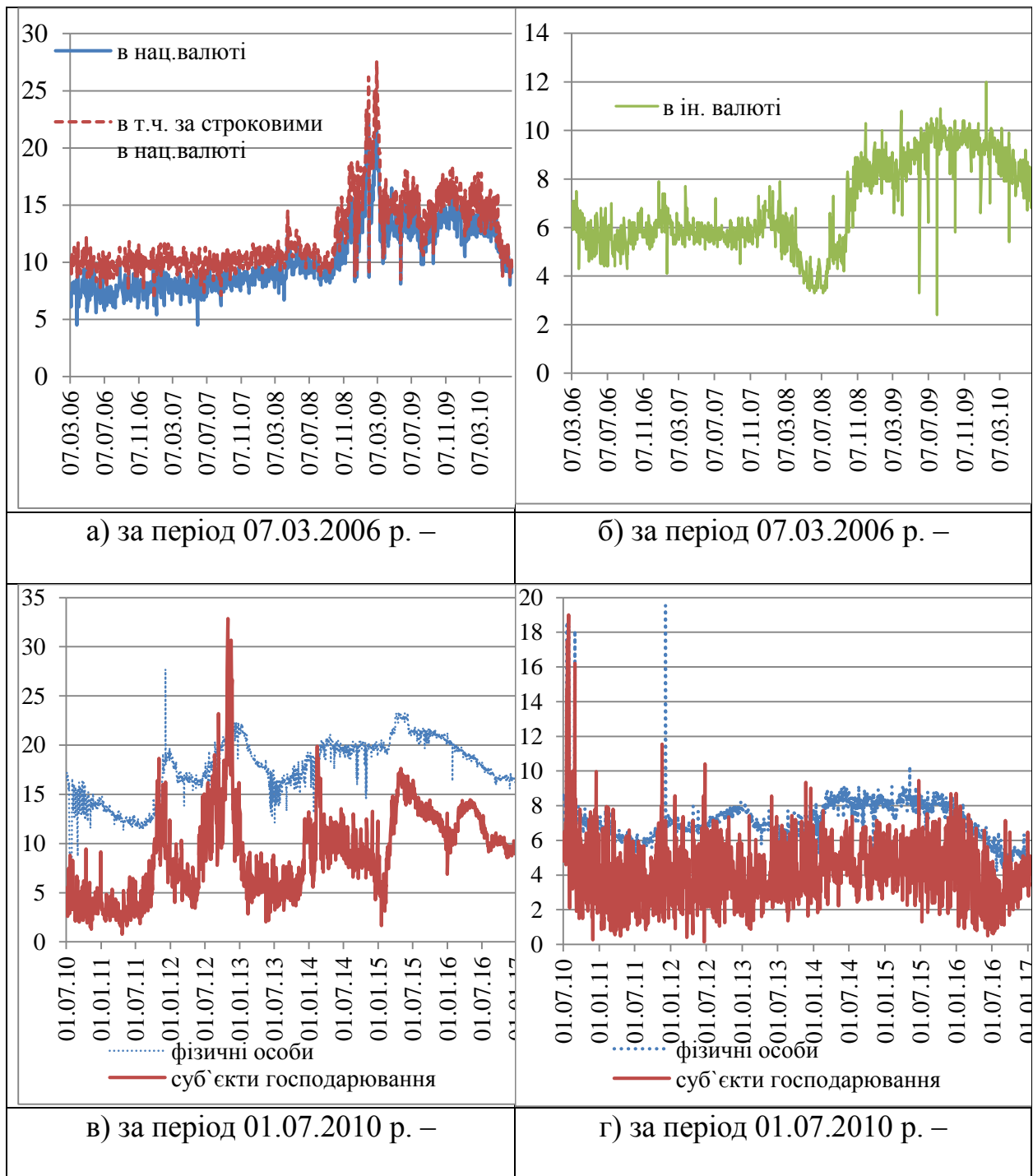

Рисунок 2.2 – Вартість короткострокових депозитів у національній та іноземній валютах за даними статистичної звітності банків України (середньозважена за день вартість у % річних) за період 07.03.2006 р. –

Основними характеристиками кредиту є сума, валюта, строк, відсоткова ставка та інші платежі. Величина відсоткової ставки загалом визначає показник попиту на кредити, а також подальші перспективи погашення боргу.

Висока ціна на кредити не дозволить клієнтові розраховатися за боргами, тому що його доходу може не вистачити на сплату процентів за кредитом. Основним джерелом доходів для фізичної особи є оплата праці, а для підприємства записка сплати процентів за кредитами – висока рентабельність, стабільні грошові потоки.

Кредитна ставка обов'язково залежить від конкретних умов договору (порядку сплати відсотків, строку та багатьох інших чинників), але орієнтиром завжди є ставка для фінансово найбільш стабільних позичальників, із позитивною кредитною історією, тобто для так званих прайм-клієнтів. До такої ставки потім додаються різні надбавки за ризик конкретної угоди; отже, прайм-ставка є мінімумом.

Доступність кредиту для нефінансових корпорацій та домогосподарств визначається насамперед його ціною, яка значно залежить від загальноекономічних умов у країні, ціни депозитів та інших чинників. Зважаючи на дані Світового банку, процентна ставка за кредитами в Україні є однією з найвищих (табл. 2.2). Навіть реальна процентна ставка – процентна ставка кредитування, скоригована на інфляцію, що вимірюється дефлятором ВВП, – була дуже високою, особливо наприкінці 90-х – початку 2000-х рр. Її значення в Україні перевищували 20 % – третє-четверте місце після Зімбабве, Бразилії, Киргизії. У 2015 р. реальна ставка набула від'ємного значення внаслідок дуже високих темпів інфляції.

Неробочі, або знецінені, кредити (в МСФЗ – термін **NPL**) – це кредити, виплати за якими не здійснювалися 90 днів і більше. Вони відрізняються від прострочених тим, що останні означають усі кредити, за якими настав будь-який термін прострочення (простроченим кредит стає на наступний день після настання строку сплати).

Після затвердження Постанови НБУ № 351 від 30.06.2016 р. змінилася методологія розрахунку показника непрацюючих кредитів: NPLs визначено як кредити, за якими відбулася подія дефолту – факт прострочення платежу понад 90 днів (30 днів для банків-боржників), або вчасне погашення боргу позичальником є малоімовірним без стягнення забезпечення.

Таблиця 2.2 – Динаміка реальної процентної ставки в окремих країнах світу (за даними Світового банку)

	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018
Ангола	...	-84.7	-29.1	-72.6	-5.0	6.1	32.3	4.5	25.0	-4.4	13.0	21.8	-5.6	-10.5
Білорусь	-85.1	-63.9	-23.2	-63.8	-18.1	-5.1	-6.4	-3.8	5.7	-33.5	-1.7		1.0	-2.6
Великобританія	3.2	-2.6	4.5	4.4	4.2	1.3	1.9	2.9	-0.9	-1.5	-1.4	...	...	...
Канада	4.6	6.2	3.8	4.4	4.1	1.4	1.2	2.7	4.8	-0.2	1.4	3.6	0.1	...
Китай	-3.7	-1.4	6.9	7.2	3.7	2.6	1.6	-0.3	5.5	-1.5	3.7	4.3	0.4	1.4
Швейцарія	4.0	4.7	4.7	3.7	3.2	2.3	2.5	0.9	2.3	2.5	2.7	3.3	3.2	2.4
США	3.5	6.6	6.6	6.4	4.5	2.1	2.9	5.2	2.5	1.2	1.6	2.2	2.2	2.4
Росія	...	72.3	14.8	-19.0	1.2	-0.7	-7.2	-3.3	13.1	-12.3	4.5	7.0	4.9	-1.3
Україна	-91.7	-56.8	26.3	21.6	20.3	8.9	-6.7	-7.2	6.9	1.5	11.8	-12.3	-4.7	3.1
Зімбабве	41.7	30.8	36.5	43.9	38.2	81.3	219.3	572.9	...	...	...	...	0.8	-16.3
Бразилія	...	...	65.4	67.1	45.6	46.4	44.6	35.0	34.8	32.8	18.5	33.4	42.0	35.0
Киргизія	...	...	25.2	16.9	27.9	14.6	18.2	9.5	21.5	2.3	18.0	20.1	12.6	17.8

Динаміка NPLs банків України та окремих країн зображена на рисунку 2.3.

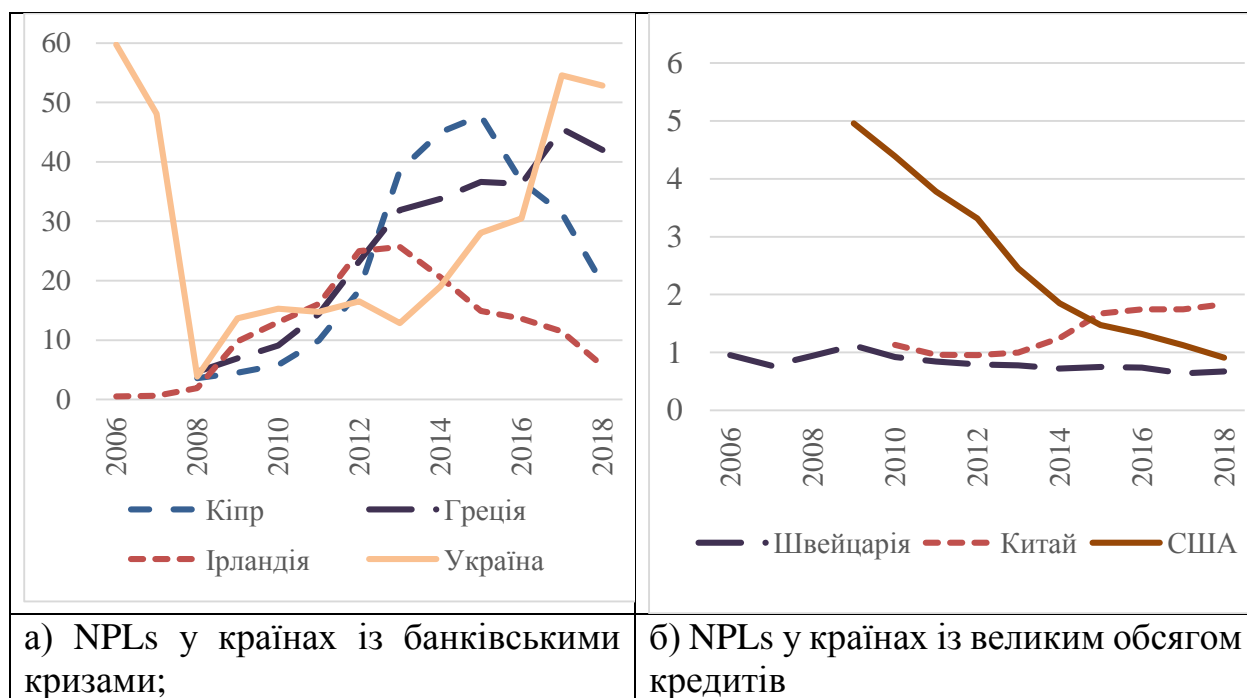

Рисунок 2.3 – Кредити NPL банків України та окремих країн за даними Світового банку (<http://data.worldbank.org/indicator>)

Непрацюючі кредити в українських банках зросли не лише в сумі, а й у відсотках до валових кредитів. І на фоні показника, меншого за 3–5 % у більшості країн, в Україні станом на кінець I-го кв. 2017 р. він перевищив 55 %, що є катастрофічним значенням (табл. 2.3) та перевищує рівень країн з банківською кризою.

Таблиця 2.3 – Непрацюючі кредити банків України до загальної суми кредитів (bank nonperforming loans to total gross loans, %) за даними Національного банку України

	01.02.2017	01.07.2017	01.01.2018	01.07.2019	01.01.2020
Кредитні операції:					
Кредити корпоративному сектору	657 098	843 164	892 900	902 862	847 259
непрацюючі кредити	345 661	492 972	500 263	494 468	456 074
частка непрацюючих кредитів, %	52,60	58,47	56,03	54,77	53,83

Продовження таблиці 2.3

	01.02.2017	01.07.2017	01.01.2018	01.07.2019	01.01.2020
Кредити фізичним особам (включно із фізичними особами – підприємцями)	156 514	160 093	174 448	208 918	214 252
непрацюючі кредити	98 538	92 766	93 353	85 786	73 077
частка непрацюючих кредитів, %	62,96	57,95	53,51	41,06	34,11
Міжбанківські кредити, депозити (за винятком коррахунків)	9 884	12 961	22 046	30 413	31 368
непрацюючі кредити	454	1 473	1 372	1 000	946
частка непрацюючих кредитів, %	4,59	11,37	6,22	3,29	3,02
Кредити органам державної влади та місцевого самоврядування	118	1 337	1 519	2 751	4 717
непрацюючі кредити	14	251	10	75	683
частка непрацюючих кредитів, %	11,97	18,79	0,69	2,74	14,48
непрацюючі кредити	444 667	587 463	594 999	581 329	530 780
у т. ч. банки:					
із державною часткою, з них	198 019	359 760	397 563	414 975	396 903
ПАТ КБ «ПриватБанк»	189 923	207 988	236 211	242 615	239 197
із державною часткою, крім ПАТ КБ «ПриватБанк»	8 096	151 772	161 352	172 360	157 707
іноземних банківських груп	205 384	183 638	156 834	136 400	107 476
із приватним капіталом	27 827	27 942	30 169	29 954	26 401
неплатоспроможні	13 438	16 122	10 433	0	0
частка непрацюючих кредитів, %	53,99	57,73	54,54	50,77	48,36

Найбільша частка непрацюючих кредитів у державних банках (зокрема, в ПАТ КБ «ПриватБанк» станом на 01.01.2020 – 78,4 %). Для порівняння в банках іноземних банківських груп вона становила 32,5 %

на ту саму дату, з приватним капіталом – 18,6 %. Щодо сум, то за період публікації статистики з 01.02.2017 р. у ПАТ КБ «ПриватБанк» таких кредитів збільшилося з 189,9 млрд грн до 239,2 млрд грн, в інших державних банках зменшилося з 8,0 млрд грн до 157,7 млрд грн, а в банках іноземних банківських груп відбулося подвійне зменшення до 107,5 млрд грн.

Станом на 01.01.2020 р. частка непрацюючих кредитів серед кредитів корпоративному сектору становила майже 54 %, серед кредитів фізичним особам таких було (включно з фізичними особами-підприємцями) 34 %, серед міжбанківських кредитів – 3 %, серед кредитів бюджетним установам (органам державної влади) – 14 %. За видами економічної діяльності ситуація є такою: для тих ВЕД, для яких суми непрацюючих кредитів перевищують 10 млрд грн, найбільш проблемною була заборгованість у роздрібній торгівлі (86 % NPLs), хімічній промисловості (88 % NPLs), а також металургійному виробництві (60 %), будівництві та операціях із нерухомим майном (майже по 60 %), виробництві харчових продуктів (56 %), оптовій торгівлі (44 %).

Важливим є взаємозв'язок між строком прострочки кредитів і перспективами погашення боргу, що потрібно враховувати під час планування роботи з проблемними кредитами. Згідно з результатами дослідження агентства «Кредит-Рейтинг» зі збільшенням терміну простроченої заборгованості знижується відсоток стягнених сум. Централізованої статистики процента зборів не ведуть, проте за інформацією від окремих банків і колекторських компаній, а також з огляду на дані відкритих джерел агентство вивело орієнтовну залежність відсотка стягнення від терміну прострочення заборгованості (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 – Залежність ефективності стягнення від строку прострочення (за даними агентства «Кредит-Рейтинг»)

Строк прострочення, днів	Стягнення до кризи 2008–2009 рр., %	Стягнення після початку кризи 2008–2009 рр., %
До 30	70–90	25–30
30–60	50–60	20–25
60–90	20–30	15–20
90–180	15–20	3,5–4,5
180–360	10	2,5–3,5
360–540	5	1–2,5
540–720	1	0,3–1
Більше ніж 720	< 1	< 0,3

Показово, що після кризи 2008–2009 рр. унаслідок погіршення фінансового стану підприємств і падіння платоспроможності населення ефективність роботи зі стягнення заборгованості різко знизилася. Важливо розуміти, що проблемні борги банкам – це проблема не лише самих банків. Значні обсяги проблемних банківських активів можуть провокувати розгортання спочатку банківської, а потім і загальноекономічної криз. За визначенням Міжнародного банку розрахунків виділяють чотири фактори банківської кризи, і серед них значна частка проблемних активів:

- 1) проблемні активи банків становлять більше ніж 2 % ВВП;
- 2) сума коштів, необхідна для порятунку банківської системи, перевищує 2 % ВВП;
- 3) у банківському секторі націоналізація набула масового характеру, банківські депозити заморожені, а влада вводить так звані «банківські канікули»;
- 4) центральний банк країни гарантує виплати населенню за всіма банківськими депозитами, не підтверджуючи своїх гарантій матеріально.

Отже, проблема «токсичних» кредитів зараз є винятково гострою для банків України, тому чекати на її швидке вирішення немає підстав. Для зменшення частки негативно класифікованої заборгованості й покращання балансів банки активно списують заборгованості; продають заставне майно; передають або продають проблемні активи.

Серед дозволених законодавством України механізмів передачі/продажу проблемних активів варто виокремити такі:

- 1) тендер для інвесторів;
- 2) прямий продаж третім особам;
- 3) сек'юритизацію;
- 4) передачу прав вимоги фондам спільних інвестицій.

2.2 Міжбанківський кредитний ринок

Згідно з «Банківською енциклопедією» *міжбанківський кредит (МБК)* – кредит, наданий на міжбанківському ринку одним банком іншому. Зазвичай він короткостроковий і спрямований на оперативне забезпечення ресурсами, підтримку ліквідності, дотримання вимог економічних нормативів. Різновиди МБК: овердрафт за коррахунком банку, овернайт (на 1 день), операції РЕПО, «короткі» кредити.

У банківському секторі кожен банк самостійно визначає кредитні ставки відповідно до багатьох чинників (ставок за депозитами, ситуації

на ринку, позиції банку серед інших, кредитоспроможності позичальника, строку та інших умов кредиту тощо). Але в будь-якому разі кожен банк або інший кредитор орієнтується на ключові ставки, якими є облікова ставка центробанку країни й прайм-ставка міжбанківського кредитування. Першокласними ставками міжбанківських кредитів у різних країнах є Euribor, LIBOR та ін.

Euribor (Euro Interbank Offered Rate) – ставка, що базується на середньому рівні ставок для великої панелі європейських банків, які позичають один одному у валюті євро. Це ставка європейського грошового ринку. Euribor є відправною точкою для визначення цін і процентних ставок для всіх типів фінансових продуктів (свопів, ф'ючерсів, депозитів, кредитів). На сьогодні є вісім різних ставок Euribor (до 01.11.2013 р. їх було навіть 15): на терміни 1 тиждень, 2 тижні, 1 місяць, 2 місяці, 3 місяці, 6 місяців, 9 місяців, 12 місяців. Одноденна ставка Euribor називається Eonia. На рисунку 2.4 наведена ставка Euribor терміном 1 тиждень за весь період її розрахунку до 01.01.2020 р.

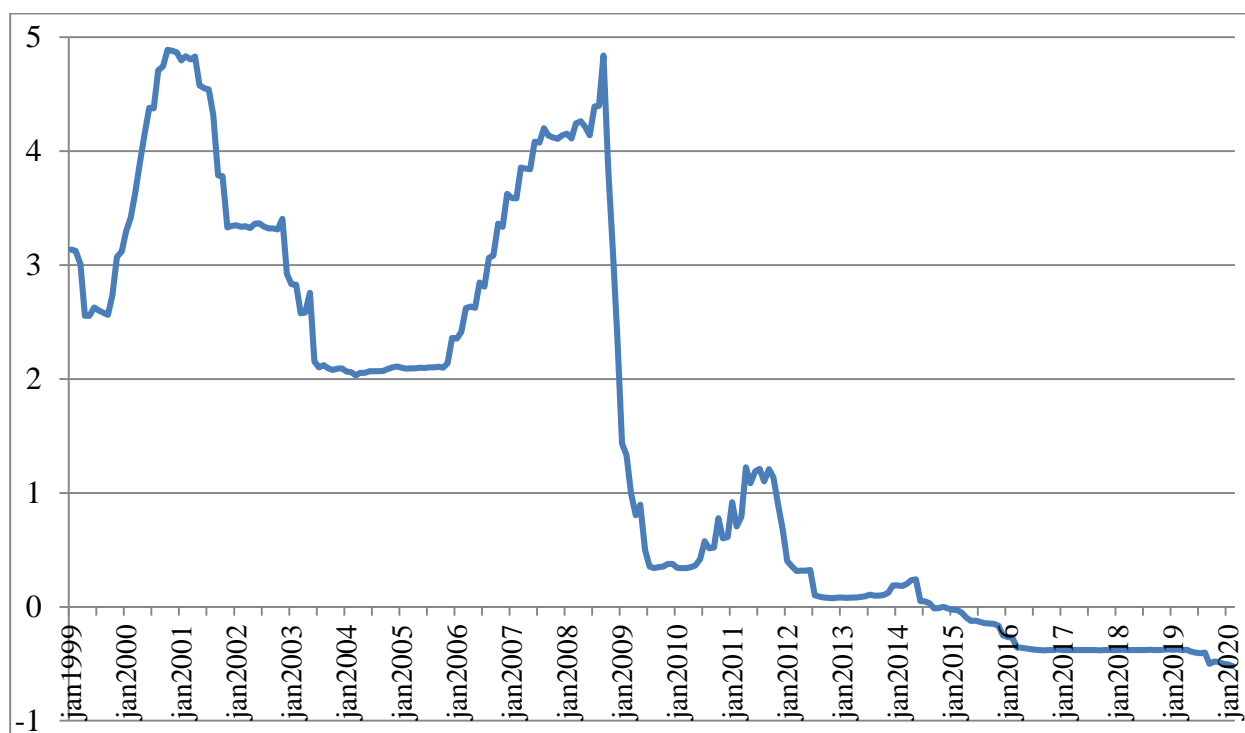

Рисунок 2.4 – Ставка Euribor (на термін 1 тиждень) за період із 01.01.1999 р. до 01.01.2020 р., %

Із вересня 2014 р. ставки Euribor набули від'ємних значень, що пов'язано з політикою кількісного пом'якшення, яку проводив Європейський центральний банк. За період до 2020 р. ставка стала лише ще більш від'ємною (-0,5 %).

LIBOR (London Interbank Offered Rate) – середня міжбанківська процентна ставка, за якою вибрані банки готові кредитувати один одного на лондонському грошовому ринку. LIBOR розраховується за сімома термінами погашення (овернайт, 1 тиждень, 1 місяць, 2 місяці, 3 місяці, 6 місяців, 12 місяців) і в п'яти різних валютах (American dollar, British pound sterling, European Euro, Japanese Yen, Swiss franc). Ставка оголошується раз на день. До початку 2014 р. вона розраховувалася ще для п'яти валют (Swedish krona, Danish krone, Canadian dollar, Australian dollar, New Zealand dollar) та восьми строків (2 тижні, 4 місяці, 5 місяців, 7 місяців, 8 місяців, 9 місяців, 10 місяців, 11 місяців). Динаміка LIBOR у USD для наочності наведена лише для трьох строків (рис. 2.5).

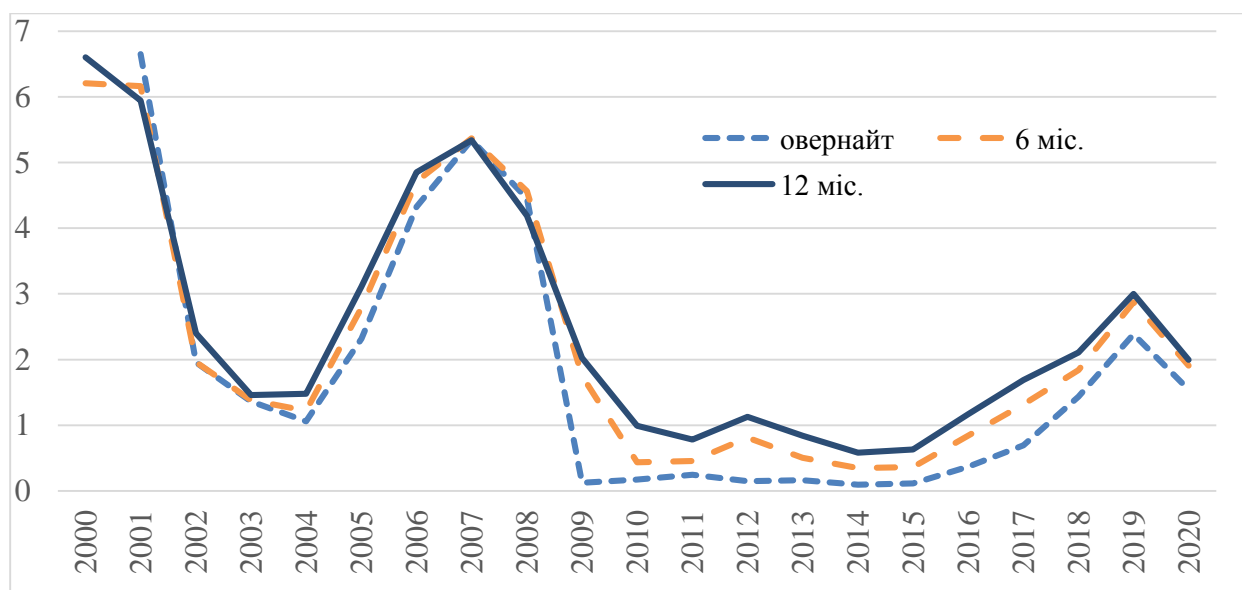

Рисунок 2.5 – Ставка LIBOR у USD станом на початок періоду, % (за даними <http://www.global-rates.com>)

LIBOR широко використовується професіоналами, приватними особами, банками як базова ставка (бенчмарк) та іншими фінансовими інститутами. Зміна LIBOR має наслідки для процентних ставок за всіма видами банківських продуктів: ощадними рахунками, іпотеками й кредитами.

На грошовому ринку нашої держави як орієнтир використовують ставки Euribor і LIBOR, а також ставку на міжбанківському кредитному ринку України.

Міжбанківський кредитний ринок України характеризується високими процентними ставками та значною волатильністю обсягів (табл. 2.5, рис. 2.6). Крім того, внаслідок поширення такого явища, як «банкопад», істотна частина міжбанківських кредитів набула ознак проблемності й навіть безнадійності щодо погашення.

Таблиця 2.5 – Загальний обсяг наданих кредитних ресурсів на міжбанківському кредитному ринку України (за даними системи «КредІнфо»), млрд грн

													2017	2		
Січень	6,4	23,1	20,3	68,9	80,7	34,0	52,3	78,2	42,7	79,7	123,5	20,6	11,6	46,0	56,6	
Лютий	10,7	38,5	31,5	89,7	78,4	40,1	66,5	100,9	53,4	91,8	160,6	24,9	18,8	37,2	47,3	
Березень	11,7	49,1	37,1	100,2	69,6	45,1	77,9	82,0	57,3	98,8	172,6	28,3	23,8	53,0	49,6	
Квітень	11,1	46,1	43,5	95,3	60,6	53,5	75,0	79,7	71,2	116,7	182,1	29,6	26,3	42,4	35,6	
Травень	17,5	52,1	39,8	97,8	28,6	43,5	81,0	87,8	60,6	128,4	118,7	21,6	26,9	47,4	53,5	
Червень	25,2	52,3	37,6	102,6	35,5	51,1	77,9	86,5	69,8	126,4	115,7	22,9	16,7	45,3	35,3	
Липень	36,2	55,2	43,1	115,0	37,1	39,5	77,1	124,6	85,1	141,0	68,7	23,5	17,8	65,8	35,5	
Серпень	46,6	40,7	45,4	125,9	30,1	47,5	102,3	122,0	88,0	141,3	44,2	27,1	24,2	51,6	43,1	
Вересень	40,9	37,6	44,9	115,7	35,4	55,2	112,1	94,3	79,4	165,4	41,1	36,5	29,9	84,3	60,6	
Жовтень	42,9	37,8	41,4	82,0	45,3	59,7	97,5	101,5	99,1	155,9	32,5	34,2	40,9	94,3	55,5	
Листопад	42,3	42,8	64,0	71,6	43,2	69,5	105,7	89,0	100,2	139,1	36,1	36,5	37,4	59,1	49,5	
Грудень	30,7	37,2	81,5	77,1	51,9	74,4	88,2	82,0	103,9	175,1	26,9	26,3	37,4	43,6	21,5	
За рік	322,3	512,4	530,1	1141,9	596,4	613,2	1 013,7	1 128,6	910,7	1 559,1	1 122,6	332,0	311,6	670,0	543,6	
												11,9	11,6	10,9	13,5	11,0
												30,1	23,4	14,3	19,3	17,9

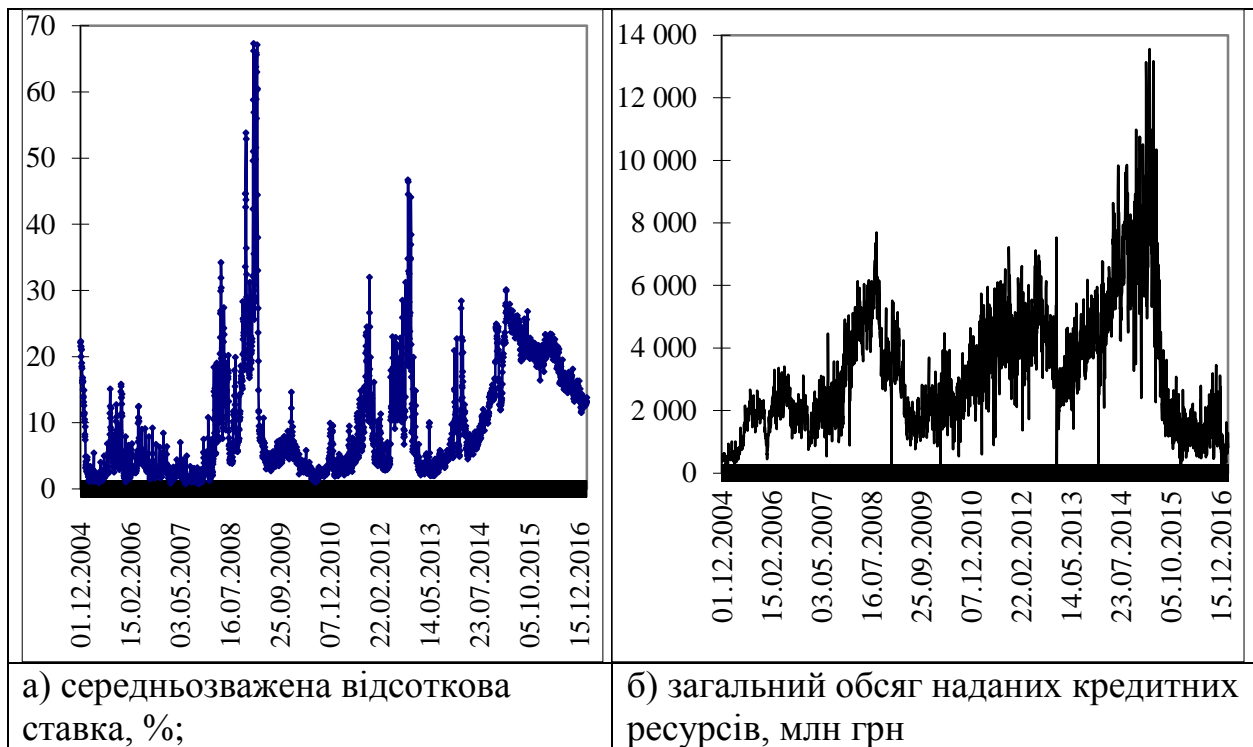

Рисунок 2.6 – Основні щоденні показники стану міжбанківського кредитного ринку (за даними системи «КредІнфо»)

Обсяги міжбанківських кредитів (МБК) українських банків значно зростають у період розпаду криз, водночас ставка за таких умов може збільшуватися навіть до майже 70 % річних (рис. 2.7).

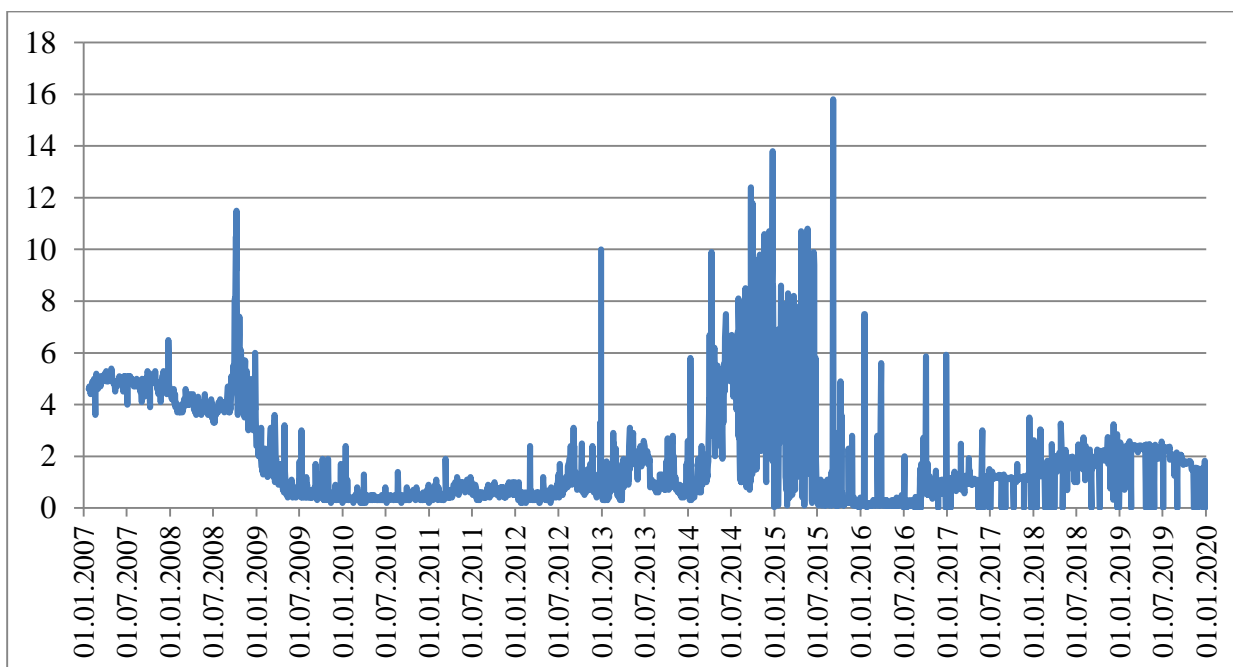

Рисунок 2.7 – Процентні ставки за міжбанківськими кредитами в іноземній вільноконвертованій валюті (середньозважені ставки в річному обчисленні, %)

Порядок надання міжбанківських кредитів регламентується нормативними актами НБУ та передбачає можливість такого кредитування як у національній, так і в іноземних валютах. Але в разі отримання кредиту у вільноконвертованій іноземній валюті банк-позичальник має не лише нижчу процентну ставку порівняно з національною валютою, а й додає до кредитного ризику валютний.

Порядок оцінки кредитоспроможності банку встановлений «Положенням про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», затвердженим Постановою Правління НБУ від 30.06.2016 р. № 351, у якому зазначено, що банк самостійно проводить оцінку фінансового стану боржника на підставі даних його фінансової й статистичної звітностей і з урахуванням такої інформації: аналізу якості активів та пасивів; стану ліквідності; аналізу прибутків і збитків; виконання банком-боржником зобов'язань у минулому; наданих та отриманих міжбанківських кредитів; щорічного аудиторського звіту; інших даних. На підставі цієї інформації визначається показник імовірності дефолту, що впливає на якість кредиту й норму резервів. Ліміт міжбанківського кредитування залежить від багатьох фінансових і нефінансових чинників, серед яких капітал банку, ліквідність, якість ресурсної бази, великі суми МБК, що залучаються, репутація тощо.

2.3 Регулювання ринку банківського кредитування

Основним регулятором на кредитному ринку є НБУ, тому що основою зазначеного ринку є саме банківське кредитування. Відповідно до Закону «Про Національний банк України» НБУ виконує такі функції: проводить грошово-кредитну політику; є кредитором останньої інстанції для банків та організує систему рефінансування; організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної й банківської статистичної інформації.

Державне регулювання ринку банківського кредитування Нацбанком України здійснюється в таких формах:

1) адміністративне регулювання (зокрема, встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування санкцій до банків-порушників вимог; нагляд за діяльністю банків; надання рекомендацій щодо діяльності);

2) індикативне регулювання (зокрема, встановлення обов'язкових економічних нормативів кредитного ризику; рефінансування банків;

установлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних кредитних операцій).

Крім вимог до розміру, структури капіталу банку та його адекватності прийнятому кредитному ризику (а кредити можуть становити навіть більше ніж 70 % активів банку), установлені вимоги до «великих» кредитів та ін. Зокрема, в нормативних документах НБУ з метою нагляду та регулювання діяльності банків встановлені нормативи кредитного ризику: Н7 – норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше за 25 %); Н8 – норматив великих кредитних ризиків (не більше ніж 8-кратний розмір регулятивного капіталу); Н9 – норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (не більше за 25 %).

Але є й інші обмеження щодо кредитної діяльності, застосовувані для управління кредитним ризиком. Серед них – частка негативно класифікованих кредитів як основна складова негативно класифікованих активів (НКА). Значний показник НКА впливає на стійкість банку, свідчить про великі, часто надмірні ризики його діяльності. Покращання якості активів і зменшення обсягу НКА може здійснюватися такими шляхами як продаж негативно класифікованих активів та активів, що не приносять прибутку, або основних засобів, не використовуваних у діяльності банку та які не користуються попитом на ринку; обмін негативно класифікованих активів банку на активи, що не є негативно класифікованими тощо.

Ще одним обмеженням є обмеження кредитування пов'язаних сторін, тому що встановлено, що воно обумовлює високий рівень проблемних кредитів у країнах колишнього СРСР. Дослідження цього питання «Moody's Investors Service» було проведено за вибіркою з банків Росії та країн СНД (у середині 2011 р.). Обсяги дослідження: 116 банків Росії, Казахстану, України, Узбекистану, Білорусі, Вірменії й Азербайджану, було охоплено 70–80 % активів банківської системи цих країн. Основні результати цього дослідження:

- кредитування пов'язаних сторін перебуває на високому рівні та є структурним недоліком банків зазначеного регіону;

- проблемні й реструктуровані кредити становлять 20 % усіх кредитів;

- пов'язаним сторонам надано 10 % усіх кредитів, що відповідає 50 % акціонерного капіталу (це в 5 разів більше, ніж у банків Центральної та Східної Європи).

У разі надання кредитів пов'язаним особам, здатним здійснювати прямий або непрямий вплив на діяльність банку, визначення їх

платоспроможності не завжди здійснюється об'єктивно, тому встановлюються обмеження щодо обсягів їх кредитування. Угоди, що укладаються з інсайдерами, не можуть передбачати більш сприятливих умов, ніж укладені з іншими особами. До пов'язаних осіб належать контролери банку; особи, які мають істотну участь у банку, та особи, через яких ці особи здійснюють опосередковане володіння істотною участю в банку; керівники банку; споріднені й афілійовані особи банку, зокрема учасники банківської групи; особи, які мають істотну участь у споріднених та афілійованих особах банку; асоційовані особи фізичних осіб, зазначених вище.

Іншими показниками, відстежуваними НБУ з метою регулювання, є:

- різниця між процентними ставками за наданими кредитами й залученими депозитами;
- рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами банків у національній валюті щодо індексу споживчих цін;
- частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам;
- питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів;
- якість кредитів (зокрема, за допомогою показника непрацюючих кредитів NPL).

Національний банк України може застосовувати заходи впливу (письмове застереження; укладення письмової угоди, за якою банк бере на себе різні зобов'язання: розроблення та запровадження положень щодо покращання практики кредитування; прийняття рішення про обмеження розміру кредитів, що надаються пов'язаним із банком особам; підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами; підвищення економічних нормативів; заборона надавати бланкові кредити; штрафи на банк тощо) до банків-порушників:

- що мають ознаки здійснення ризикової діяльності (опосередкованого кредитування пов'язаних із банком осіб);
- для яких обсяг негативно класифікованих активів НКА становить 10 % і більше від загальної суми активів, за якими має визначатися кредитний ризик згідно з нормативно-правовими актами НБУ (НКА здебільшого складаються з наданих кредитів/фінансових зобов'язань, операцій із розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, цінних паперів, що обліковуються в портфелях банку на продаж та до погашення, дебіторської заборгованості, класифікованих за IV і V категоріями якості та ін.);

– за порушення нормативів максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), великих кредитних ризиків (Н8), максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9);

– із розміром визначеного банком кредитного ризику на 15 % і більше меншим, ніж розмір кредитного ризику, що мав бути визначеним згідно з нормативно-правовими актами НБУ;

– що не надавали, несвоєчасно надавали або надавали недостовірну звітність до НБУ щодо розрахунку нормативів Н7, Н9 тощо.

Для виконання цих функцій НБУ встановлює форми статистичної звітності банків, що подаються до регулятора. Ці форми передбачають подання інформації на щоденній, декадній, місячній основах про показники: обсягу й структури кредитного портфеля банку за валютами, контрагентами, іншими розрізами; якості його кредитів; руху сформованих резервів; процентні ставки за наданими кредитами тощо. Дуже важливими для аналізу тенденцій кредитного ринку є процентні ставки за новими кредитами, розраховувані за кожним строком погашення, типом позичальника та валютою як середньозважена величина.

Також тенденції розвитку кредитного ринку є наочно репрезентованими в новітніх формах подання інформації. Зокрема, з початку 2015 р. Нацбанк щоквартально проводить анкетне опитування кредитних менеджерів 70 банків і на його основі формує аналітичний звіт «Опитування про умови кредитування». Зазначене дослідження проводиться з метою поглиблення розуміння стану й тенденцій розвитку кредитного ринку Нацбанком та учасниками банківського сектору.

Для розрахунку агрегованого результату за всіма банками кожній відповіді присвоєно оцінку залежно від відповіді респондента та його ваги в загальній вибірці. Оцінки розміщені на шкалі від –1 до 1 залежно від напрямку зміни показника. Відповіді, що свідчать про те що показник змінився суттєво, отримують удвічі вищу оцінку, ніж відповіді, що відображають несуттєву зміну. Відповідь «зріс суттєво» матиме оцінку 1, а відповідь «зріс несуттєво» – 0,5.

Кожну оцінку зважено на частку відповідного респондента в загальній вибірці залежно від його частки в активах або кредитному портфелі корпоративного сектору/домогосподарств цієї вибірки. Відповіді респондентів подаються на консолідованій основі як баланс відповідей, тобто як різниця між зваженою часткою респондентів, які звітують про «збільшення» певного показника, та зваженою часткою респондентів, що звітують про його «зменшення».

Баланс відповідей може набувати значень у діапазоні $\pm 100\%$. Позитивний баланс свідчить про те, що респонденти загалом оцінюють/очікують зміну показника до збільшення/посилення порівняно з попереднім кварталом/у наступному кварталі. Респонденти дають відповіді на чотири наведені далі блоки питань (на сьогодні 24 питання).

1 Очікування на наступні 12 місяців: ключові показники (кредитний портфель, депозити, якість кредитного портфеля).

2 Оцінка ризиків (кредитного, процентного, валютного, операційного, ризику ліквідності).

3 Кредитування корпоративного сектору (як змінилися стандарти схвалення заявок на кредити та які фактори вплинули на цю зміну, зміни попиту, а також цінових і нецінових умов та ін.).

4 Кредитування домогосподарств (як змінилися стандарти кредитування для іпотечних і споживчих кредитів, які цінові й нецінові умови на це вплинули тощо).

Також НБУ регулює питання надання повної та правдивої інформації банками про вартість кредитів фізичним особам. Зокрема, «Правила розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит», затверджені Постановою Правління НБУ від 08.06.2017 № 49, установлюють методика розрахунку загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договорами про споживчий кредит.

НБУ як центральний банк також має надавати кредитну підтримку банкам у разі загрози стабільності їх функціонування й нестачі ліквідності. Зрозуміло, що ситуація з ліквідністю в кожному банку залежить не лише від багатьох внутрішніх, а й від зовнішніх чинників. Але є такі періоди, впродовж яких зазначені проблеми стають масовими та характерними для переважної кількості банків. Про це можна зробити висновок із рисунка 2.8, на якому помітно, що залишок коштів на кореспондентських і транзитних рахунках банків наближається до мінімальних значень.

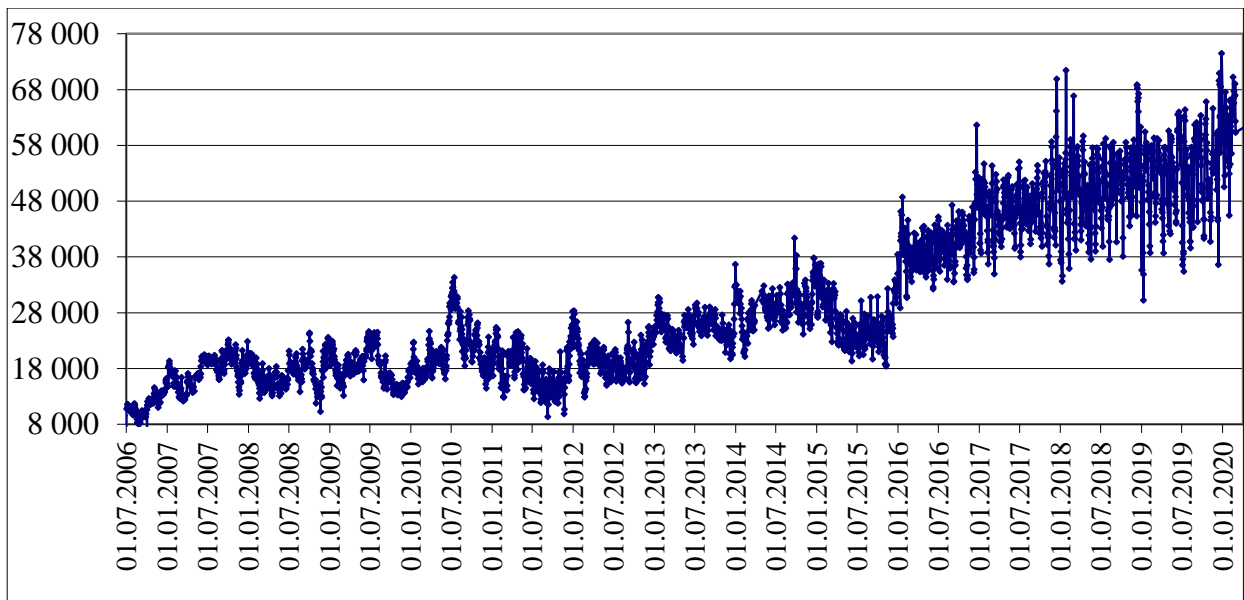

Рисунок 2.8 – Залишок коштів на кореспондентських та транзитних рахунках банків (оперативні дані станом на початок дня), млн грн

Отже, фактично НБУ здійснює регулювання дуже багатьох аспектів кредитного ринку. Але потрібно зазначити, що, на думку певних економістів, суворість на кредитних ринках гальмує економіку.

2.4 НБУ як кредитор останньої інстанції

За Законом України «Про Національний банк України» Нацбанк відповідно до розроблених його Радою Основних засад грошово-кредитної політики визначає й проводить грошово-кредитну політику; є кредитором останньої інстанції для банків та організує систему рефінансування. Кредитор останньої інстанції – Національний банк України, до якого може звернутися банк для отримання рефінансування в разі вичерпання інших можливостей.

Основними економічними засобами й методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків, процентну політику, рефінансування банків.

Облікова ставка Нацбанку – один із монетарних інструментів, за допомогою якого НБУ встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених і розміщених грошових коштів. Її значення за роки незалежності країни істотно варіювало: від максимального показника 300 % восени 1994 р. до

мінімального 6,5 % улітку 2013 р., а на рисунку 2.9 зображена динаміка облікової ставки НБУ за період незалежності країни.

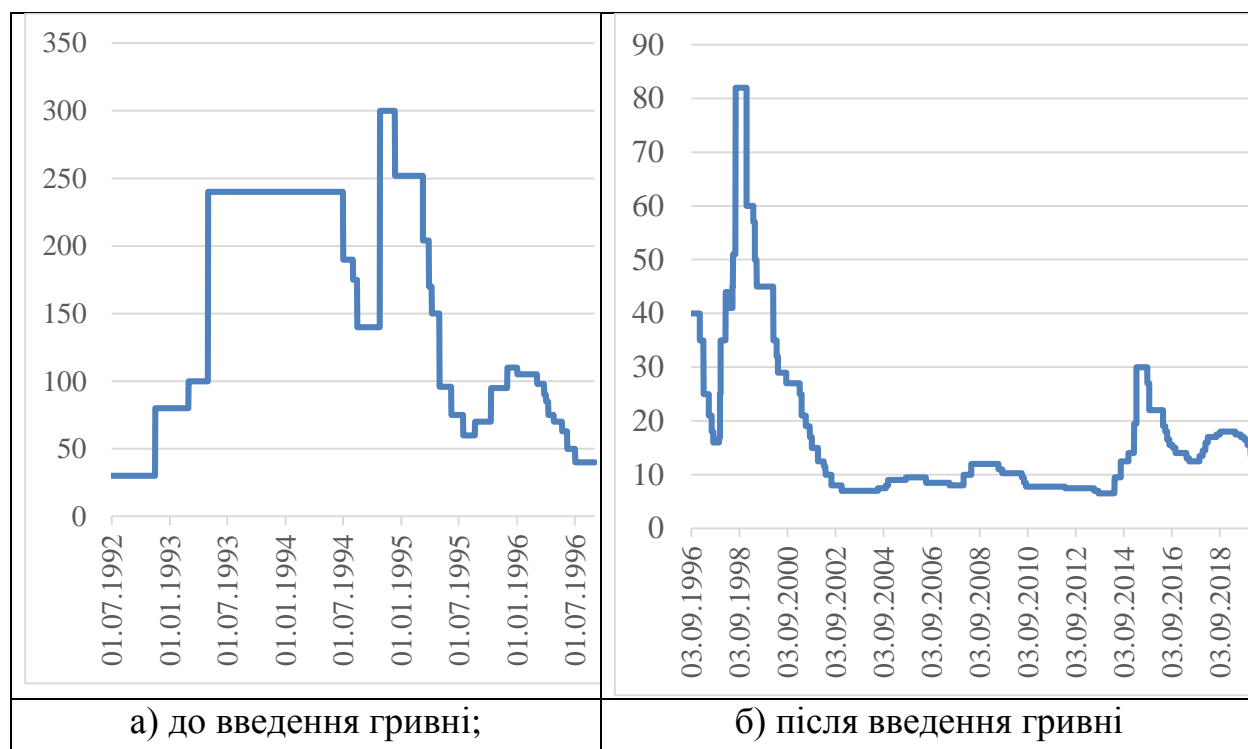

Рисунок 2.9 – Динаміка облікової ставки НБУ

Помітно, що до введення гривні (у 1996 р.) ставка сягала дуже великих значень – навіть 300 % восени 1994 р. Але з часом, зі сповільненням інфляції, що становила в 1994 р. більше ніж 10 000 %, облікова ставка зменшилася. Мінімальними були значення наприкінці 2013 р. – 6,5 %.

Для порівняння наведемо динаміку облікових ставок у різних країнах світу за останніх 20 років: Велика Британія – зменшення із 7,5 % до нинішніх 0,25 %; Канада – з 5,75 % до 0,5 %; США – з 5,25 % до 1,25 %, а для Японії, Швеції, Швейцарії та Данії ставка взагалі на сьогодні (початок 2020 р.) є від’ємною. На обліковій ставці базується ставка рефінансування.

Ставка рефінансування НБУ – виражена у відсотках плата за кредити, що надаються банкам, яка встановлюється Нацбанком із метою впливу на грошовий оборот і кредитування. Процентні ставки рефінансування визначаються залежно від інструмента, в різні роки за період незалежності України яким були:

- кредити, надані шляхом проведення тендеру;
- кредити овернайт;
- операції репо;

- кредити, надані для підтримання довгострокової ліквідності банків;
- стабілізаційні кредити;
- операції своп;
- кредити рефінансування під заставу майнових прав на кошти банківського вкладу (депозиту), розміщеного в НБУ;
- інші кредити;
- кредити, надані для фінансування чемпіонату Європи 2012;
- інші короткострокові кредити;
- інші кредити під програми фінансового оздоровлення.

Останніх два-три роки інструментами для операцій рефінансування були: *кредити, надані шляхом проведення тендеру, та кредити овернайт*. Ставка за ними на 2–3 % є вищою за облікову (табл. 2.6).

Таблиця 2.6 – Обсяги підтримки ліквідності банків і мобілізаційних операцій Нацбанку за 2007–2019 рр. та процентні ставки за ними

Рік	Обсяг рефінансування банків НБ, млрд грн	у т. ч.		Середньозважена процентна ставка за операціями з рефінансування, %	Обсяг мобілізаційних операцій, млрд грн	Середньозважена процентна ставка за мобілізаційними операціями, %	Облікова ставка станом на кінець року, %
		через постійно діючу лінію рефінансування (кредити овернайт)					
2007	2,1	0,3	...	...	95,4	...	...
2008	163,3	85,7	...	...	57,1	...	...
2009	13,6	9,9	16,70	...	83,7	...	10,25
2010	0,6	0,2	11,63	...	243,0	3,27	7,75
2011	5,2	2,0	12,39	...	166,8	1,80	7,75
2012	40,4	28,6	8,13	...	16,8	2,62	7,5
2013	33,6	19,8	7,15	...	270,4	2,05	6,5
2014	149,9	95,2	15,57	...	1 472,7	5,68	14,0
2015	61,4	49,2	25,22	...	2 849,0	...	22,0
2016	51,3	18,4	17,36	...	2 946,9	...	14,0
2017	41,3	22,9	15,92	...	2 667,0	...	14,5
2018	181,2	144,6	19,22	...	2 898,9	...	18,0
2019	102,0	39,3	18,35	...	5 074,4	...	13,5

Зауважимо, що в останню кризу обсяги рефінансування перевищили 300 млрд грн за три роки, що можна порівняти з грошовою масою МЗ на той час – близько 1 000 млрд грн, М0 – 280 млрд грн, грошовою базою – 350 млрд грн. Ці чинники не могли не вплинути на динаміку інфляції в країні.

У таблиці 2.6 наведені дані щодо ролі НБУ в проведенні рефінансування банків і мобілізаційних операцій. Різниця в значеннях загального обсягу операцій із підтримання ліквідності в таблиці 2.7 та обсягу рефінансування в таблиці 2.6 пояснюється врахуванням стабілізаційних кредитів, операцій прямого репо та ін.

Таблиця 2.7 – Результати проведення операцій Національного банку України з регулювання ліквідності банків, млн грн

Рік	Із підтримання ліквідності банків			Із мобілізації коштів банків		
	Загальний обсяг наданих коштів	Через постійно діючу лінію рефінансування (кредити овернайт)	Шляхом проведення тендеру з підтримання ліквідності банків (та до 2010 р. – інші)	Загальний обсяг залучених коштів	Через постійно діючу лінію проведення тендерів із розміщення депозитних сертифікатів (овернайт)	Шляхом проведення тендеру з розміщення депозитних сертифікатів
2007	2 434	330	2 006	95 427	28 829	66 696
2008	163 267	85 675	77 491	57 058	0	57 058
2009	13 632	9 890	3 742	83 752		
2010	629	179	450	242 988		
2011	5 228	2 003	3 225	165 180		
2012	40 446	28 584	11 962	16 716		
2013	33 581	19 770	13 799	270 407	182 195	88 212
2014	149 891	95 202	55 566	1 472 737	1 275 196	197 821
2015	61 412	49 249	12 164	2 849 235	1 993 041	856 194
2016	51 265	18 394	32 378	2 946 856	1 757 732	1 189 124
2017	41 259	22 933	12 799 та операцій своп – 5 526	2 667 036	1 582 246	1 084 790
2018	181 173	144 604	36 569	2 898 928	1 909 713	989 215
2019	102 038	39 275	62 731 та операцій своп – 32	5 074 362	3 861 581	1 212 781
За два місяці 2020 р.	1 425	1 100	325	1 799 888	1 193 520	606 368

«Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» визначає, що *кредит рефінансування* – це кредит, що надається банку шляхом проведення кількісного або процентного тендеру з підтримання ліквідності банків (до наступного робочого дня для кредитів овернайт і строком до 14 днів та до 90 днів для кредитів рефінансування). Крім операцій рефінансування, Нацбанк використовує такі інструменти: операції прямого репо; операції з власними борговими зобов'язаннями; операції з державними облігаціями України.

Кредити рефінансування надаються під заставу іноземної валюти, державних облігацій України (крім облігацій зовнішньої державної позики України), депозитних сертифікатів, облігацій міжнародних фінансових організацій (емісія яких здійснюється відповідно до законодавства України).

«Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України», «Технічний порядок проведення операцій з надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України» передбачають установлення послідовності дій, порядок взаємодії структурних підрозділів НБУ й банків під час надання стабілізаційного кредиту, зміни умов кредитного договору, контролю за виконанням умов кредитного договору та договору застави.

Ситуація з безнадійними кредитами рефінансування потребує від НБУ їх списання за рахунок сформованих відповідних резервів. Це, безумовно, впливає на намагання встановлювати суворіший контроль над банками-боржниками. Зокрема, у червні 2014 р. заборгованість банків за рефінансуванням становила 111,7 млрд грн, а на кінець 1-го півріччя 2017 р. – 63 млрд грн; водночас у платоспроможних банках – 17,8 млрд грн, із яких 15 млрд грн – борг ПАТ КБ «ПриватБанк». Заборгованість неплатоспроможних банків – 45,2 млрд грн, серед яких найбільшими боржниками є «Надра» (9,8 млрд грн), «Дельта» (8 млрд грн), «Фінансова ініціатива» (7,2 млрд грн), «ВАБанк» (3 млрд грн), «Фінанси і кредит» (6,3 млрд грн).

Нацбанк постійно веде роботу з погашення кредитів рефінансування неплатоспроможних банків. Зокрема, загалом за 2017 р. сума погашення становила 2,16 млрд грн, у 2018 р. – 2,64 млрд грн, а в 2019 р. – 3,6 млрд грн. У результаті заборгованість неплатоспроможних банків за кредитами рефінансування скоротилася до 44 млрд грн станом на 01.01.2020 р.

Одночасно з роботою з погашення наявної заборгованості НБУ змінює вимоги до банків у разі отримання підтримки ліквідності. Так, із

затвердженням у грудні 2016 р. «Положення про екстрену підтримку Національним банком України ліквідності банків» НБУ як кредитор останньої інстанції запровадив новий інструмент – Emergency liquidity assistance (ELA) – екстрену підтримку ліквідності строком до 90 днів для платоспроможних банків. Кредити ELA призначені винятково для покриття тимчасового дефіциту ліквідності банку, якщо він вичерпав інші джерела підтримки ліквідності, зокрема на міжбанківському кредитному ринку й за стандартними інструментами рефінансування НБУ. Протягом 2019 р. регулятор змінював певні коригувальні коефіцієнти для розрахунку достатності застави, установив право не приймати в забезпечення за кредитним договором банк із юридичною особою, якщо вона має прострочену заборгованість (довше ніж на 7 днів) в інших банках і майнові права за кредитним договором із фізичною особою в інших банках.

Показники, на підставі яких Національний банк України приймає рішення щодо надання кредитної (традиційної, не екстреної) підтримки банкам у разі реальної загрози стабільності їх роботи, такі:

1) *кількісні показники*: норматив адекватності регулятивного капіталу; рентабельність активів; співвідношення коштів Нацбанку (крім кредитів овернайт та операцій репо) до загальних активів банку;

2) *граничні значення для показників п. 1*;

3) *основні й додаткові якісні показники*:

– наявність невиконаних у строк із вини банку розрахункових та інших документів клієнтів (картотеки неплатежів);

– відсутність підтримки власників/учасників банку в капіталізації банку й підтримці його ліквідності;

– придбання недержавних цінних паперів і здійснення інвестицій;

– низький рівень диверсифікації активів;

– інші.

Крім короткострокових кредитів для підтримки ліквідності, НБУ має право надавати стабілізаційні кредити платоспроможному банку на строк до двох років. Під час надання стабілізаційного кредиту чи зміни його умов у частині продовження строку НБУ запроваджує особливий режим контролю за діяльністю банку та призначає куратора. Також НБУ встановлює обмеження й вимоги до діяльності банку, зокрема заборону виплати дивідендів акціонерам, крім виплати дивідендів за привілейованими акціями; заборону розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; заборону виплати інших заохочувальних і компенсаційних виплат, що не є складовою основної та додаткової заробітної плати тощо. Також, щоб отримати кредит, метою якого є усунення загрози стабільної діяльності через тимчасові проблеми з ліквідністю, потрібно скласти

програму фінансового оздоровлення. Ставка за стабілізаційними кредитами – сума облікової ставки й 1,5 п. п., але із січня 2014 р. (до середини 2017 р.) нові стабкредити тимчасово не надавалися.

Із квітня 2016 р. згідно з «Положенням про проведення Національним банком України операцій з купівлі-продажу іноземної валюти на умовах «своп» у банків з'явилася можливість залучення гривневих коштів на підтримку ліквідності шляхом укладання з НБУ валютного свопу (з доларами США та євро). Такий альтернативний інструмент підтримки ліквідності має низький попит, тому угоди укладаються дуже рідко. Операція полягає в тому, що НБУ купує в банку іноземну валюту за гривню з одночасним зобов'язанням банку здійснити зворотню купівлю іноземної валюти на таку саму суму на певну дату в майбутньому за фіксованою в договорі ціною. Максимальна тривалість операції – 30 календарних днів. Різниця між процентними ставками за коштами в національній та іноземній валютах (diff) не може бути нижчою, ніж сума облікової ставки НБУ й 2 п. п.

Питання для самоперевірки

- 1 Кредитний ринок: функції, учасники, інструменти.
- 2 Роль банків на кредитному ринку.
- 3 Охарактеризуйте поняття кредитного ризику, якості кредитів, кредитоспроможності.
- 4 Ставки Euribor, LIBOR на міжбанківському кредитному ринку України як орієнтири в ціноутворенні на банківські кредити.
- 5 Як відбувається регулювання кредитного ринку?
- 6 Яка мета проведення Нацбанком анкетного опитування кредитних менеджерів?
- 7 Розкрийте основні завдання й види кредитів рефінансування, що надаються Нацбанком.

Тести

- 1 Яке твердження є правильним:
 - а) грошовий і кредитний ринки є біржовими;
 - б) грошовий ринок є сегментом фінансового ринку, це сфера відносин, у якій здійснюються середньо- й довгострокові депозитно-позикові операції;
 - в) кредитний ринок пов'язаний із наданням на певних умовах коштів у позику та поверненням її разом із певним відсотком. На такому ринку надаються короткострокові кредити;

г) кредитний ринок пов'язаний із наданням на певних умовах коштів у позику й поверненням її разом із певним відсотком. Кредити на такому ринку надаються на термін понад рік?

2 Яке з тверджень найбільш точно відображає ключові характеристики кредиту:

- а) його сума, процентна ставка;
- б) валюта, строк кредиту;
- в) сума, процентна ставка, валюта, строк кредиту;
- г) сума, процентна ставка, валюта, строк, забезпеченість кредиту?

3 Яке твердження є правильним:

- а) депозитні корпорації переважно надають кредити іншим депозитним корпораціям;
- б) депозитні корпорації переважно надають кредити нефінансовим корпораціям;
- в) депозитні корпорації переважно надають кредити органам державного управління;
- г) депозитні корпорації переважно надають кредити домогосподарствам?

4 На міжбанківському ринку України кредитування відбувається:

- а) як у національній, так і в іноземних валютах;
- б) лише у вільно конвертованій іноземній валюті;
- в) лише в національній валюті;
- г) у межах установленого Нацбанком щодо кожного банку ліміту суми.

5 Зазначте неправильне твердження:

- а) облікова ставка визначається на основі комплексного аналізу та прогнозу макроекономічного, монетарного й фінансового розвитку, підготовленого Нацбанком;
- б) облікова ставка завжди нижча від індексу інфляції, визначеного за споживчими цінами;
- в) облікова ставка вища за ставку рефінансування банків Нацбанком;
- г) облікова ставка в Україні є від'ємною.

6 Ставки Euribor і LIBOR визначаються:

- а) лише у євро;
- б) лише в доларах США;

- в) обидві в п'яти різних валютах (American dollar, British pound sterling, European Euro, Japanese Yen, Swiss franc);
- г) немає правильної відповіді.

7 Зазначте неправильне твердження. Депозитний сертифікат НБУ:

- а) один із монетарних інструментів, що є борговим цінним папером НБУ в бездокументарній формі;
- б) один із монетарних інструментів, що є борговим цінним папером НБУ в документарній формі;
- в) засвідчує розміщення коштів банків та їх право на отримання внесеної суми й процентів після закінчення встановленого строку;
- г) його дохідність установлюється НБУ відповідно до поточних цілей грошово-кредитної політики.

8 За порушення яких вимог кредитування Нацбанк може застосовувати до банків заходи впливу:

- а) опосередковане кредитування пов'язаних із банком осіб;
- б) значний обсяг негативно класифікованих кредитів; заниження розміру кредитного ризику, розрахованого банком, порівняно з його розміром згідно з вимогами НБУ;
- в) порушення економічних нормативів Н7, Н8, Н9; ненадання, несвоєчасне надання або надання недостовірної звітності щодо кредитних операцій до НБУ;
- г) усі відповіді правильні?

9 На сьогодні інструментами для операцій із рефінансування банків є:

- а) операції прямого репо, стабілізаційні кредити;
- б) кредити, надані шляхом проведення тендеру, операцій із купівлі-продажу іноземної валюти на умовах «своп» і кредити овернайт;
- в) стабілізаційні кредити, кредити, надані шляхом проведення тендеру, та кредити овернайт;
- г) немає правильної відповіді.

10 Кредити рефінансування надаються НБУ на такі терміни та цілі:

- а) на строк до 1 року й на цілі підтримки ліквідності;
- б) на строк до 90 днів і на цілі підтримки ліквідності;
- в) до наступного робочого дня для кредитів овернайт та строком до 14 днів і до 90 днів для кредитів рефінансування з метою впливу на грошовий оборот та кредитування;
- г) немає правильної відповіді.

Завдання

Завдання 1

Попередньо група студентів (до 5 осіб) вибирає великий банк як об'єкт дослідження (наприклад, АТ «Укрексімбанк», АТ «Ощадбанк», ПАТ «Промінвестбанк», ПАТ КБ «ПриватБанк»). Для вибраного банку потрібно дати відповіді на нижчезазначені питання в розрізі загальної проблематики *«Банк «ХХХ» на ринку депозитів»* (із розрахунками та у формі презентації). Для виконання завдання студенти повинні використати дані фінансової звітності банку та інформацію зі спеціалізованих банківських сайтів (наприклад, <http://www.creditdeposit.com.ua>, <http://www.prostobiz.ua/>, <http://finbalance.com.ua>, <https://finclub.net>, <http://banksrating.com.ua/>, <http://businessua.com/banki.html> та ін.).

Питання для проблематики *«Банк «ХХХ» на ринку депозитів»*

1 Короткий огляд подій на ринку за останніх п'ять років (на українському, світовому або ринках окремих країн, якщо банк має іноземну материнську компанію).

2 Аналіз масштабів, динаміки, структури депозитного портфеля.

3 Характеристика доцільності/ефективності відповідних операцій банку (зокрема, в іноземних валютах).

4 Порівняння депозитних операцій з обсягами/умовами операцій з облігаціями, субординованим боргом та іншими джерелами ресурсів у вибраному банку.

5 Специфіка депозитних продуктів банку.

6 Обсяги, структура, ставки, порівняння з іншими банками, середніми ринковими показниками, показниками основних конкурентів.

Завдання 2

Попередньо група студентів (до 5 осіб) вибирає великий банк як об'єкт дослідження (наприклад, АТ «Укрексімбанк», АТ «Ощадбанк», ПАТ «Промінвестбанк», ПАТ КБ «ПриватБанк»). Для вибраного банку потрібно надати відповіді на нижчезазначені питання в розрізі загальної проблематики *«Банк «ХХХ» на кредитному ринку»* (з розрахунками та у формі презентації). Для виконання завдання студенти повинні використати дані фінансової звітності банку та інформацію зі спеціалізованих банківських сайтів (наприклад, <http://www.creditdeposit.com.ua>, <http://www.prostobiz.ua/>, <http://finbalance.com.ua>, <https://finclub.net>, <http://banksrating.com.ua/>, <http://businessua.com/banki.html> та ін.).

Питання для проблематики «Банк «ХХХ» на кредитному ринку»

- 1 Короткий огляд подій на відповідному ринку за останніх п'ять років (на українському, світовому або ринках окремих країн, якщо банк має іноземну материнську компанію).
- 2 Аналіз масштабів, динаміки, структури кредитного портфеля.
- 3 Аналіз диверсифікації кредитних вкладень.
- 4 Характеристика ставок кредитів і їх порівняння з іншими банками, середніми ринковими показниками, показниками основних конкурентів.
- 5 Аналіз руху кредитів, якості кредитного портфеля, погашення позик.
- 6 Оцінка якості кредитного портфеля банку щодо ризику.
- 7 Аналіз якості кредитного портфеля банку щодо захищеності від можливих втрат.
- 8 Характеристика дохідності й ефективності відповідних операцій банку (зокрема, в іноземних валютах).
- 9 Специфіка кредитних продуктів банку.
- 10 Роль банку на ринку міжбанківського кредитування.

Список рекомендованих джерел

1. Грошово-кредитна статистика / Національний банк. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579.
2. Дані фінансової звітності банків України / Національний банк. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097.
3. Звітна форма та довідкові дані з компіляції індикаторів фінансової стійкості / Національний банк. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44575.
4. Основні показники діяльності банків України : статистика / Національний банк. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1>.
5. Показники, на підставі яких Національний банк України приймає рішення щодо надання кредитної підтримки банкам у разі реальної загрози стабільності їх роботи, затверджені постановою Правління НБУ від 30.04.2009 р. № 262. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0409-09>.
6. Положення про екстрену підтримку Національним банком України ліквідності банків, затверджене постановою Правління НБУ від 14.12.2016 р. № 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0411500-16#n19>.

7. Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.09.2015 р. № 615. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15>.

8. Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України, затверджене Постановою Правління НБУ від 13.07.2010 р. № 327. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0540-10>.

9. Положення про основи процентної політики Національного банку України, затверджене постановою Правління НБУ від 21.04.2016 р. № 277. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16>.

10. Положення про проведення Національним банком України операцій з купівлі-продажу іноземної валюти на умовах «своп», затверджене Постановою Правління НБУ від 31.03.2016 р. № 222. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0222500-16>.

11. Технічний порядок проведення Національним банком України операцій з банками, затверджений постановою Правління НБУ від 30.04.2009 р. № 260 (у редакції постанови Правління НБУ від 22.06.2012 № 262). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0262500-12>.

12. Технічний порядок проведення операцій з надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України, затверджений постановою Правління НБУ від 30.09.2010 № 445. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0445500-10>.

ТЕМА 3 ВАЛЮТНИЙ РИНОК

3.1 Поняття, функції та учасники валютного ринку

Валютний ринок (foreign exchange market) – це система економічних і правових відносин між споживачами, продавцями валюти та державою з приводу купівлі-продажу іноземних валют, банківських металів, платіжних документів і цінних паперів в іноземних валютах, а також здійснення кредитно-депозитних та інших операцій із валютою (В. М. Шелудько).

Валютний ринок – це сектор грошового ринку, на якому врівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта (М. І. Савлук, А. М. Мороз).

Валютам різних країн світу властива різна «популярність» використання під час проведення розрахунків.

Зокрема, згідно зі ст. VIII Статуту МВФ *конвертованою* вважається валюта, країна походження якої взяла на себе зобов'язання, відповідно до яких органи цих країн мають право впроваджувати заходи контролю щодо руху капіталу; не повинні обмежувати можливостей використання своєї валюти або валюти інших членів МВФ для поточних платежів; зобов'язані викуповувати в офіційних органів інших членів Фонду залишки коштів у своїй валюті, якщо вони утворилися в результаті платежів за поточними операціями, а конвертування потрібне для здійснення цих операцій. Україна приєдналася до цих зобов'язань 8 травня 1997 року.

Згідно з «Класифікатором іноземних валют», затвердженим Постановою Правління НБУ від 04.02.1998 р. № 34 (у редакції від 19.04.2016 р. № 269), усі валюти поділяють на три групи: вільно конвертовані (ВКВ), з обмеженою конвертованістю, неконвертовані (НКВ).

Перша група – ВКВ, широко використовувані для здійснення платежів за міжнародними операціями, що продаються на основних валютних ринках світу: австралійські долари, англійські фунти стерлінгів, долари США, канадські долари, шведські крони, швейцарські франки, японські єни, євро, СПЗ та ін. (наприклад, злотий, норвезька крона, сінгапурський долар, румунський лей, форинт, чеська крона). *Валюти, що належать до 1-ї групи, визнаються конвертованими для цілей застосування законодавства України з питань здійснення іноземних інвестицій в Україну (такі зміни в «Класифікаторі іноземних валют» відбулися в 2016 р.).*

Друга група – ВКВ, що широко не використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та не продаються на основних валютних ринках світу: білоруські рублі, вірменські драми, грузинські лари, індійські рупії, російські рублі, турецькі ліри тощо.

Третя група – НКВ: афгані, бермудський долар, кубинське песо, сирійський фунт, сомалійський шилінг, туркменський новий манат і всі інші валюти, що не належать до 1-ї та 2-ї груп валют.

Валютні ринки класифікуються за різними ознаками (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Класифікація валютних ринків

Ознака класифікації	Види
За сферою розповсюдження та обсягом торгівлі	Світовий, національний, регіональний
За формою організації	Біржовий, позабіржовий
За обігом грошей	Готівковий, безготівковий
За термінами операцій	Коротко-, середньо- й довгострокові
За видами операцій	– конверсійні (ринок поточних операцій (тод+, том, спот) і ринок строкових операцій (форвард, своп, ф'ючерси, опціони, арбітраж)); – кредитні; – депозитні

Суб'єктами валютного ринку є національні й іноземні банки, центральні банки, брокерські фірми, валютні біржі та інші фінансові інститути, фізичні особи, підприємства, що ведуть зовнішньоекономічну діяльність. Основа валютного ринку – міжбанківський (найбільші обсяги операцій). За валютами основна частина операцій припадає на долари США, англійські фунти стерлінгів, євро. Переважно операції проводяться в безготівковій формі.

Валюти більшості країн світу останніми роками демонструють приблизно однакову поведінку щодо долара США (в довгостроковій перспективі), крім японської єни, євро та ще кількох (рис. 3.1).

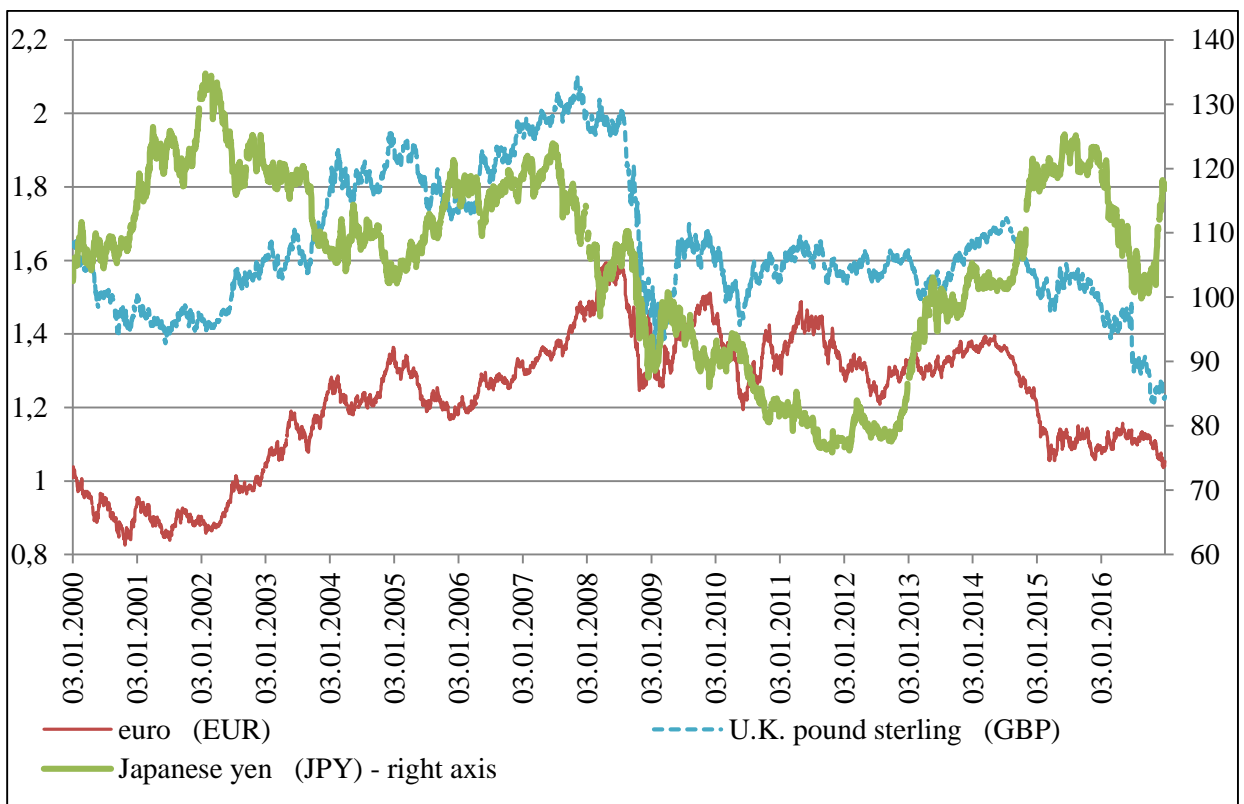
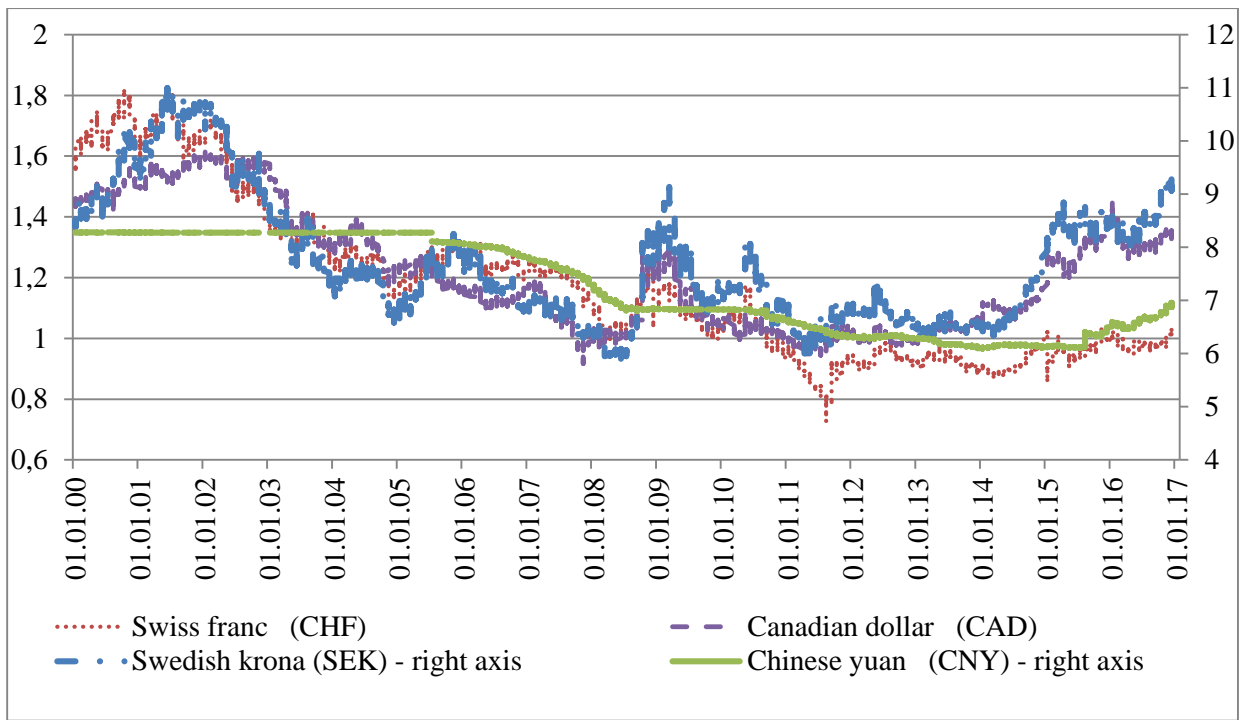

Рисунок 3.1 – Курси окремих валют до долара США за період 01.01.2000 р. – 01.01.2017 р.

Примітка 1 CHF – швейцарський франк; SEK – шведська крона; CAD – канадський долар; CNY – юань Женьміньбі (Китай); EUR – євро; JPY – японська єна; GBP – фунт стерлінгів; USD – долар США

Примітка 2 Курси відображаються за різними вертикальними шкалами (частина курсів за правою віссю (right axis), інші – за лівою)

Функції валютного ринку є різноманітними: здійснення міжнародних розрахунків, отримання прибутку через різницю курсів валют, регулювання валютних курсів, проведення державного регулювання в цій сфері.

Організаційно ринок функціонує через систему валютних бірж, комерційних банків та інших установ, тобто може бути біржовим і позабіржовим.

Біржовий ринок – це ринок, організаційно оформлений у вигляді валютної біржі – організатора торгів іноземною валютою та цінними паперами, вартість яких визначається в іноземній валюті.

На сьогодні валютні біржі збереглися лише в певних країнах (Німеччині, Франції, Росії, Україні), а в інших цю роль відіграють найбільші банки.

В Україні біржові торги з валютою відбуваються на *Українській міжбанківській валютній біржі* (УМВБ), заснованій у 1992 р. як госпрозрахунковий підрозділ НБУ з метою впорядкування операцій купівлі-продажу іноземної валюти. Члени біржі: НБУ, банки, фінансові установи й спеціалізовані брокерські контори, що мають ліцензію НБУ на ведення валютних операцій. Для вступу в члени біржі комерційний банк повинен мати кореспондентські відносини з кількома першокласними банками світу. На біржі проводяться купівля-продаж інвалюти, операції центрального банку щодо підтримки ринкового курсу національної валюти.

Позабіржовий ринок – це сукупність операцій з обміну інвалюти, здійснюваних переважно банками; взаємодія між дилерами забезпечується телефоном, комп'ютерними мережами, іншими електронними каналами. Переваги: нижча порівняно з біржою собівартість операцій, вища швидкість розрахунків. Міжбанківський ринок є позабіржовим.

«FOREX» («*Foreign exchange market*») – глобальна комп'ютерна торгова система, у якій, крім інших активів, відбувається торгівля світовими валютами.

Основні учасники «FOREX» – центральні й комерційні банки, брокери, дилери, транснаціональні корпорації. Оскільки участь у цьому ринку не потребує публікації даних, оцінити реальні обсяги можна лише приблизно: з 1977 р. обсяг зріс із 5 млрд дол. щоденно до 6 трлн дол. у 2019 р. Валютний розподіл оборотів такий: долар США USD (\$) – 80,6 %; євро EUR (€) – 37,4 %; японська єна JPY (¥) – 21,6 %; фунт стерлінгів GBP (£) – 12,8 %; австралійський долар AUD (A \$) – 6,9 %; канадський долар CAD (C \$) – 5,1 %; швейцарський франк CHF (Fr) – 4,8 % із загальної суми 200 % (рахунок подвійний, тому що в кожній транзакції

беруть участь дві валюти, а отже, сума в окремих валютах становитиме 200 %). Найбільш популярні двосторонні валютні пари: EUR/USD – 23,0 %; USD/JPY – 17,7 %; GBP/USD – 9,2 %.

Операції на ринку «FOREX» за програмними цілями можуть бути торговими, спекулятивними, хеджувальними й регулювальними (це валютні інтервенції центробанків).

У 2013 р. навколо «FOREX» розгорівся величезний скандал («Forex» probe), пов'язаний із маніпуляціями й зловживаннями тисячами трейдерів по всьому світу. Наприкінці 2014 р. британський регулятор Financial Conduct Authority (FCA) оштрафував на загальну суму 1,7 млрд дол. п'ять банків, що брали участь у змові: «Citibank» – 358 млн дол.; «HSBC» – 343 млн дол.; «JPMorgan» – 352 млн дол.; «RBS» – 344 млн дол.; «UBS» – 371 млн дол. Банки використовували конфіденційну інформацію про замовлення клієнтів для змови з іншими банками, щоб маніпулювати курсами валют та отримувати прибуток із цього.

Іноді «FOREX» хибно називають біржою. Фактично це позабіржовий ринок.

Міжбанківський валютний ринок України (МВРУ) – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою між суб'єктами ринку, суб'єктами ринку та їх клієнтами (зокрема, банками-нерезидентами), суб'єктами ринку й Нацбанком, а також Нацбанком і його клієнтами. Ще одна назва міжбанку – Система підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку. Частка міжбанківського ринку за обсягом операцій ринку становить близько 90 %. Із 2018 р. НБУ скасовує необхідність реєстрації для банків операцій клієнтів у Системі підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України («ВалКлі») та в «КредІнфо». Відповідно до міжнародних практик і дорожньої карти реформ Нацбанк має намір перейти до використання торговельно-інформаційних систем «Bloomberg» та «Reuters».

На міжбанку торги переважно відбуваються за долларом США (USD), хоча певні обсяги є і у євро (EUR), російських рублях (RUB).

На рисунку 3.2 наведені обсяги міжбанківського валютного ринку України в динаміці.

Види угод на міжбанку:

- «тод» – розрахунки в день укладення угоди;
- «том» – розрахунки в перший робочий день після укладення угоди;
- «спот» – розрахунки протягом двох днів після укладення угоди;

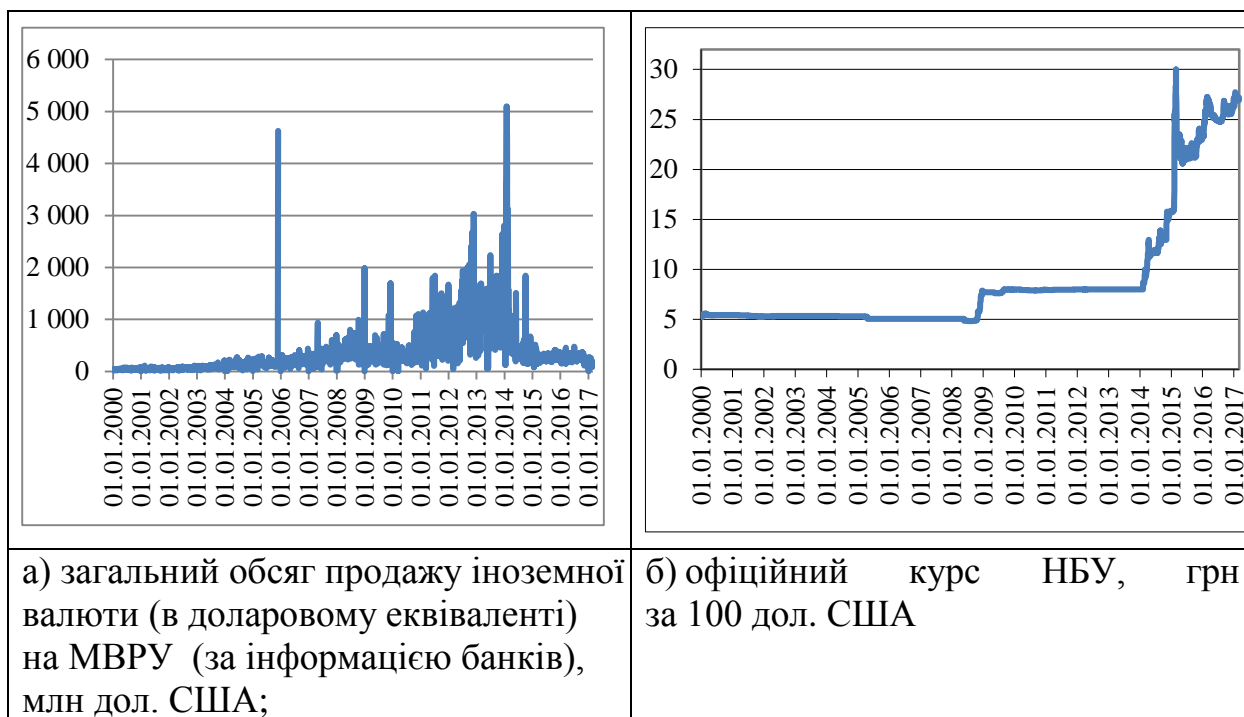

Рисунок 3.2 – Окремі характеристики валютного ринку України у 2000–2016 рр.

– «своп» – форвардний контракт, згідно з яким одна зі сторін, продаючи (купуючи, обмінюючись) валюту іншій стороні, бере на себе зобов’язання купити (продати, обміняти) валюту в обумовлений час і за заздалегідь обумовленим курсом (типові терміни контракту – до трьох місяців).

Усі укладені угоди є обов’язковими до виконання, а за порушення термінів банк-порушник платить штрафи потерпілому банку.

Банки можуть купувати валюту на міжбанку:

– для своїх потреб (надання валютних кредитів, повернення валютних депозитів та ін.). А далі в результаті торгівлі нею банк може отримувати курсовий дохід: після отримання депозитів у доларах продати долари й купити євро, заробивши на коливаннях курсу. Чим більші залишки на коррахунку, тим більше для цього можливостей. Зокрема, у 2015–2019 рр. максимальні суми залишків коливалися в межах 70–74,5 млрд грн за мінімуму 30–35 млрд грн;

– для потреб клієнтів – фізичних і юридичних осіб (клієнт зобов’язаний надати банку документи/підстави: контракти, документи, рахунки, виписки тощо). Фізична особа може купити валюту, якщо є документи, що підтверджують необхідність оплатити медичні послуги чи навчання за кордоном, або щодо виїзду за кордон на постійне місце проживання, сплати зобов’язань (аліментів нерезидентові та ін.). Юридичні особи можуть купувати валюту для зовнішньоекономічних

контрактів, виконання валютних платежів за послугами нерезидентів, розрахунків за лізинговими й факторинговими операціями, для операцій, пов'язаних із виплатою дивідендів, погашенням валютних кредитів нерезидентам, розрахунків щодо забезпечення витрат на відрядження працівників за кордон, з оплати представницьких витрат на організацію офіційних заходів за кордоном тощо.

Після виконання заявки клієнта банк зобов'язаний не пізніше за два банківські дні зарахувати кошти на рахунок клієнта. Якщо в банку можна вирішити питання купівлі-продажу валюти за рахунок взаємозаліку між клієнтами, то банк може не виходити на міжбанк.

За формою валютні операції поділяють на *безготівкові* й *готівкові*. Безготівкові активи є залишками на рахунках в іноземній валюті в банку. Розрахунки відбуваються за допомогою бухгалтерських записів. У результаті готівкової торгівлі валюта фізично переміщується, і з'являються витрати на охорону, транспортування, страхування та зберігання валюти. У готівковій торгівлі це призводить до більшої маржі (різниці між курсами продавця та покупця).

Маржа також зростає в періоди нестабільності ринку (рис. 3.3), іноді сягаючи 15 %. За таких умов валютний ринок має тенденцію до значної тінізації.

Уведення зборів, пов'язаних з операціями купівлі готівкової інвалюти, стало додатковим чинником тінізації (за оцінками експертів, обсяги тіньового ринку у 2014–2015 рр. сягали 50 %). Уперше такий збір до Пенсійного фонду в Україні ввели в 1998 р. (це також був період значної нестабільності на валютному ринку) розміром 1,5 %, що не змінювався до 2006 р. Потім ставка зменшилася навіть до 0,2 % (у 2009 р.), але вже з початку 2015 р. її підвищили до 2 %. Із 1 січня 2017 р. збір скасований.

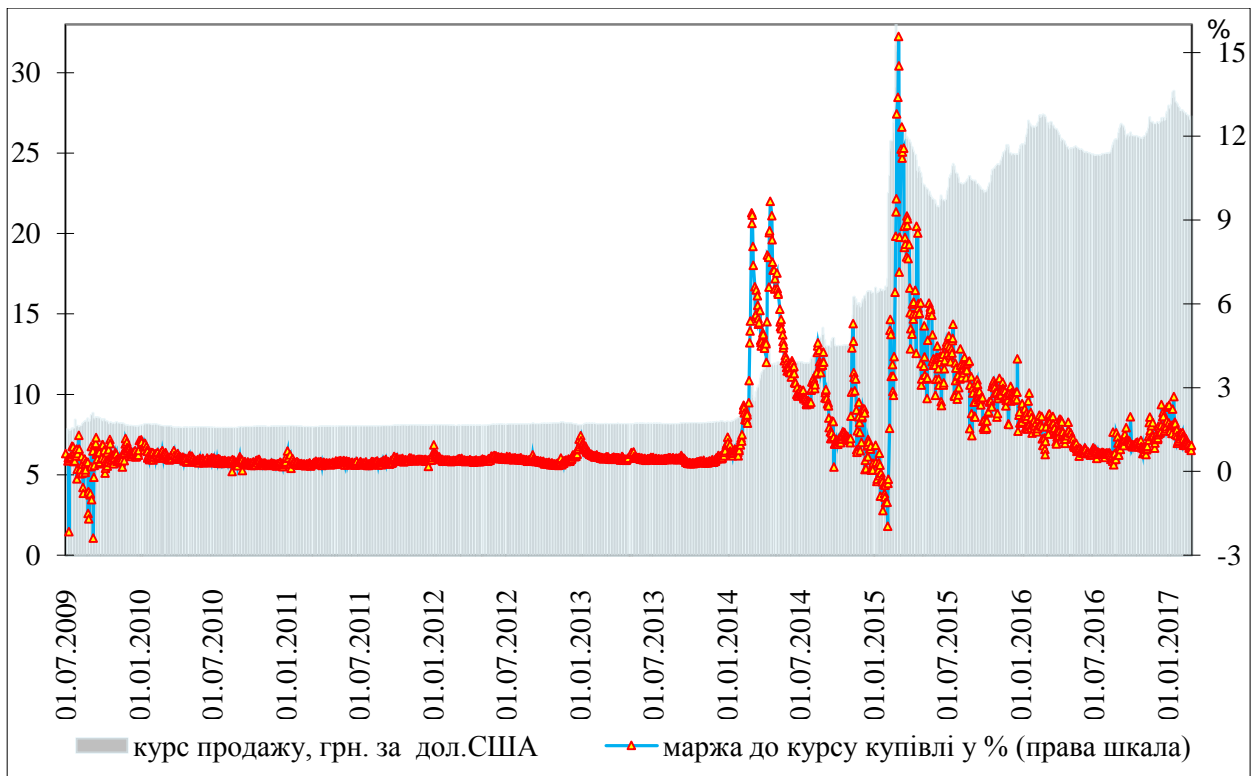

Рисунок 3.3 – Середньозважені курси на готівковому валютному ринку України

Згідно з результатами дослідження обсягів операцій (рис. 3.4) сальдо готівкового ринку за останній кризовий період є негативним, обсяги купівлі весь час перевищують обсяги продажу. Для порівняння обсяги безготівкового ринку є вищими більше ніж на порядок.

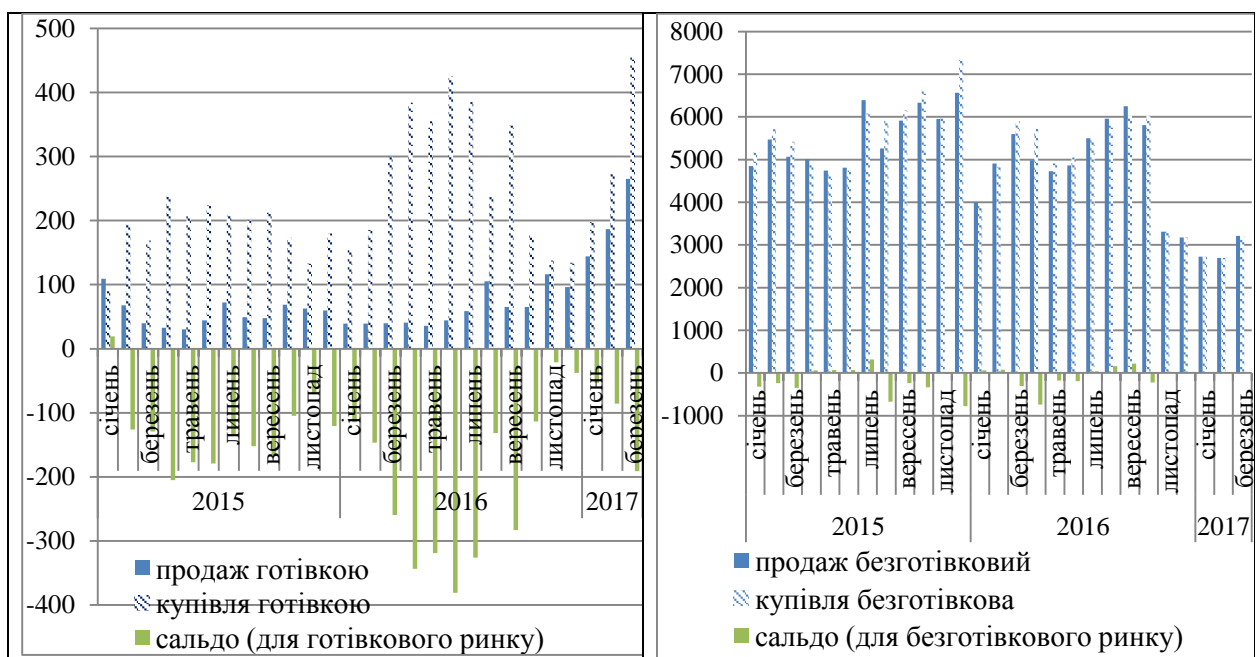

Рисунок 3.4 – Динаміка обсягів операцій на МВРУ з готівковою та безготівковою іноземною валютою, млн дол. США в еквіваленті

У результаті масових процесів – купівлі та накопичення долара – відбувається або його накопичення під «матрацом», або виведення за кордон. Останнє має назву «втечі капіталу» з країни, призводячи до істотних негативних наслідків для економіки, тому що «знекровлює» її.

Одночасно зауважимо, що сукупний обсяг операцій із готівковою іноземною валютою на МВРУ за підсумком 2015 р. становив лише 2 960,5 млн дол. США (у 2014 р. – 13 918,0 млн дол. США).

Загалом динаміка продажу інвалюти на МВРУ характеризується значною волатильністю в періоди криз. Зокрема, за весь період ведення відповідної статистики (до дати нашого аналізу на початку 2020 р.) максимум обсягів торгів спостерігався в січні 2014 р. – більше ніж 45 млрд дол. (в еквіваленті), а з літа 2014 р. місячні показники тримаються в діапазоні 7–11 млрд дол., що фактично відповідає рівню 2005–2007 рр.

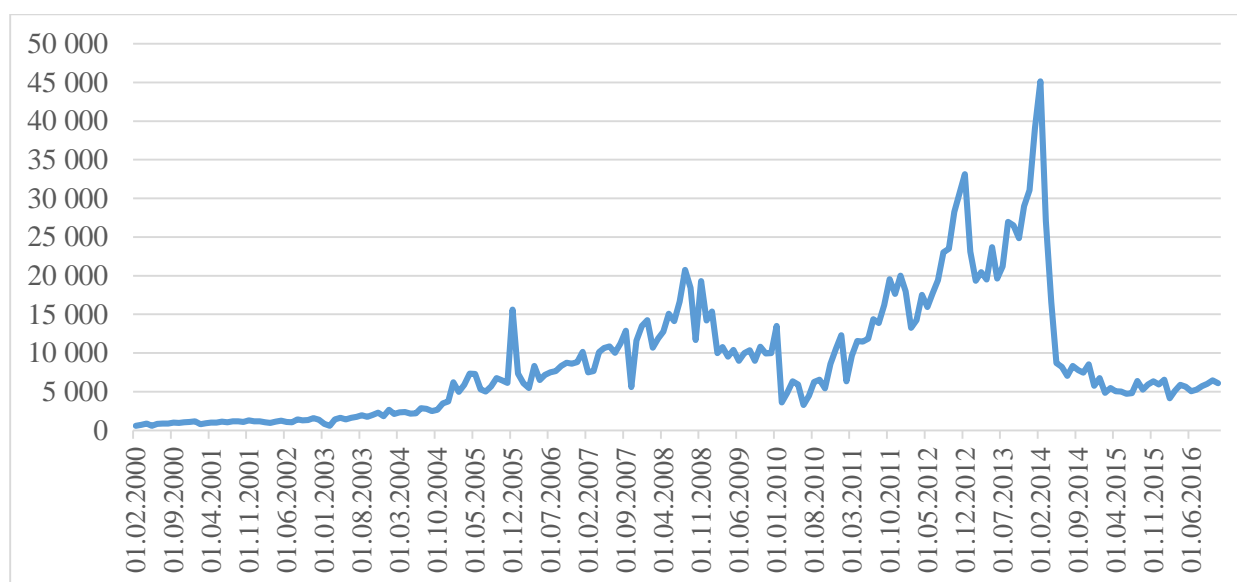

Рисунок 3.5 – Обсяг продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України (за інформацією банків) за період 01.01.2000 р. – 01.11.2016 р., млн дол. США в еквіваленті

На рисунку 3.5 наведені обсяги за період до 01.11.2016 р., тому що з цієї дати обсяги купівлі/продажу на МВРУ вже не охоплювали операцій банків із клієнтами (зміни до методики розрахунку затверджені постановою Правління НБУ від 24.07.2015 р. № 473), а також дані почали надаватися без урахування внутрішньобанківських угод (згідно з постановою Правління НБУ від 27.10.2016 р. № 396). Тобто подальші показники будуть не збігатимуться. А з 01.08.2018 р. інформація щодо обсягів купівлі-продажу на МВРУ надається за даними форми звітності № 510 «Звіт про купівлю, продаж безготівкової іноземної валюти, банківських металів (без фізичної поставки)» (відповідно до постанови

Правління НБУ від 01.03.2016 р. № 129 «Про затвердження Правил організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України»), тому що відмінено норму щодо обов'язкового підтвердження банками всіх угод із купівлі-продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України засобами Системи підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України та здійснено перехід банків на використання торговельно-інформаційних систем «Bloomberg» та «Reuters». А вже з 01.01.2019 р. інформація щодо обсягів купівлі-продажу на МВРУ надається за даними файла ЗКх «Дані про купівлю, продаж безготівкової іноземної валюти, банківських металів (без фізичної поставки)» (відповідно до постанови Правління НБУ від 13.11.2018 р. № 120 «Про затвердження Правил організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України»). Із 2019 р. окремо надається інформація про обсяг продажу іноземної валюти на МВРУ за операціями банків і НБУ на умовах «тод», «том», «спот» та «форвард».

Також значно впливають на стан валютного ринку операції небанківських фінансових установ, притік іноземної валюти від «заробітчанин». Зокрема, обсяги операцій з обміну валют фінансовими компаніями лише у 2017 р. перевищили 30 млрд грн, а баланс оплати праці за даними платіжного балансу має тенденцію до стрімкого зростання: 4,0 млрд дол. у 2010 р.; 4,8 млрд дол. у 2011 р.; 5,5 млрд дол. у 2012 р.; 6,8 млрд дол. у 2013 р.; 5,1 млрд дол. у 2014 р.; 5,6 млрд дол. у 2015 р.; 6,7 млрд дол. у 2016 р.; 9,1 млрд дол. у 2017 р.; 11,5 млрд дол. у 2018 р.; 12,9 млрд дол. у 2019 р. Ці цифри за масштабом майже повністю відповідають негативному балансу товарів і послуг (за 2019 р. мінус 13,9 млрд дол.), що винятково стабілізує курс гривні через притік «заробітчанської» валюти.

Валютні інтервенції та валютні аукціони НБУ

Згідно зі «Стратегією валютних інтервенцій Національного банку України на 2016 – 2020 роки» *мета* валютних інтервенцій – вплив на курс національної валюти щодо іноземних валют і загальний попит та пропозицію грошей в Україні. *Завдання* Нацбанку зі здійснення валютних інтервенцій такі:

- накопичення міжнародних резервів;
- згладжування функціонування валютного ринку;
- підтримання трансмісії ключової процентної ставки як основного інструмента грошово-кредитної політики.

Валютні інтервенції можуть здійснюватися в таких *формах*, як

– валютний аукціон – операції проводяться шляхом розподілу визначеного обсягу інтервенції між тими суб'єктами ринку, які запропонували найкращу ціну на купівлю/продаж іноземної валюти. Така форма валютних інтервенцій є пріоритетною;

– інтервенція за єдиним курсом – здійснюється шляхом пропорційного задоволення заявленої суб'єктами ринку суми за єдиним визначеним обмінним курсом гривні до іноземної валюти. Така форма валютних інтервенцій є другорядною;

– запит щодо найкращого курсу – здійснюється з метою оперативного реагування на зміни ситуації на валютному ринку шляхом запиту щодо ціни на купівлю/продаж іноземної валюти в суб'єктів ринку через торговельно-інформаційні системи й укладення угод із суб'єктом ринку, який запропонував найкращу ціну;

– адресна інтервенція – зумовлюється національними інтересами України та здійснюється у виняткових випадках на підставі звернення Уряду України.

НБУ здійснює валютні інтервенції на МВРУ з використанням засобів Системи підтвердження угод, а із серпня 2018 р. – функціоналів торговельно-інформаційних систем («Bloomberg», «Thomson Reuters» тощо). На сьогодні більшість валютних інтервенцій здійснюються у формі інтервенцій за найкращим курсом (Matching) та інтервенцій за єдиним курсом (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Результати валютних інтервенцій НБУ, млн дол. США

			2018 р.	2019 р.	За 8 тижнів 2020 р.
Валютні інтервенції НБУ	Усього	Купівля	3 173,78	8 462,6	1 001
		Продаж	1 801,82	529,23	295
Інтервенції за найкращим курсом	запит щодо ціни на купівлю/продаж іноземної валюти (RFQ)	Купівля	699	15	–
		Продаж	333	–	–
	вибір найкращої ціни купівлі/продажу іноземної валюти (Matching)	Купівля	950,4	2 580,7	348,5
		Продаж	570,8	108,5	71,5
Валютні аукціони		Купівля	646,9	730	–
		Продаж	522,1	–	–
Інтервенції за єдиним курсом		Купівля	877,49	5 136,9	652,5
		Продаж	375,92	420,73	223,5

«Положення про проведення Національним банком України валютних аукціонів», затверджене Постановою Правління НБУ від 29.12.2008 р. № 469 (у редакції від 01.10.2015 р. № 655), що нині втратило чинність, установлювало зазначений далі порядок. НБУ в разі прийняття рішення про проведення аукціону доводив до відома суб'єктів ринку повідомлення про проведення аукціону шляхом його розміщення на сторінці Офіційного інтернет-представництва НБУ, а також за потреби засобами електронної пошти та/або торговельно-інформаційної системи. У цьому повідомленні НБУ визначав умови проведення аукціону. Суб'єкт ринку мав право участі в аукціоні *конкурентних і неконкурентних заявок* відповідно до умов проведення аукціону, у заявці на участь зазначав бажані суму й курс операції. *Конкурентна заявка* – заявка суб'єкта ринку з визначенням обсягу купівлі (продажу) іноземної валюти на аукціоні та курсу гривні до іноземної валюти. *Неконкурентна заявка* – заявка суб'єкта ринку з визначенням обсягу купівлі (продажу) іноземної валюти на аукціоні без зазначення курсу гривні до іноземної валюти. Нацбанк на підставі всіх поданих на аукціон заявок приймав рішення про *курс відсікання* (курс гривні до іноземної валюти, який визначався НБУ як межа для вибору заявок суб'єктів ринку для їх задоволення на аукціоні). Далі в термін, визначений у повідомленні, НБУ повідомляв курс відсікання й середньозважений курс аукціону (*середньозважений курс аукціону* – курс гривні до іноземної валюти, розрахований НБУ як середньозважений за всіма задоволеними під час аукціону конкурентними заявками). Нацбанк мав право задовольняти конкурентні заявки суб'єктів ринку за курсом відсікання або курсом, зазначеним у заявках суб'єктів ринку відповідно до умов проведення аукціону. Неконкурентні заявки суб'єктів ринку задовольнялися за середньозваженим курсом аукціону.

На аукціоні з *купівлі* Нацбанком інвалюти за гривні конкурентні заявки задовольнялися відповідно до зміни запропонованого в них курсу гривні до інвалюти, починаючи із заявки, в якій одна одиниця іноземної валюти пропонувалася за найменшу кількість гривень, і далі поступово до курсу відсікання, а на *аукціоні з продажу* інвалюти за гривні – відповідно до зміни запропонованого в них курсу гривні до інвалюти, починаючи із заявки, в якій за одиницю іноземної валюти пропонувалася найбільша кількість гривень, і далі поступово до курсу відсікання. Заявки з однаковим курсом (у разі недостатності коштів для їх повного задоволення) задовольнялися пропорційно їх обсягам. НБУ мав право здійснювати продаж інвалюти на визначені ним цілі, і суб'єкт ринку мав право купувати валюту в НБУ винятково для цілей, визначених у повідомленні.

Завчасно шляхом розміщення інформації на сторінці Офіційного інтернет-представництва НБУ інформував про оголошення аукціону та його параметри: тип (купівля або продаж); обсяг; тип заявок (конкурентні чи неконкурентні); час подання банками заявок на участь.

У день проведення аукціону НБУ оприлюднював загальні результати:

- 1) валюту аукціону;
- 2) мінімальний і максимальний курс, заявлений суб'єктами ринку для участі в аукціоні;
- 3) загальну суму заявок суб'єктів ринку щодо продажу (купівлі) іноземної валюти;
- 4) курси гривні до іноземної валюти за результатами аукціону (середньозважений, максимальний, мінімальний);
- 5) загальну суму задоволених заявок суб'єктів ринку щодо продажу (купівлі) іноземної валюти.

У таблиці 3.3 наведений приклад результатів аукціону.

Таблиця 3.3 – Приклад загальних результатів валютного аукціону з купівлі/продажу валюти, проведеного Нацбанком України

	15.03.17	06.02.17
Тип аукціону	КУПІВЛЯ	ПРОДАЖ
Валюта аукціону	Долар США	Долар США
Загальний обсяг заявок суб'єктів ринку, прийнятих на аукціон відповідно до умов його проведення (млн од. валюти)	33,40	19,10
Курс гривні, заявлений учасниками аукціону (грн за 1 од. валюти)		
максимальний	26,950 0	27,280 0
мінімальний	26,890 0	27,100 0
Курс гривні за результатами аукціону (грн за 1 од. валюти)		
середньозважений	26,898 8	27,260 4
максимальний	26,900 0	27,280 0
мінімальний	26,890 0	27,250 0
Загальний обсяг задоволених заявок учасників аукціону (млн од. валюти)	25,10	15,80
Частка задоволених заявок за мінімальним курсом аукціону в загальному обсязі задоволених заявок (%)		34,8

Із переходом до режиму інфляційного таргетування й відповідно до «Стратегії валютних інтервенцій Національного банку на 2016– 2020 рр.» обсяги продажу інвалюти Нацбанком істотно зменшилися, а головне – НБУ перейшов від позитивного до негативного показника сальдо аукціонної торгівлі (табл. 3.4). Це, безумовно, насамперед пов’язано з тим, що НБУ був вимушеним проводити політику щодо поступового нарощення до прийнятних значень рівня міжнародних резервів після їх падіння до катастрофічного рівня (5,6 млрд дол.) на початку 2015 р. (довідково: найкращі показники були у 2011 р. – майже 38,5 млрд грн).

Вивчення динаміки обсягів задоволених заявок банків на аукціонах НБУ (табл. 3.4, рис. 3.6) свідчить про те, що останніми кризовими роками НБУ здебільшого є покупцем, а не продавцем долара США, що, безумовно, впливає на динаміку курсу гривні. Найчастіше як інструменти валютних інтервенцій НБУ використовує долари США, іноді – євро, швейцарські франки.

Рисунок 3.6 – Інтервенції Нацбанку України, млн дол. США

Питання здійснення *інтервенцій за єдиним курсом* раніше було врегульованим Постановою Правління НБУ «Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою», що визначала такий порядок: спочатку НБУ проводив одночасний запит у банків щодо ціни на купівлю/продаж інвалюти через функціонал торговельно-інформаційної системи «Bloomberg» або «Reuters». Отримавши пропозиції банків, НБУ укладав угоду з банком, що запропонував найкращу ціну.

Таблиця 3.4 – Обсяги продажу й купівлі на валютних аукціонах НБУ, млн дол. США (узагальнено за даними <https://old.bank.gov.ua/control/uk/auction/details>)

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	За рік
2019 р., продаж	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2019 р., купівля	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	730,0	730,0
2019 р., сальдо	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–730,0	–730,0
2018 р., продаж	97,8	–	–	–	–	–	–	384,2	40,1	–	–	–	522,1
2018 р., купівля	–	295,8	193,0	100,7	–	–	–	–	–	–	57,4	–	646,9
2018 р., сальдо	97,8	–295,8	–193,0	–100,7	–	–	–	384,2	40,1	–	–57,4	–	–124,8
2017 р., продаж	232,8	42,7	–	–	–	–	34,9	44,3	85,0	140,2	29,1	147,5	756,5
2017 р., купівля	126,8	93,3	37,3	201,28	259,2	163,9	–	223,4	–	–	–	–	1105,2
2017 р., сальдо	+106,0	–50,6	–37,3	–201,28	–259,2	–163,9	+34,9	–179,1	+85,0	+140,2	+29,1	+147,5	–348,7
2016 р., продаж	117,8	181	131,2	–	–	–	–	30,0	178,1	–	33,6	234,4	906,1
2016 р., купівля	43,5	22,2	129,1	528,4	332,7	411,3	257,8	16,6	47,9	274,49	113,6	115	2292,6
2016 р., сальдо	74,3	158,8	2,1	–528,4	–333	–411	–257,8	13,4	130,2	–274,5	–80	119,4	–1386,5
2015 р., продаж	54,0	9,0							–	37,5	130,4	28,6	259,5
2015 р., купівля	–	–							143,7	295,2	9,5	120,0	568,4
2015 р., сальдо	54,0	9,0	0	0	0	0	0	0	–143,7	–257,7	120,9	–91,4	–308,9

Продовження таблиці 3.4

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	За рік
2014 р., продаж	–	–	–	–	–	–	–	–	305,36	200,00	88,00	63,00	656,36
2014 р., купівля	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>2014 р., сальдо</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	+305,36	+200,00	+88,00	+63,00	+656,36
2010 р., продаж	33,63	23,39	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	57,02
2010 р., купівля	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>2010 р., сальдо</i>	+33,63	+23,39	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+57,02
2009 р., продаж	402,10	180,35	254,56 (+1,34 млн євро)	253,58	91,12	8,37	76,29 (+0,35 млн шв. фр.)	146,70	463,92	111,27	93,78	22,05	2 104,09 (+1,34 млн євро +0,35 млн шв.фр.)
2009 р., купівля	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>2009 р., сальдо</i>	+402,10	+180,35	+254,56 (+1,34 млн євро)	+253,58	+91,12	+8,37	+76,29 (+0,35 млн шв. фр.)	146,70	+463,92	+111,27	+93,78	+22,05	+2 104,09
2008 р., продаж	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	197,50	213,80	411,30
2008 р., купівля	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>2008 р., сальдо</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+197,50	+213,80	+411,30

Примітка 1 Сальдо – це різниця між продажем і купівлею. У 2011 р., 2012 р. та 2013 р. валютних аукціонів не проводили

Перелік 20 банків для такого виду інтервенції НБУ формує щоквартально за трьома критеріями:

1) обсягом операцій банку з купівлі й продажу іноземної валюти з іншими суб'єктами ринку та Нацбанком (питома вага місця банку в цьому рейтингу – 50 %);

2) обсягом операцій банку з клієнтами з купівлі й продажу безготівкової іноземної валюти (питома вага – 30 %);

3) обсягом активів банку (питома вага – 20 %).

У 2017 р., до зміни валютного законодавства, серед 20 банків були: ПАТ «Альфа-Банк», ПАТ «Банк Кредит Дніпро», ПАТ «Креді Агріколь Банк», АТ «ОТП Банк», АТ «Ощадбанк», ПАТ КБ «ПриватБанк», ПАТ «Промінвестбанк», ПАТ «ПУМБ», АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Сбербанк», АБ «УКРГАЗБАНК», АТ «Укрексімбанк», АТ «УкрСиббанк», ПАТ «Укрсоцбанк» та ін.

Сукупний обсяг інтервенцій НБУ (не лише валютні аукціони) на МВРУ за підсумком 2015 року (4 250,7 млн дол. США) є значно меншим, ніж аналогічний показник за 2014 рік (табл. 3.5).

Нацбанк почав оприлюднювати дані щодо обсягів (окремо продажів та купівлі) валютних інтервенцій лише із середини 2010 р., а до того були доступними винятково дані щодо сальдо (різниці між продажем і купівлею).

Нині Нацбанк ставить завдання не протидіяти фундаментальним тенденціям, а лише згладжувати надмірні курсові коливання, що дає можливість запобігати накопиченню зовнішньоекономічних та фінансових дисбалансів. Помітно (табл. 3.5), що обсяги продажу під час валютних інтервенцій скоротилися в рази починаючи з 2015 р. Нацбанк визнає пріоритетними такі форми інтервенцій, за якими він не пропонує, а приймає запропоновану іншими учасниками валютного ринку ціну, тобто валютний аукціон та інтервенцію за найвигіднішим курсом. Новий функціонал метчинг (Matching) для укладення угод у торговельно-інформаційних системах («Bloomberg», «Refinitiv» тощо), на використання якого перейшли з другого кварталу 2018 р., дозволив учасникам ринку миттєво укладати угоди з купівлі-продажу іноземної валюти через вибір найкращого з анонімних котирувань.

Таблиця 3.5– Інтервенції Національного банку України, млн дол США в еквіваленті

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	За рік
2019 р., продаж	54,3	3,0	109,5	21,6	43,0	–	–	16,8	–	231,0	–	50,0	529,2
2019 р., купівля	190,4	329,5	271,7	321,5	203,6	322,3	1271,1	316,2	930,3	424,9	897,8	2 983,3	8 462,6
2019 р., сальдо	-136,1	-326,5	-162,2	-299,9	-160,6	-322,3	-1271,1	-299,4	-930,3	-193,9	-897,8	-2 933,3	-7 933,4
2018 р., продаж	266,8	30,0	134,0	24,0	–	66,0	163,3	634,0	74,2	70,0	125,0	180,5	1 767,8
2018 р., купівля	250,9	426,9	510,0	326,7	181,2	90,0	99,0	12,7	124,5	268,5	357,8	519,0	3 167,2
2018 р., сальдо	+15,9	-396,9	-376	-302,7	-181,2	-24,0	+64,3	+621,3	-50,3	-198,5	-232,8	-338,5	-1 399,4
2017 р., продаж	235,8	52,7	–	–	4,0	1,4	34,9	51,3	165,6	181,2	49,1	232,5	1 008,5
2017 р., купівля	157,8	133,6	128,3	402,3	525,2	301,6	64,7	285,3	–	34,0	188,0	50,0	2 270,8
2017 р., сальдо	+78,0	-80,9	-128,3	-402,3	-521,2	-300,2	-29,8	-234	+165,6	+147,2	-138,9	+182,5	-1 262,3
2016 р., продаж	117,8	181,0	131,2	–	–	–	–	30,0	178,1	–	33,6	234,4	906,10
2016 р., купівля	43,5	22,2	129,1	528,4	332,7	379,6	279,2	16,6	47,9	274,49	113,6	115,0	2 282,29
2016 р., сальдо	+74,3	+158,8	+2,1	-528,4	-332,7	-379,6	-279,2	+13,4	+130,2	-274,49	-80,0	+119,4	-1 376,19

Продовження таблиці 3.5

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	За рік
2015 р., продаж	518,2	651,3	372,5	239,6	100,0	30,0	74,3	0,0	0,0	46,5	143,1	28,6	2 204,1
2015 р., купівля	0,0	144,7	581,4	158,2	168,6	239,2	163,2	9,2	152,2	300,5	9,5	120,0	2 046,7
2015 р., сальдо	+518,2	+506,6	-208,9	+81,4	-68,6	-209,2	-88,9	-9,2	-152,2	-254,0	+133,6	-91,4	+157,4
2014 р., продаж	1 742,3	1 895,1	-	-	786,4	-	-	354,8	833,7	3 174,6	573,3	831,1	10 191,3
2014 р., купівля	-	174,6	52,3	-	211,6	-	80,0	309,6	98,3	6,2	3,1	-	935,7
2014 р., сальдо	+1 742,3	+1 720,5	-52,3	-	+574,8	-	-80,0	+45,2	+735,4	+3 168,4	+570,2	+831,1	+9 255,6
2013 р., продаж	322,8	586,7	496,1	233,6	-	-	-	-	582,5	297,2	799,6	942,0	4 260,5
2013 р., купівля	26,4	363,4	188,6	40,0	395,3	101,2	-	-	-	-	-	-	1114,9
2013 р., сальдо	+296,4	+223,3	+307,5	+193,6	-395,0	-101,0	-	-	+582,5	+297,2	+799,6	+942,0	+3 145,6
2012 р., продаж	904,4	304,3	-	-	453,0	1 288,5	1 484,9	618,1	1 842,9	2 256,6	2 272,1	439,7	11 864,5
2012 р., купівля	10,8	190,8	152,5	303,5	407,7	584,5	250,0	1 054,0	331,6	460,0	613,	6,6	4 365,0
2012 р., сальдо	+893,6	+113,5	-152,5	-303,5	+45,3	+704,0	1 234,9	-435,9	+1 511,3	+1 796,6	+1 659,1	+433,1	+7 499,5
2011 р., продаж	449,4	607,1	818	83,7	1 211,3	2 054,8	1 106,7	998,0	2 600,1	1 831,1	1 441,0	456,2	13 657,4
2011 р., купівля	704,9	599,7	1 068,7	1 154,6	1 338,5	557,1	837,8	1 320,4	624,7	348,0	738,2	625,8	9 918,4
2011 р., сальдо	-255,5	+7,4	-250,7	-1071	-127	+1 498	+268,9	-322,4	+1 975,4	+1 483,1	+702,8	-169,6	+3 739,0

Продовження таблиці 3.5

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	За рік
2010 р., продаж	...	...	...	...	...	...	...	...	686,9	237,7	667,8	1 163,8	2 756,2
2010 р., купівля	...	...	...	...	...	...	...	...	18,1	734,1	1 050,6	550,7	2 353,5
2010 р., сальдо	-1 079,6	-561,1	+953,7	+1 318,4	+1 050,5	+864,6	+816,8	+125,0	+668,8	-496,4	-382,8	+613,1	+3 891,0
2009 р., сальдо	-1 611,2	-1 729,6	-1 077,4	-946,3	-215,7	-689,8	-1 121,3	-865,6	-1 234,7	-302,6	-541,1	-96,8	-10 432,1
2008 р., сальдо	-408,9	+304,6	+354,8	+617,7	+954,7	+1 042,9	+2 487,2	+1 210,2	-150,3	-4 114,8	-3 398,6	-2 770,9	-3 871,4
2007 р., сальдо	+223,4	+265,4	+505,7	+335,7	+1 415,7	+658,4	+1 146,6	+1 575,3	+787,3	+383,4	+479,4	-176,4	+7 599,9
2006 р., сальдо	-938,7	-179,0	-724,4	-232,8	+244,1	+247,3	+315,8	+500,5	+552,5	+363,3	+226,7	+530,7	+906,0
2005 р., сальдо	+711,2	+892,9	+1 498,0	+1 127,5	+387,1	-10,5	+397,3	+735,9	+209,8	-42,5	+4 537,5	+8,1	+10 452,3

Примітка 1 Дані взяті з https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=40823

Примітка 2 До 2010 р. статистику наводили лише щодо сальдо інтервенцій

Перевагами Matching є:

- зменшення впливу Нацбанку на курсоутворення, тому що учасники ринку не бачать попереднього оголошення про проведення валютних інтервенцій і не мають змоги підлаштовувати під них свої котирування;
- мінімізується ризик «суб'єктивності» центробанку в проведенні інтервенцій, тому що анонімність унеможлиблює вибір конкретного контрагента;
- необмежена кількість учасників порівняно з лише 20 установами з найкращим рейтингом серед інших учасників МВРУ, розширення конкуренції.

Наприклад, у 2018 р. за обсягів (суми купівлі та продажу) інтервенцій Нацбанку на 5 млрд дол. США загальні обсяги торгів на МВРУ становили 117 млрд дол. США.

Як зазначено вище, стратегічним завданням валютних інтервенцій є нарощення міжнародних резервів.

Офіційні резервні активи складаються з резервів в іноземній валюті, резервної позиції в МВФ, спеціальних прав запозичення, золота, інших резервних активів. Перша складова має питому вагу 93–97 %. Але резерви в інвалюті – це здебільшого кошти, що вкладаються в цінні папери іноземних держав, а не готівкова інвалюта. Нацбанк лише до 2008 р. оприлюднював дані про суми готівкової інвалюти. Наприклад, із суми міжнародних резервів станом на 31.01.2005 р. 10 059 млн дол. готівкової інвалюти було на 147 млн дол., тобто менше на 1,5 %. А станом на 01.10.2007 р. із 30 619 млн дол. міжнародних резервів готівкової інвалюти у ВКВ було 15 млн дол. (0,05 %).

Загалом динаміку міжнародних резервів в інвалюті зображено на рисунку 3.7. Максимум спостерігався у вересні 2008 р. і травні 2011 р. на рівні майже 36,8 млрд дол., а в лютому 2015 р. резерви були меншими за 5 млрд дол., що є критично низьким показником. До початку 2020 р. Нацбанку вдалося поповнити їх до 25 млрд дол.

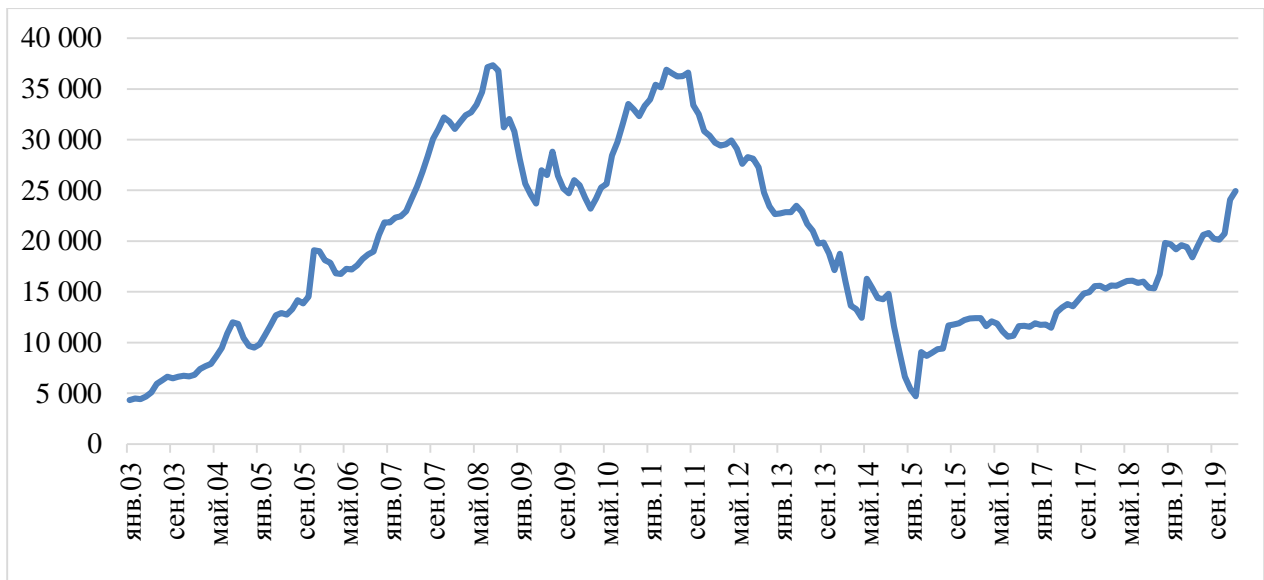

Рисунок 3.7 – Резерви в іноземній валюті станом на кінець періоду, млн дол. США

Із 2018 р. центробанк започаткував практику оголошення орієнтовного щоденного обсягу інтервенцій із купівлі іноземної валюти для поповнення міжнародних резервів України. Наприклад, індикативним значенням починаючи з II кварталу 2018 р. була купівля валюти обсягом 10 млн дол. США на день, із жовтня 2019 р. – 30 млн дол. США, а вже в грудні 2019 р. – 50 млн дол. США.

Значною частиною валютного ринку також є *операції банків із населенням* щодо купівлі-продажу готівкової іноземної валюти.

За період 2005–2014 рр. банки переважно продавали інвалюту населенню (сальдо було позитивним), а з 2015 р. населення продає валюти більше, ніж купує в банків, на 1,5–2,5 млрд дол. Цьому, безумовно, сприяє значне зменшення доходів і погіршення життєвого рівня, що спонукає продавати валюту, яка раніше зберігалася в «матрацах». Детальніше з динамікою цих операцій можна ознайомитися на рисунку 3.8.

Ще один напрям обороту інвалюти – *банківські вклади фізичних осіб у ВКВ*. Через відсутність альтернатив прибутковому й надійному розміщенню коштів депозити популярні серед населення, насамперед у доларах США, євро. Загалом так звана доларизація депозитів є значною – близько 40 %.

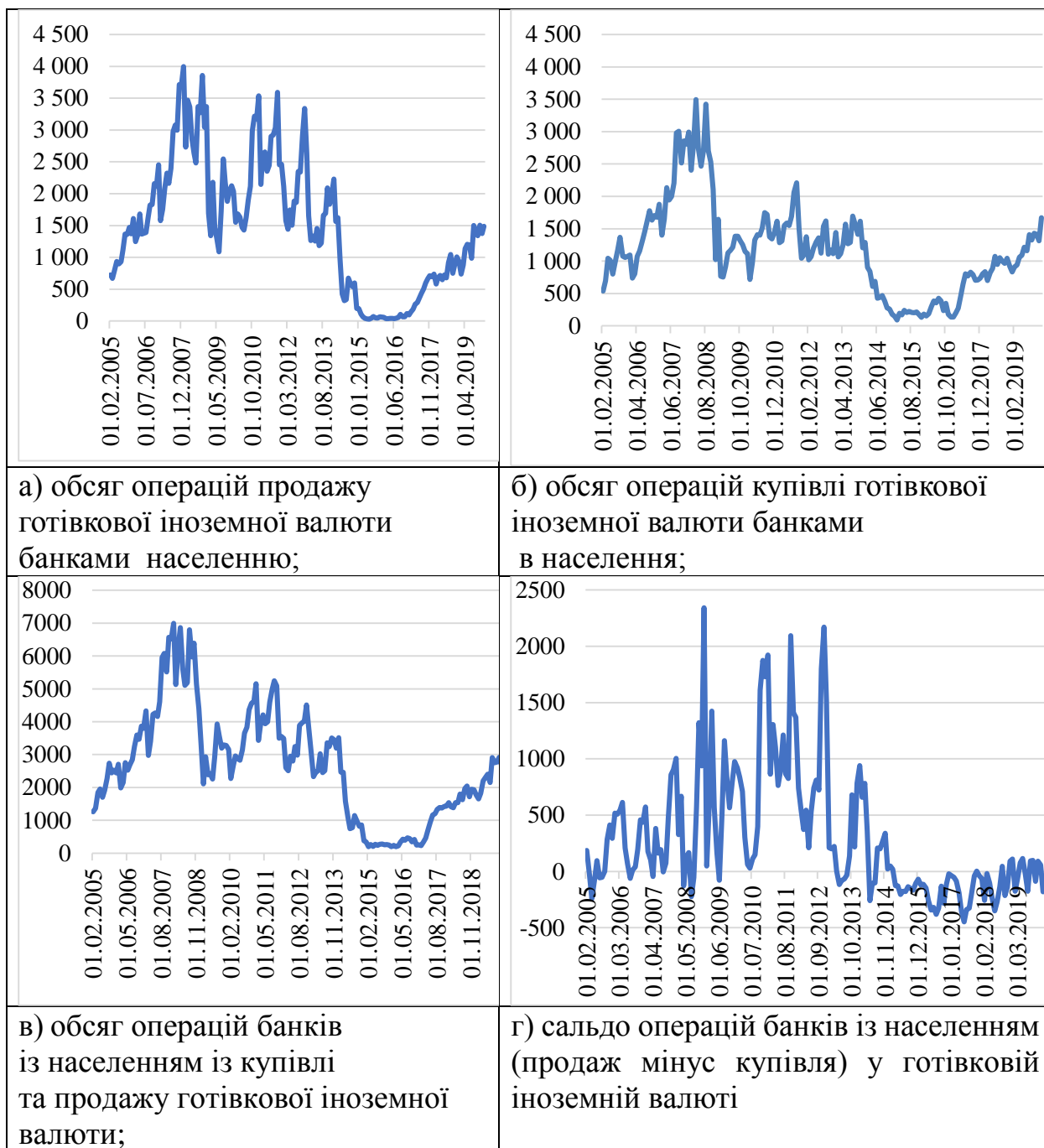

Рисунок 3.8 – Операції банків із населенням із купівлі та продажу готівкової іноземної валюти у 2005–2019 рр., млн дол. США в еквіваленті

На рисунку 3.9 можна помітити, що зі зростанням курсу долара щодо гривні одночасно зменшуються суми банківських депозитів у ВКВ у доларовому еквіваленті. Цікаво, що восени 2008 р. на фоні падіння гривні на 19 % депозити зменшилися на 11,5 %.

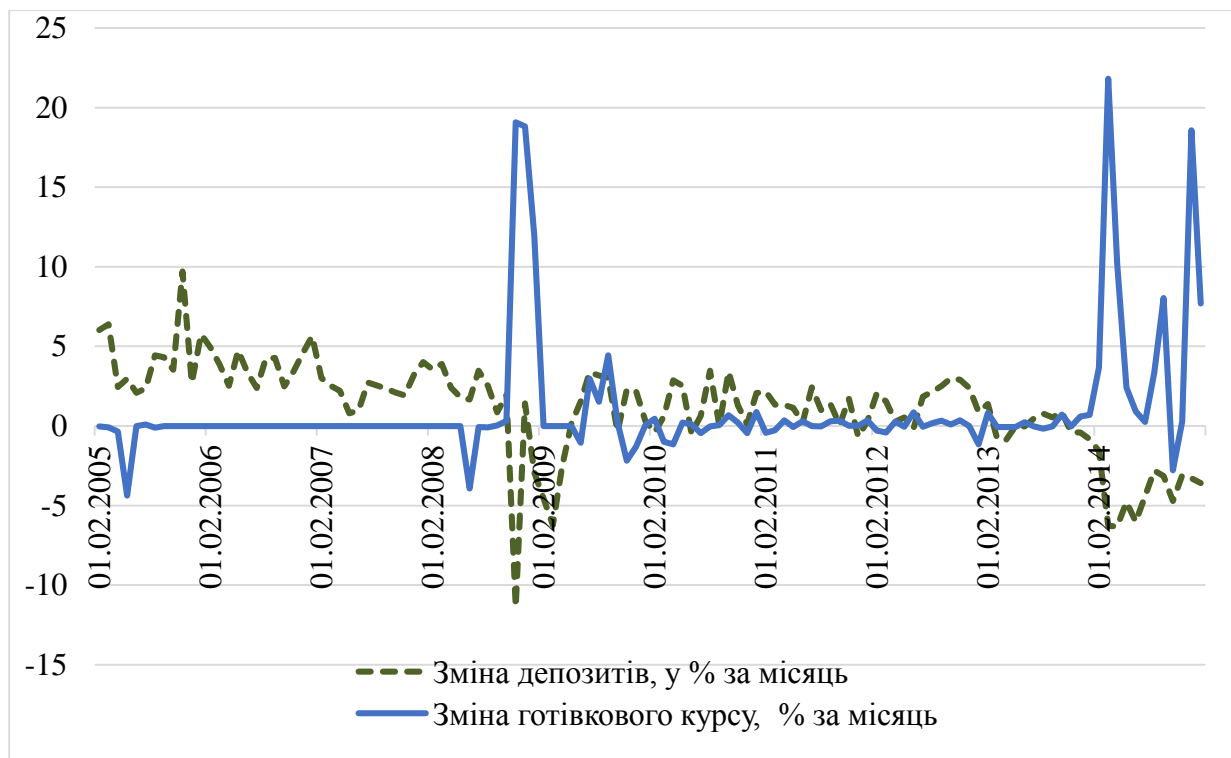

Рисунок 3.9 – Динаміка щомісячних змін середньозважених курсів на готівковому валютному ринку України (за даними про курс продажу) та змін сум депозитів у ВКВ, %

3.2 Валютне регулювання та валютний контроль

Валютне регулювання та валютний контроль як інструменти грошово-кредитної політики почали широко використовуватися багато десятиріч років, ставши результатом відповіді держави на «втечу капіталу» («capital flight»). Причиною «втечі капіталу» (з країн, що розвиваються, до розвинених) вважають меншу віддачу капіталу в країнах із низькою ефективністю економіки.

Неповернення валютної виручки в країну, недостатні запаси іноземної валюти, негативний торговий баланс, високий рівень зовнішньої заборгованості – усе це є чинниками девальвації національної валюти країн, що розвиваються.

Валютне регулювання – це діяльність держави й уповноважених нею органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб’єктів та їх діяльності на валютному ринку (С. М. Еш). Або інше визначення: валютне регулювання – система заходів впливу грошової влади на економіку й фінансовий ринок за допомогою управління внутрішніми валютними потоками та зовнішніми платежами й переказами (трансакціями). Валютне регулювання часто передбачає застосування адміністративних (прийняття законодавчо-нормативних актів, ліцензування діяльності, пов’язаної зі здійсненням валютних

операцій) та економічних методів (зокрема, валютних інтервенцій, установлення офіційного курсу валют). Цілями валютного регулювання можуть бути: встановлення порядку обігу валютних цінностей у країні; створення умов для подальшої інтеграції у світову економіку; забезпечення інформаційної бази щодо валютних операцій і потоків капіталу. Отже, валютне регулювання є вираженням валютної політики держави, що має цілі *поточної політики* (стабільного рівня валютного курсу, забезпечення рівноваги платіжного балансу, створення сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності) та *цілі структурної політики* (режими валютних курсів і паритетів, механізми вирівнювання платіжних балансів, відносини з міжнародними валютно-кредитними організаціями, роль золота й резервних валют у міжнародних розрахунках).

Валютний контроль – це контроль органів та агентів валютного контролю за дотриманням валютного законодавства під час здійснення валютних операцій. Це побудована на основі митних органів держави система контролю за валютними операціями, здійснюваними резидентами й нерезидентами у зв'язку з їх зовнішньоекономічною діяльністю (відповідно до визначення з «Митної енциклопедії»).

Валютний контроль представлений органами валютного контролю та агентами валютного контролю. Він виконує функцію захисту національної економіки від доларизації, включає питання визначення відповідності здійснених валютних операцій законодавству й законності джерел походження валютних коштів, перевірки повноти та об'єктивності обліку й звітності валютних операцій; забезпечення стабільності грошово-кредитної системи та виконання завдань економічної безпеки і запобігання валютним кризам.

До об'єктів валютного контролю належать операції з валютними цінностями, валютні та кредитні операції, здійснювані банками, експортерами й імпортерами, інвесторами, кредиторами та іншими резидентами й нерезидентами, а також операції в національній грошовій одиниці, що проводяться нерезидентами.

Водночас, якщо в розвинених країнах валютний контроль нині фактично зводиться лише до обліку операцій, у країнах зі слабкою економікою (і відповідно нестабільною валютою) **валютний контроль** як система заходів із забезпечення дотримання учасниками валютного ринку й зовнішньоекономічної діяльності вимог валютного законодавства передбачає дуже багато заходів, що вводяться урядом на покупку/продаж іноземної валюти резидентами або на покупку/продаж місцевої валюти нерезидентами, серед яких (згідно з аналітичними записками Незалежної асоціації банків):

- заборона на використання іноземної валюти всередині країни;
- заборона для місцевих жителів на володіння інвалютою;
- обмеження на місця обміну валюти (тобто обмінники);
- фіксовані обмінні курси;
- обмеження на суму валюти, що може ввозитися або вивозитися з країни, її декларування;
- обмеження операцій за валютними рахунками й заборона на відкриття таких рахунків за межами країни для резидентів;
- спеціальні режими рахунків у національній валюті для нерезидентів;
- вимога репатріювати всі отримані доходи від зовнішньоекономічної діяльності в країну.

Згідно зі ст. 14 угоди Міжнародного валютного фонду дозволено валютний контроль для країн із перехідною економікою. І в останні 20 років країни, в яких до цього часу застосовується валютний контроль, є здебільшого винятком, ніж правилом. Перелік країн із режимом валютного контролю містить близько 30 пунктів, серед яких: Вірменія, Камерун, Куба, Ефіопія, Грузія, Іран, Лівія, М'янма, Нігерія, Північна Корея, Судан, Туніс, Україна, Узбекистан, Венесуела та ін.

Основною метою валютного контролю є побудова системи контролю за валютними операціями (на основі митних органів держави), що здійснюються резидентами та нерезидентами під час їх зовнішньоекономічної діяльності. Відповідно до п. 14.1.213 Податкового кодексу України *резиденти* – це:

- юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами;
- фізична особа-резидент – фізична особа, яка має місце проживання в Україні.

Інші є *нерезидентами*.

Зворотною стороною режиму валютного контролю може стати поява «чорних» ринків для обміну валют, що призводить до вищого тіншового курсу порівняно зі встановленим на державному рівні. Особливо суворими заходи валютного контролю в країнах зі слабкими валютами є в період розгортання валютної кризи. Автори П. В. Трунін і М. В. Каменських (2007 р.) під *валютною кризою* розуміють таку ситуацію, за якої спекулятивна атака на валюту призводить до різкої девальвації національної валюти або органи державної влади намагаються запобігти девальвації, продаючи золотовалютні резерви чи значно підвищуючи процентні ставки. Валютна криза виникає тоді, коли є серйозний сумнів щодо того, чи має центральний банк країни достатні

валютні резерви для підтримки фіксованого обмінного курсу. Вона часто супроводжується спекулятивними атаками на валютному ринку.

Валютна криза є різновидом фінансової та часто асоціюється з кризою в реальному секторі; вона підвищує ймовірність банківської кризи або дефолту; є результатом хронічного дефіциту платіжного балансу.

Дослідники Дж. А. Франкель (J. A. Frankel) та А. К. Роуз (A. K. Rose) (1996 р.) визначають валютну кризу як ситуацію, за якої спостерігається номінальне знецінення принаймні на 25 %, а також зростання річної швидкості падіння не менше ніж на 10 % (перевищує зміну валютного курсу за попередній рік на рівні, не меншому за 10 %).

Чинниками кризи вчені вважають рівень і склад державного боргу, а також безліч інших макроекономічних факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх (низькі темпи зростання виробництва; швидкий ріст внутрішнього кредиту; високий рівень процентних ставок в інвалюті; низьке співвідношення прямих іноземних інвестицій до боргів).

Виділяють кризи світової валютної системи (кризу золотомонетного стандарту, Бреттон-Вудську та ін.) і локальні валютні кризи (спричинені кризою платіжного балансу, надзвичайними обставинами тощо).

Отже, для укріплення національної нестабільної валюти країни запроваджують валютне регулювання та валютний контроль.

Зокрема, в Україні з цією метою у 1993 р. був ухваленим Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15-93 (із 2019 р. втратив чинність), основні терміни якого були такими:

1) «іноземна валюта» – як власне іноземна валюта, так і банківські метали, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або банківських металах;

2) «банківські метали» – золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів;

3) «валютні операції»:

- операції, пов'язані з *переходом права власності* на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;
- операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як *засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань*, предметом яких є валютні цінності;

- операції, пов'язані з увезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням та пересиланням за її межі валютних цінностей.

Серед валютних операцій виділяють: *поточні торговельні; поточні неторговельні; операції, пов'язані з рухом капіталу.*

Поточними торговельними операціями в іноземній валюті є такі:

а) розрахунки за експорт та імпорт товару без відстрочення платежу або з його відстроченням, що відповідно до договору не перевищує строків, установлених законодавством України для здійснення таких розрахунків;

б) розрахунки на території України між резидентами-суб'єктами господарювання за товар на підставі індивідуальної ліцензії НБУ.

Поточні неторговельні операції в іноземній валюті:

– перекази з оплати праці, стипендій, пенсій, аліментів, матеріальної допомоги тощо.;

– виплати на підставі вироків, рішень, ухвал і постанов судових, слідчих та інших правоохоронних органів;

– оплата витрат, пов'язаних зі смертю громадян;

– оплата витрат іноземним судовим, слідчим, арбітражним, нотаріальним та іншим повноважним органам;

– оплата зборів (мита) за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти права інтелектуальної власності;

– оплата фізичними особами витрат на лікування в медичних закладах іншої держави, а також транспортування хворих;

– оплата фізичними особами витрат на навчання й стажування в навчальних закладах іншої держави, витрат на проведення тестів, іспитів тощо;

– оплата фізичними особами участі в міжнародних симпозиумах, семінарах, конференціях, конгресах, виставках, ярмарках, культурних і спортивних заходах;

– оплата витрат фізичних осіб на придбання літератури, виданої за кордоном;

– оплата витрат, пов'язаних із відрядженням за кордон;

– платежі, пов'язані з прийняттям спадщини;

– перерахування на утримання дипломатичних представництв, консульських установ України за кордоном;

– перекази з оплати авторських гонорарів, премій, призів та ін.;

– оплата фізичними особами послуг за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя, укладеними з нерезидентами, за наявності індивідуальної ліцензії НБУ;

– оплата фізичними особами продукції, робіт, послуг, прав інтелектуальної власності, що набуваються в нерезидентів за кордоном для власного споживання;

– перерахування фізичними особами в разі виїзду за кордон на постійне місце проживання;

– виконання зобов'язань за укладеними договорами з юридичними особами-нерезидентами щодо відшкодувань витрат, здійснених ними на користь фізичних осіб-резидентів, які тимчасово перебувають за межами України, як оплата праці або інших витрат, пов'язаних із виконанням ними професійних обов'язків;

– оплата вступних, членських внесків до міжнародних організацій або інших юридичних осіб-нерезидентів.

Валютними операціями, пов'язаними з рухом капіталу, є такі:

- надання та отримання резидентами фінансових кредитів і позик;
- операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за гарантіями, поруками та заставою;

- операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за лізингом;

- операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за факторингом;

- здійснення іноземних інвестицій в Україну;

- здійснення резидентами прямих інвестицій за межі України;

- здійснення резидентами портфельних інвестицій за межі України;

- виплата прибутків, доходів та інших коштів, отриманих іноземними інвесторами від інвестиційної діяльності в Україні;

- операції з цінними паперами;

- розміщення коштів на вкладних (депозитних) рахунках;

- операції, пов'язані з експортом та імпортом товарів, розрахунки за якими відповідно до договору передбачають надання та отримання відстрочення платежу або кредитування (аванс, попередня оплата) на строк, що перевищує встановлений законодавством України;

- міжнародні перекази за угодами, пов'язаними з накопиченням пенсійних активів;

- інші валютні операції, що не належать до поточних.

Відповідно до Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»:

– валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, що приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог і зобов'язань, якщо інше не передбачено цим Декретом, іншими актами валютного законодавства України;

– порядок увезення, переказування й пересилання з-за кордону, а також вивезення, переказування та пересилання за кордон резидентами й нерезидентами валюти України визначається НБУ;

– порядок ліцензування валютних операцій встановлюється НБУ, який видає *індивідуальні та генеральні ліцензії* на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування згідно з цим Декретом.

Перелік умов ліцензування (до 2019 р.) наведений у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6 – Умови надання Нацбанком генеральних та індивідуальних ліцензій (до 2019 р.)

<i>1 Генеральні ліцензії</i> видаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам України, національному оператору поштового зв'язку на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання
<i>2 Індивідуальні ліцензії</i> резидентам і нерезидентам – на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції
а) вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей, за винятком: – вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами-резидентами іноземної валюти на суму, що визначається НБУ;– вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами-резидентами і нерезидентами іноземної валюти, раніше ввезеної ними в Україну на законних підставах;– платежів у іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей і за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя;– платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;– вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;– платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден;– переказ інвестором (представництвом іноземного інвестора на території України) за межі України іноземної валюти іншим інвесторам за відповідною угодою про розподіл продукції;

Продовження таблиці 3.6

б) увезення, переказування, пересилання в Україну валюти України;
в) надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни та суми таких кредитів перевищують установлені законодавством межі;
г) використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або застави, за винятком оплати в іноземній валюті за товари, роботи, послуги, а також оплати праці на тимчасово окупованій території України;
д) розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком: – відкриття фізичними особами-резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном; – відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками та ін.
е) здійснення інвестицій за кордон, зокрема шляхом придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами-резидентами як дарунок або в спадщину

Згідно з банківською генеральною ліцензією банкам України за старим валютним законодавством давалася можливість зазначеного далі переліку операцій.

Перелік операцій ліцензії:

- залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, зокрема в банківських металах;
- розміщення залучених у вклади (депозити), зокрема на поточні рахунки, коштів і банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій із їх використанням тощо.

Перелік операцій дозвола:

- неторговельні операції з валютними цінностями;
- операції з готівковою інвалютою та чеками (купівля, продаж, обмін, прийняття на інкасо), що здійснюються в касах і пунктах обміну іноземної валюти;
- ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) в інвалюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в інвалюті та банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;

- відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іновалюті та здійснення операцій за ними, а також у банках (нерезидентах) в іновалюті та здійснення операцій за ними;
- залучення та розміщення іновалюти на валютному ринку України та міжнародних ринках;
- торгівля іновалютою на валютному ринку України (за винятком валютно-обмінних операцій) і міжнародних ринках;
- операції з банківськими металами на валютному ринку України;
- з інструментами грошового ринку, інструментами, що базуються на обмінних курсах і відсотках, фінансовими ф'ючерсами й опціонами.

Також була ухваленою низка нормативних актів щодо вимог до індивідуальних ліцензій. Зокрема, згідно з «Положенням про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу» резидентам і нерезидентам НБУ міг надавати *індивідуальні ліцензії на використання безготівкової іноземної валюти на території України як засобу платежу*. Строк для здійснення валютної операції – не більше за 1 рік. Валютна операція, на здійснення якої отримана ліцензія, не могла проводитися за рахунок іноземної валюти, отриманої як кредит (позика) або купленої за гривні на міжбанківському валютному ринку України. Використання іноземної валюти як засобу платежу без ліцензії було дозволено за таких умов:

- якщо ініціатором або отримувачем за валютною операцією був уповноважений банк (НБУ видав банківську ліцензію та генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій);
- якщо ініціатором або отримувачем за валютною операцією був іноземний інвестор (стосується лише операцій, що здійснюються через інвестиційний рахунок іноземного інвестора в уповноваженому банку з метою проведення іноземних інвестицій в Україну і повернення іноземних інвестицій, доходів, прибутків та інших коштів, одержаних іноземним інвестором від здійснення іноземних інвестицій в Україну).

«Інструкція про порядок видачі *індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон*» установлювала, що суб'єктами інвестиції можуть бути резиденти – фізичні та юридичні особи. Інвестиція – валютна операція, що передбачає вкладення суб'єктами інвестицій валютних цінностей в об'єкти інвестицій за кордоном із метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. Інвестиції можуть здійснюватися у формі створення юридичних осіб за кордоном, придбання корпоративних прав і цінних паперів іноземних емітентів, прав власності на нерухоме майно, розташоване за межами України та ін.

Згідно з вищезазначеною Інструкцією, інвестиції поділялися на капітальні, фінансові та реінвестиції.

– *капітальна інвестиція* – валютна операція, що передбачає придбання об'єктів нерухомого майна, інших основних фондів і нематеріальних активів;

– *фінансова інвестиція* – валютна операція, що передбачає придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів. Інвестиції поділяють на прямі й портфельні. *Пряма інвестиція* – валютна операція, що передбачає внесення коштів до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою. *Портфельна інвестиція* – валютна операція, що передбачає придбання цінних паперів, їх похідних і фінансових активів за кошти на фондовому ринку;

– *реінвестиція* – валютна операція, що передбачає здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок доходу (прибутку), отриманого від інвестиційних операцій.

«Положення про порядок видачі Національним банком України *індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України*» передбачало, що, якщо власником ліцензії є юридична або фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, то надходження в іноземній валюті 1-ї групи *Класифікатора* та в російських рублях на її рахунок підлягають обов'язковому продажу у випадках та в обсязі, установлених Нацбанком, протягом 10 робочих днів після дня їх зарахування на рахунок. Відсоток обов'язкового продажу змінювався, і в різні часи становив 50 %, 75 % і навіть 100 %. На сьогодні він регламентований Постановою «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» та дорівнює 50 %.

«Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам» передбачало, що резиденти (юридичні та фізичні особи) могли отримувати кредити, позики, зокрема зворотну фінансову допомогу в іноземній валюті від нерезидентів, і лише в безготівковій формі. Резидент-позичальник був зобов'язаним зареєструвати договір у Нацбанку до фактичного отримання кредиту. А обслуговуючий банк мав проводити платіжні операції за договором лише в разі їх відповідності умовам реєстрації договору (крім випадків дострокового погашення й прострочення погашення кредиту) та умовам договору з нерезидентом, і здійснювати контроль за:

– відповідністю обсягів перерахованої нерезиденту інвалюти обсягам фактично отриманого резидентом кредиту з урахуванням сплати процентів за його користування, комісій тощо;

– неперевищенням резидентом-позичальником розміру виплат за максимальною процентною ставкою, зазначеною під час реєстрації договору (зокрема, в разі сплати неустойки, інших санкцій за неналежне виконання договору).

Обслуговуючий банк повинен був здійснювати контроль за неперевищенням розміру виплат за максимальними процентними ставками. Вони встановлювалися окремою Постановою НБУ та (з урахуванням комісій, неустойки та інших зборів, установлених відповідними договорами) для короткострокових, середньострокових і довгострокових запозичень в іноземній валюті 1-ї групи Класифікатора (ВКВ) становили:

а) для фіксованої процентної ставки:

– зі строками запозичень до 1 року – не вище ніж 9,8 % річних;

– зі строками запозичень від 1 до 3 років – не вище за 10 % річних;

– зі строками запозичень понад 3 роки – не вище ніж 11 % річних;

б) для плаваючої процентної ставки: ставка LIBOR для тримісячних депозитів у доларах США плюс 750 базисних пунктів.

Також установлювалося, що резиденти могли здійснювати зовнішні запозичення у валютах 2-ї та 3-ї груп Класифікатора за процентною ставкою (з урахуванням комісій, неустойки та інших зборів, установлених відповідними договорами), що не перевищувала 20 % річних. Такі позики нерезидентам могли надавати лише резиденти – юридичні особи й резиденти – фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Уповноважені банки та фінансові установи (що мали генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій) могли надавати кредити в інвалюти лише банкам-нерезидентам. Резиденти (крім уповноважених банків) могли надавати позики нерезидентам лише за рахунок коштів в іноземній валюті, що не були придбаними на міжбанківському валютному ринку України або отриманими як кредит чи позика. А також повинні були отримати *індивідуальну ліцензію на переказування за межі України інвалюти з метою надання позики нерезиденту*. Такими були вимоги щодо позик.

Також окремими нормативними актами НБУ встановлював ще низку різних обмежень, наприклад щодо заборони купівлі, перерахування іноземної валюти на підставі *індивідуальних ліцензій за операціями юридичних осіб для здійснення інвестицій за кордон*, за умови, що загальна сума цих операцій у межах однієї індивідуальної ліцензії протягом одного календарного року більша за 2 млн. дол. США

(або в еквіваленті); заборони інших операцій юридичних осіб за умови, що загальна сума цих операцій протягом одного календарного місяця більша ніж 50 тис. дол. США; заборони вповноваженим банкам перераховувати з інвестиційного рахунку кошти в гривнях із метою купівлі іноземним інвестором державних облігацій України та ін.

Крім того, Нацбанком обмежуються операції з продажу готівкової іноземної валюти або банківських металів одній особі в один операційний (робочий) день (на 01.01.2019 р. – в еквіваленті 150 тис. грн у межах однієї фінансової установи, а у 2015 р. було 12 тис. грн і навіть 3 тис. грн). Також у 2014 р. були введені суворі обмеження на обсяг видачі готівки в іноземній валюті та банківських металах із рахунків клієнтів банків до 15 тис. грн на добу.

«Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України» – ще один нормативний акт НБУ, яким установлювалися вимоги до банків та фінансових установ під час здійснення валютно-обмінних операцій у пунктах обміну іноземної валюти, зокрема відкритих на підставі укладених агентських угод з іншими юридичними особами. Це вимоги до облаштування приміщень, робочого місця касира, обладнання (лічильників, детекторів, оптичних приладів тощо) та інформаційного забезпечення процесу обміну, наявності зареєстрованого реєстратора розрахункових операцій (РРО) в органі доходів і зборів (податковому органі) та повідомлення Національного банку України. Раніше банкам і фінансовим установам не дозволялося встановлювати у своїх касах та пунктах обміну валюти, розміщеними за різними адресами, в один і той самий робочий день різні значення курсів купівлі та продажу іноземних валют; зміна обмінного курсу протягом дня або заборонялася або повинна була супроводжуватися зміною касира. Лише перед початком валютної лібералізації було дозволено здійснювати: операції з продажу фізичній особі – резиденту готівкової іноземної валюти за готівкові гривні на суму, меншу в еквіваленті за 150 тис. грн, без пред'явлення документів та операції з купівлі у фізичної особи (резидента та нерезидента) на таку саму суму.

Питання обмежень переміщення готівки через кордон України також є регульованим. Зокрема, «Інструкція про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України» встановлювала для фізичних і юридичних осіб порядок переміщення (увезення, вивезення, пересилання) *готівки і банківських металів через митний кордон України*:

– фізична особа мала право ввозити та вивозити готівку через митний кордон сумою, що не перевищувала в еквіваленті 10 000 євро

(раніше – навіть 3 000 доларів), без письмового декларування митному органу, а якщо сума була більшою, то за умови письмового декларування й наявності документів, що підтверджують зняття готівки з рахунків у банках (фінансових установах), та квитанції про здійснення валютно-обмінної операції з цією готівкою;

– юридична особа мала змогу ввозити або вивозити готівку через митний кордон без обмеження суми на умовах письмового декларування відповідному митному органу в повному обсязі;

– пересилати в Україну та за її межі готівку в міжнародних поштових відправленнях і міжнародних експрес-відправленнях з оголошеною цінністю було дозволено: фізичним особам, якщо сума не перевищувала в еквіваленті 300 євро; уповноваженим банкам (за умови письмового декларування митному органу);

– фізична особа мала право ввозити й вивозити банківські метали вагою, що не перевищувала 500 г, у вигляді зливків і монет на умовах письмового декларування митному органу в повному обсязі.

Була ще досить велика кількість обмежень щодо інших питань валютного контролю, але в межах цього посібника вони не розглядаються.

Функції державних органів і банківської системи України у сфері валютного контролю до лібералізації передбачали, що:

– *НБУ був головним органом валютного контролю*, що здійснював контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених до компетенції інших державних органів; забезпечував виконання вповноваженими банками функцій агентів валютного контролю;

– *уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку*, які отримали від НБУ генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, здійснювали контроль за валютними операціями, що проводилися резидентами й нерезидентами через ці установи;

– *Державна фіскальна служба України* здійснювала фінансовий контроль за валютними операціями, що провадилися резидентами і нерезидентами на території України, а також за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Отже, серед повноважень НБУ у сфері валютного регулювання можна було виділити:

– здійснення валютної політики відповідно до принципів загальної економічної політики;

– складання разом із КМУ платіжного балансу України;

- контроль за додержанням затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;
- визначення в разі необхідності лімітів заборгованості в іновалюті вповноважених банків нерезидентам;
- видання обов'язкових для виконання нормативних актів щодо здійснення операцій на валютному ринку України;
- нагромадження, зберігання й використання резервів валютних цінностей для здійснення державної валютної політики, підтримання обмінного курсу валюти України;
- видача ліцензій на здійснення валютних операцій та прийняття рішень про їх скасування;
- установлення способів визначення й використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей;
- установлення за погодженням із Держстатом єдиних форм обліку, звітності та документації про валютні операції, порядку контролю за їх достовірністю й своєчасним поданням;
- забезпечення публікації банківських звітів про власні операції та операції вповноважених банків.

Специфічні функції в зазначеній сфері мав також Кабінет міністрів України:

- визначав і подавав на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу;
- брав участь у складанні платіжного балансу України;
- забезпечував виконання бюджетної та податкової політики в частині, що стосується руху валютних цінностей тощо.

Через виняткову важливість питання дотримання валютного законодавства всіма учасниками ринку ст.16 Декрету КМУ було визначено відповідальність за такі порушення валютного законодавства:

1) незаконні скуповування, продаж, обмін чи використання валютних цінностей як засобу платежу або застави (без ліцензії) – адміністративну чи кримінальну відповідальність;

2) порушення правил валютного регулювання й валютного контролю резидентами, нерезидентами – фінансові санкції:

- за здійснення операцій із валютними цінностями без одержання генеральної ліцензії НБУ – штраф із виключенням банку з Республіканської книги реєстрації банків або без такого виключення;
- за здійснення операцій із валютними цінностями, що потребують одержання індивідуальної ліцензії НБУ, без неї – штраф із виключенням банку з Республіканської книги реєстрації банків або без такого виключення;

– за торгівлю інвалютою банками й іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку без одержання ліцензії НБУ та (або) з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями МВРУ, встановлених НБУ, – штраф із виключенням банку з Республіканської книги реєстрації банків або без такого виключення;

– за невиконання вповноваженими банками обов'язків купувати інвалюту на МВРУ за дорученням і за рахунок резидентів із метою забезпечення виконання їх зобов'язань, а також за невиконання вповноваженими банками, фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку обов'язків здійснення контролю за валютними операціями, що проводяться резидентами й нерезидентами через ці установи, – позбавлення генеральної ліцензії НБУ на право здійснення валютних операцій або штраф;

– за порушення резидентами порядку розрахунків із нерезидентами інвалютою в межах торговельного обороту та гривнею – штраф;

– за несвоєчасне подання, приховування або перекручення звітності про валютні операції – штраф;

– за невиконання резидентами вимог щодо декларування валютних цінностей та іншого майна, яке перебуває за межами України та підлягає обов'язковому декларуванню в НБУ, – штраф.

Майже в усіх цих випадках штраф визначався у розмірі, еквівалентному сумі валютних цінностей, що використовувалися під час розрахунку, перерахованій у валюту України за обмінним курсом НБУ на день здійснення таких розрахунків.

Завдання банків та інших уповноважених учасників валютного ринку у сфері валютного контролю були зазначеними в «Положенні про валютний контроль», затвердженому Постановою Правління НБУ від 08.02.2000 р. № 49, що встановлювало поняття «*функції агента валютного контролю*». Це обов'язки вповноваженого банку, іншої фінансової установи та національного оператора поштового зв'язку, які отримали від Нацбанку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, щодо здійснення контролю за валютними операціями, які проводяться резидентами й нерезидентами через ці установи. Зазначений контроль полягав у *запобіганні* вповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку проведенню резидентами й нерезидентами через ці установи *незаконних валютних операцій та/або своєчасному інформуванні* вповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором

поштового зв'язку у випадках та в порядку, установлених законодавством, відповідних державних органів (фіскальних органів, НБУ).

Сутність запобігання проведенню банками та іншими вповноваженими установами незаконних валютних операцій клієнтів у тому, що вони не повинні проводити операції клієнтів, щодо яких установлений режим тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності, а також у разі підпадання операції під режим індивідуального ліцензування проводити її лише за наявності відповідної індивідуальної ліцензії.

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (нині стаття виключена з нього) для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) або іноземних суб'єктів господарської діяльності були встановленими такі спеціальні санкції за порушення законодавства:

- накладення штрафів;
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності.

Ці санкції застосовувалися центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики за поданням органів доходів і зборів (податкової) та контрольно-ревізійної служб, правоохоронних органів, органів Антимонопольного комітету України, Нацкомфінпослуг та НБУ або за рішенням суду. Із переліком суб'єктів ЗЕД, до яких застосовані зазначені спецсанкції, і зараз можна ознайомитися за посиланням на офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: <http://www.me.gov.ua/SpecialSanctions/List>. Але всі вони (понад 27 тисяч) скасовані постановою Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р.

Питання забезпечення своєчасного інформування банками *про порушення резидентами й нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій*, було висвітлено в «Інструкції про порядок здійснення контролю за експортними, імпорнтними операціями». Ця Інструкція висувала вимоги до банків щодо контролю за додержанням клієнтом-резидентом установлених законодавством строків розрахунків за:

- експортною операцією резидента, якщо на дату митного оформлення продукції або виконання резидентом робіт/послуг розрахунки за такою операцією не завершені (кошти від продажу нерезиденту товару на поточний рахунок резидента не надійшли або надійшли не в повному обсязі);
- імпорнтною операцією резидента, якщо на дату оплати резидентом товару (виставлення векселя та ін.) нерезидентом не була здійсненою

поставка товару за імпортною операцією (з оформленням митної декларації);

– імпортною операцією резидента, якщо на дату оплати резидентом товару імпортна операція без увезення товару на територію України не була завершеною (без увезення товару на територію України).

Банки як агенти валютного контролю повинні були контролювати, щоб для експортних операцій виручка клієнтів-резидентів була зарахованою на їх рахунки в банках у передбачені в контрактах строки, але не пізніше за встановлений законодавством України (в різні часи термін варіював від 90 до 180 днів). Аналогічною була вимога щодо контролю строків для імпортних операцій резидентів, що здійснювалися на умовах відстрочення поставки. Якщо клієнт не виконував вимог до строків, банк повинен був повідомити про такий факт податкові органи. За неповідомлення або несвоєчасне повідомлення до банку застосовувалися штрафні санкції. Зазначена сукупність дій називається технологією митно-банківського контролю.

У 2014–2016 рр. через кризовий стан економіки та банківської системи були запровадженими такі безпрецедентні обмеження: на операції з продажу готівкової інвалюти або банківських металів одній особі в один операційний (робочий) день – до 3 тис. грн, «паспортизація» валюто-обмінних операцій навіть у разі незначних сум, обмеження видачі з рахунків клієнта та багато ін. А вже у 2017 р. більшість із них були просто послабленими до докризового рівня. Зокрема, *для бізнесу*: знижено вимогу обов'язкового продажу валютної виручки з 65 % до 50 %, а строк розрахунків за операціями експорту-імпорту товарів продовжено з 90 до 180 днів, також скорочено строк резервування гривні для купівлі іноземної валюти; *для іноземних інвесторів*: дозволено здійснювати репатріацію дивідендів за всі минулі роки в межах установлених лімітів; *для населення*: можливість без обмежень знімати з банківських рахунків кошти як у гривні, так і у валюті, а також купувати готівкову валюту на суму до 150 тис. грн у день; *для банків*: збільшення можливого обсягу купівлі валюти на міжбанку з 0,5 % до 1 % від розміру регулятивного капіталу.

Також населення знов одержало можливість знімати без обмежень із банківських рахунків кошти в гривні та інвалюті, а також купувати готівкову валюту на суму до 150 тис. грн у день. Або: бізнес у 2017 р. перерахував 1,8 млрд дол. на репатріацію дивідендів, дозволену й до кризи. Для фізичних осіб було запроваджено спрощену процедуру отримання ліцензій на здійснення інвестицій за кордоном та розміщення коштів. Із лютого 2017 р. індивідуальному ліцензуванню стали підлягати лише операції з перерахування коштів з України. А розміщення інвалюти

на закордонних рахунках із джерелом походження за межами України (зарплат, стипендій, пенсій, аліментів, дивідендів тощо) вже не потребувало індивідуальних ліцензій НБУ. І здійснення інвестицій за кордоном за рахунок коштів, що знаходяться за межами України, – також (інвестування із закордонних рахунків, реінвестиції коштів за межами України, торгівля фінансовими інструментами на іноземних біржах тощо). Такі індивідуальні ліцензії фізособи стали автоматично одержувати в електронній формі. Зокрема, на підставі е-ліцензій українці тепер мають змогу перераховувати інвалюту за кордон на загальну суму до 50 тис. доларів (в еквіваленті) протягом одного календарного року. Лише за 2017 р. було видано 402 е-ліцензії, з яких 368 – на суму майже 9 млн доларів в еквіваленті.

У 2016 р. разом з ухваленням рішення про впровадження інфляційного таргетування Нацбанком була презентована концепція нової, загалом ліберальної моделі валютного регулювання, що вводиться в кілька паралельних етапів (рис. 3.10), щоб не порушити хиткої стабільності фінансової системи.

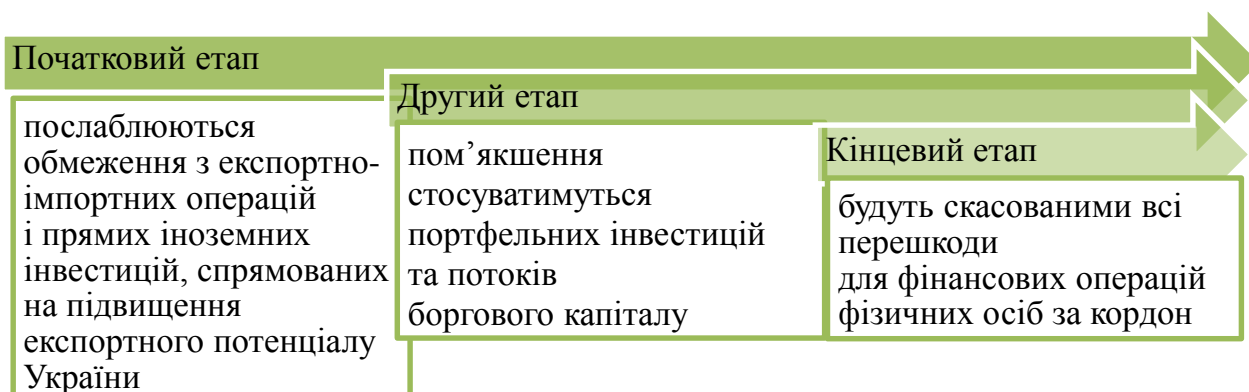

Рисунок 3.10 – Етапи валютної лібералізації в Україні згідно з концепцією НБУ

Чітких строків лібералізації в Концепції не було. Запровадження повинно відповідати передумовам: економічного зростання та низької інфляції; стійкої фінансової системи; розвинених фінансових ринків; захищених прав інвесторів тощо.

Також у 2017 р. розроблено законопроект, спрямований на боротьбу з непродуктивним відпливом капіталу через низькоподаткові та інші закордонні юрисдикції, а у 2018 р. ухвалено законопроект «Про валюту і валютні операції». За більше ніж 25 років філософія Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» – «заборонено все, на що немає прямого дозволу» – стала неактуальною. Замість неї з'явилася нова – «дозволено все, що прямо не заборонено законом».

Крім ухвалення замість Декрету Закону про валюту, з 2019 р. втратили чинність численні нормативні акти й набули нові. Для порівняння в таблицях 3.7 і 3.8 наведено склад старого й нового валютних законодавств.

Таблиця 3.7 – Склад старого валютного законодавства України (Декрет, Закони, ключові Постанови Правління НБУ)

№, дата	Назва
№ 185/94-ВР від 23.09.1994 р.	Закон «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»
№ 15-93 від 19.02.1993 р.	Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»»
№ 49 від 08.02.2000 р.	Положення про валютний контроль
№ 122 від 6.03.1999 р.	Інструкція про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон
№ 136 від 24.03.1999 р.	Інструкція про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпортними та лізинговими операціями
№ 148 від 27.05.2008 р.	Інструкція про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України
№ 270 від 17.06.2004 р.	Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам
№ 281 від 10.08.2005 р.	Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою

Продовження таблиці 3.7

№, дата	Назва
№ 369 від 15.08.2016 р.	Положення про порядок здійснення банками аналізу та перевірки документів (інформації) про фінансові операції та їх учасників
№ 483 від 14.10.2004 р.	Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу
№ 485 від 14.10.2004 р.	Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України
№ 496 від 29.12.2007 р.	Правила здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні
№ 502 від 12.12.2002 р.	Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України
...	<i>ще багато інших нормативних актів</i>

Таблиця 3.8 – Склад нового валютного законодавства України (із 07.02.2019 р.)

№, дата	Назва
№ 2473-VIII від 21.06.2018 р.	Закон «Про валюту і валютні операції»
№ 1 від 02.01.2019 р.	Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України
№ 2 від 02.01.2019 р.	Положення про здійснення операцій із валютними цінностями
№ 3 від 02.01.2019 р.	Положення про транскордонне переміщення валютних цінностей
№ 4 від 02.01.2019 р.	Положення про перелік заходів захисту, порядок та критерії їх запровадження, подовження та дострокового припинення
№ 5 від 02.01.2019 р.	Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті
№ 6 від 02.01.2019 р.	Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредитами, позиками

Продовження таблиці 3.8

№, дата	Назва
№7 від 02.01.2019 р.	Інструкція про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів
№ 8 від 02.01.2019 р.	Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції
№ 13 від 03.01.2019 р.	Положення про валютний нагляд

Новий Закон України «Про валюту і валютні операції» визначає правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій і вповноважених установ та встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства.

Метою цього Закону є забезпечення єдиної державної політики у сфері валютних операцій і вільного здійснення валютних операцій на території України.

Цим Законом установлені визначення:

– **валютне регулювання** – діяльність Нацбанку та в установлених цим Законом випадках КМУ, спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій та уповноваженими установами;

– **валютний нагляд** – система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і вповноваженими установами валютного законодавства.

Замість «валютного контролю» з'явився «валютний нагляд».

Валютний нагляд в Україні здійснюється **органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду** з метою встановлення відповідності здійснюваних валютних операцій валютному законодавству з урахуванням ризик-орієнтованого підходу; проводиться без втручання у відповідні валютні операції та діяльність суб'єктів таких операцій, крім випадків запобігання агентами валютного нагляду проведенню незаконних валютних операцій.

Органи валютного нагляду: Національний банк України та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику.

Агенти валютного нагляду: уповноважені установи (банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку, які отримали ліцензію НБУ згідно з цим Законом); вони є підзвітними Нацбанку.

Уповноважені установи під час проведення ними валютних операцій, крім валютних операцій, пов'язаних з експортом та імпортом товару на суму, меншу за розмір, установлений для фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу (на 01.01.2020 р. – 150 тис. грн), здійснюють безпосередній нагляд за виконанням вимог валютного законодавства резидентами (крім інших уповноважених установ) і нерезидентами, що здійснюють валютні операції через ці вповноважені установи.

Агенти валютного нагляду мають право вимагати в суб'єктів валютних операцій документи, пов'язані зі здійсненням валютних операцій, а суб'єкти валютних операцій зобов'язані надавати такі документи на вимогу агентів валютного нагляду у визначений ними строк.

У новому законодавстві також змінилося визначення терміна «іноземна валюта» (табл. 3.9), наприклад воно доповнене складовою «електронні гроші».

Таблиця 3.9 – Термін «іноземна валюта»

Згідно зі ст. 1 Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року № 15-93	Згідно із Законом України «Про валюту і валютні операції»
іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України. Іноземні валюти відповідно до Класифікатора іноземних валют поділяються за ступенем їх конвертованості	а) грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема, спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті; в) <i>електронні гроші</i>, номіновані в грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах

Разом із запровадженням лібералізації системи валютного регулювання Нацбанк скасував понад 30 обмежень на валютному ринку. Найбільш значні події:

- скасовано обов'язковий продаж валютних надходжень (спочатку зменшено до 30 %, а вже з 20.06.2019 р. – скасовано), попереднє резервування гривні для купівлі валюти та обмеження на репатріацію дивідендів за кордон, знята заборона купівлі валюти за кредитні кошти;
- населення одержало можливість купувати валюту онлайн через інтернет-банкінг (у межах ліміту купівлі готівкової валюти – до 150 тис. грн/день в еквіваленті);
- бізнес і населення можуть інвестувати за кордон у межах запровадженої системи електронних лімітів, що не потребує отримання спеціальних дозволів Нацбанку, як це колись було. Скасовано індивідуальні ліцензії на валютні операції – їх замінила система е-лімітів (2 млн євро/рік для юридичних осіб, 50 тис. євро/рік для фізичних осіб до грудня 2019 р.). За період із 07.09.2019 р. фізичні особи перерахували за кордон у межах е-лімітів понад 85 млн євро, що значно менше за середньоденний обсяг торгів на міжбанківському ринку. А з 18.12.2019 р. Нацбанк удвічі збільшив е-ліміт для певних валютних операцій фізичних осіб із переказу коштів, зокрема для здійснення інвестицій за кордон чи розміщення на іноземних рахунках, – до 100 тис. євро на рік. Остаточне скасування е-ліміту для фізичних осіб стане можливим не раніше за ухвалення й імплементацію пакету законопроектів щодо протидії BEPS (Плану протидії розмивання бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування);
- скасована процедура реєстрації зовнішніх запозичень; підприємці активно користуються спрощеною повідомною системою інформування про зовнішні залучення, що замінила обтяжливу процедуру реєстрації таких кредитів у Нацбанку;
- повне скасування ліміту на репатріацію дивідендів для іноземних інвесторів;
- удвічі збільшився граничний строк здійснення розрахунків за експортно-імпортними контрактами – до 365 днів;
- запровадження ризик-орієнтованого нагляду на зміну тотальному валютному контролю – скасовано валютний контроль за експортно-імпортними операціями до 150 тис. грн;
- збільшується ліміт на купівлю банківських металів фізичними та юридичним особами з 3,21 тройської унції на тиждень (100 г) до

еквіваленту 150 тис. грн/день (без обмежень для юридичних осіб, які ведуть діяльність, пов'язану з використанням банківських металів);

- скасовано санкції у вигляді припинення зовнішньоекономічної діяльності за порушення строків розрахунків;
- дозволяється укладання банками валютних свопів із резидентами й нерезидентами;
- дозволяється здійснення інвестицій в Україну у валютах не лише першої, а й другої групи Класифікатора валют;
- банкам дозволяється продавати своїм клієнтам державні цінні папери, номіновані в іноземній валюті, за іноземну валюту;
- банкам дано можливість виконувати заявки на покупку інвалюти навіть тих клієнтів, які обслуговуються в іншому банку.

Такі заходи мають велике значення для покращання бізнес-клімату, створення стимулів для посилення довіри до гривні й передумов для притоку капіталу в країну.

Проте ст. 12 Закону «Про валюту...» встановлює, що НБУ «за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави, *має право* запровадити такі заходи захисту:

1) обов'язковий продаж частини надходжень в іноземній валюті у межах, передбачених нормативно-правовими актами НБУ;

2) установлення граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;

3) установлення особливостей здійснення операцій, пов'язаних із рухом капіталу;

4) запровадження дозволів та (або) лімітів на проведення окремих валютних операцій;

5) резервування коштів за валютними операціями;

6) заходи відповідно до статті 7⁻¹ Закону України «Про Національний банк України», якою встановлено, що НБУ за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни (що підтверджується відповідним рішенням Ради з фінансової стабільності), має право визначати тимчасові особливості регулювання та нагляду за банками: *обмежувати або забороняти видачу коштів з поточних та вкладних (депозитних) рахунків фізичних та юридичних осіб, встановлювати обов'язкове використання певних форм і умов розрахунків під час проведення валютних операцій при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; встановлювати обмежуючі*

умови, порядок, особливості здійснення валютних операцій, пов'язаних з інвестиційною діяльністю іноземних інвесторів в Україні або встановлювати тимчасові заборони на проведення таких валютних операцій; обмежувати умови, порядок, особливості здійснення операцій із транскордонного переміщення валютних цінностей.

Національний банк України має право встановлювати мінімальні граничні суми операцій з експорту й імпорту товарів, на які поширюються встановлені відповідно до цього Закону граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів.

Критеріями для запровадження заходів захисту можуть бути:

1) значне зниження курсу гривні до іноземних валют на валютному ринку та/або золотовалютних резервів Національного банку;

2) значне зменшення загального обсягу вкладів (депозитів) у банківській системі;

3) значне зростання вартості запозичень на зовнішніх ринках або неможливість здійснення таких запозичень;

4) ескалація суспільно-політичної та/або геополітичної напруги, що створює ризик для стабільності фінансового сектору України;

5) інші ознаки, що можуть свідчити про наявність істотних ризиків для макроекономічної стабільності й стабільності фінансової системи.

Серед змін валютного законодавства варто особливо звернути увагу на ризик-орієнтований підхід до валютного нагляду. Якщо раніше Нацбанк вимагав контролю з боку банків за всіма операціями клієнтів, то тепер – лише щодо тих, які перевищують межу суми обов'язкового фінансового моніторингу (150 тис. грн), та для запобігання банками проведенню їх клієнтами через ці установи валютних операцій, що не відповідають вимогам законодавства України, для чого враховуються: джерела походження коштів, економічна доцільність (сенса) і факт дроблення операції, а також індикатори її сумнівності. Або: якщо раніше кредити в іновалюті від нерезидентів контролювалися на предмет їх процентної ставки, то тепер відповідно до «Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредитами, позиками» від банків вимагається лише реєстрація договорів за допомогою засобів спеціального програмного забезпечення Нацбанку.

Водночас із певним спрощенням валютного законодавства певні вимоги залишаються актуальними. Зокрема, для банків національним регулятором встановлені й продовжують бути чинними так звані *ліміти відкритої валютної позиції*. Вони регулюють валютний ризик банків;

водночас НБУ може змушувати банки збільшувати продаж або купівлю валюти на міжбанку. Довідково: відкрита валютна позиція – це різниця між сумою балансових і позабалансових вимог в іновалюті/банківських металах та сумою балансових і позабалансових аналогічних зобов'язань. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо навпаки. Із 01.02.2020 р. ліміти підвищені вдвічі та становлять: Л13-1 (Норматив ризику загальної довгої відкритої валютної позиції) – не більше за 10 % регулятивного капіталу; Л13-2 (Норматив ризику загальної короткої відкритої валютної позиції) – не більше ніж 10 %.

За порушення валютного законодавства встановлена відповідальність як банків, так і інших суб'єктів валютного ринку:

- за порушення резидентами строку розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів, – нарахування пені за кожний день прострочення розміром 0,3 % суми неодержаних грошових коштів за договором, але не більше за суму неодержаних грошових коштів за договором;

- за інші порушення юридичних осіб – заходи впливу у вигляді штрафних санкцій;

- до банків – заходи впливу згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність»;

- до вповноважених установ (крім банків) – такі заходи впливу:
 - а) письмове застереження; б) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів валютних операцій; в) штрафні санкції; г) зупинення або відкликання (анулювання) ліцензії на здійснення валютних операцій;

- до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб – заходи впливу у вигляді штрафів, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення – до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

До банків та небанківських фінансових установ заходи впливу застосовує НБУ. Наприклад, у річному звіті за 2018 р. Нацбанк зазначає факти застосування заходів впливу/санкцій за порушення вимог валютного законодавства України:

- письмового застереження – 7 разів;

- постанови про притягнення до відповідальності банку або небанківської фінустанови за порушення вимог валютного законодавства – 72 постанови на загальну суму 840,4 тис. грн;

- письмової вимоги до банку щодо усунення (недопущення в подальшій діяльності) порушень валютного законодавства України та нормативно-правових актів Нацбанку – 12 разів.

Національний банк має право застосовувати заходи впливу за такі порушення:

- порушення банком значення лімітів відкритої валютної позиції банку (Л13-1, Л13-2);

- недотримання банком розміру резервування коштів в іноземній валюті (банківських металів) за залученим банком депозитом, кредитом (позикою) від нерезидента;

- порушення порядку проведення розрахунків за валютними операціями;

- порушення умов та порядку торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України;

- порушення порядку проведення переказу валютних цінностей;

- порушення порядку транскордонного переміщення валютних цінностей;

- невиконання/неналежне виконання обов'язків щодо здійснення банком валютного нагляду;

- ненадання банком доступу вповноваженим працівникам Нацбанку до систем автоматизації банківських операцій під час виїзної перевірки дотримання валютного законодавства, інформації/документів про валютні операції, а також пояснень щодо проведених валютних операцій;

- неподання, подання не в повному обсязі, подання недостовірної інформації/документів про валютні операції/їх копій (уключаючи в електронному вигляді);

- неподання, подання не в повному обсязі, подання недостовірної інформації, що встановлює порядок валютного нагляду за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів, Нацбанку;

- порушення періодичності, строків, способу та порядку надання інформації (статистичної звітності) про валютні операції, а також допущення суттєвих помилок в інформації (зазначена сума в еквіваленті дорівнює чи перевищує 150 тис. грн).

Суттєве порушення вимог валютного законодавства – це здійснення валютних операцій із порушеннями в загальній сумі операцій, що перевищує еквівалент 1 млн грн за офіційним курсом.

Заходи впливу повинні бути адекватними вчиненому порушенню й можуть передбачати письмове застереження, письмову вимогу до банку щодо усунення порушення, прийняття рішення щодо обмеження, зупинення чи припинення окремих видів операцій банку, застосування штрафів, припинення валютних операцій.

За невеликі порушення банком валютного законодавства НБУ застосовував відключення банку від системи «ВалКлі» на певний час, позбавляючи винний банк можливості здійснювати валютні операції.

Крім заходів із боку Нацбанку, податкові органи мають право адекватно вчиненому порушенню застосувати до юридичних осіб (крім уповноважених установ) такий захід впливу, як штрафні санкції розміром до 100 % суми операції, проведеної з порушенням валютного законодавства.

Перспективи подальшої валютної лібералізації пов'язані з реалізацією дорожньої карти, що наприкінці 2018 р. репрезентував НБУ, зазначивши незворотність своїх намірів про скасування в майбутньому всіх валютних обмежень зі швидкістю процесу, що відповідатиме темпам покращання макроекономічної ситуації в Україні, а також зі зміною навесні 2020 р. законодавства з питань AML/CFT.

Питання для самоперевірки

1 Дайте визначення поняття валютного ринку. Учасники, регулятори валютного ринку.

2 Міжбанківський валютний ринок України: поняття, функції, тенденції розвитку.

3 Поняття, мета й завдання валютного нагляду й валютного регулювання.

4 Функції державних органів і банківської системи України у сфері валютного нагляду та валютного регулювання.

5 Сформулюйте функції банку як агента валютного нагляду.

6 Якою є відповідальність за порушення вимог валютного законодавства (суб'єктом ЗЕД, банком)?

7 Валютна лібералізація: передумови, нинішній стан, перспективи й проблеми.

Тести

1 Валютні цінності – це:

а) іноземна валюта;
б) іноземна валюта та банківські метали;
в) іноземна валюта, банківські метали, платіжні документи й інші цінні папери (акції, депозитні сертифікати тощо), виражені в іноземній валюті або банківських металах;

г) іноземна валюта готівкою, платіжні документи в інвалюті, цінні папери в інвалюті, золото та інші дорогоцінні метали у вигляді зливків,

пластин і монет, а також сертифікати, облігації, варанти та інші цінні папери, номінал яких виражено в золоті, дорогоцінні камені.

2 Згідно з валютним законодавством «іноземна валюта» – це:

а) власне іноземна валюта в готівці, вільноконвертована та неконвертована;

б) кошти на рахунках у банках та інших фінустановах, виражені в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема, спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті;

в) електронні гроші, номіновані в грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах;

г) усі відповіді правильні.

3 Валютний курс – це:

а) співвідношення темпів інфляції у двох країнах;

б) ціна національної грошової одиниці, виражена в грошовій одиниці іншої держави;

в) розраховується шляхом зіставлення цін стандартного однойменного набору («кошика») товарів і послуг у національній та іноземній валютах;

г) визначається на основі співвідношення ефективних виробничих витрат у країнах, що зіставляються: рівень заробітної плати, норма позичкового процента, рента, рівень продуктивності праці тощо.

4 Валютні операції – це:

а) операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;

б) операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;

в) операції, пов'язані з увезенням, переказуванням і пересиланням на територію України й вивезенням, переказуванням та пересиланням за її межі валютних цінностей;

г) операції, пов'язані з переміщенням або переходом права власності на валютні цінності. Виділяють: поточні неторговельні; поточні торговельні; операції, пов'язані з рухом капіталу.

5 Система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і вповноваженими установами валютного законодавства, – це:

- а) валютний нагляд;
- б) валютне регулювання;
- в) валютний ринок;
- г) валютні обмеження.

6 Система заходів впливу грошової влади на економіку та фінансовий ринок за допомогою управління внутрішніми валютними потоками й зовнішніми платежами та переказами (транзакціями) – це:

- а) валютний контроль;
- б) валютне регулювання;
- в) валютний ринок;
- г) валютні обмеження.

7 Які твердження щодо валютної кризи є правильними:

а) це ситуація, за якої спекулятивна атака на валюту призводить до різкої девальвації національної валюти або органи державної влади намагаються запобігти девальвації, продаючи золотовалютні резерви або значно підвищуючи процентні ставки;

б) валютна криза підвищує ймовірність банківської кризи або дефолту;

в) це економічно необґрунтоване (або недостатньо обґрунтоване) знецінення чи подорожчання національної валюти, різке коливання валютних курсів, заміна грошової одиниці або її вартісної основи (відмова від обміну кредитно-паперових грошей на золото), значний обсяг спекулятивних операцій валютою, швидких і значних за масштабами припливів та відпливів валютних резервів, різка незбалансованість міжнародних розрахунків, погіршення міжнародної валютної ліквідності та ін.;

г) усі відповіді правильні?

8 Зазначте зайве. Спектр заходів впливу з боку НБУ за порушення банком валютного законодавства охоплює:

а) письмове застереження, письмову вимогу щодо усунення порушення;

б) призначення Національним банком куратора банку;

в) застосування штрафів;

д) припинення валютних операцій.

9 Відповідальність банку передбачена за такі порушення:

а) торгівлю іноземною валютою банками та іншими фінансовими установами без одержання ліцензії НБУ та (або) з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, встановлених Нацбанком;

б) несвоєчасне подання, приховування або перекручення звітності про валютні операції;

в) невиконання функцій щодо валютного нагляду;

г) усі відповіді правильні.

10 Здійснення іноземних інвестицій в Україну та здійснення резидентами портфельних інвестицій за межі України є:

а) поточними неторговельними операціями в іноземній валюті;

б) поточними торговельними операціями в іноземній валюті;

в) валютними операціями, пов'язаними з рухом капіталу;

г) не належать до валютних операцій.

Завдання

Завдання 1

Попередньо група студентів (до 5 осіб) вибирає великий банк як об'єкт дослідження (наприклад, АТ «Укресімбанк», АТ «Ощадбанк», ПАТ «Промінвестбанк», ПАТ КБ «ПриватБанк»). Для вибраного банку потрібно висвітлити зазначені далі питання в розрізі загальної проблематики «Банк «XXX» на валютному ринку» (з розрахунками та у формі презентації).

Питання для проблематики «Банк «XXX» на валютному ринку»

1 Короткий огляд подій на відповідному ринку за останніх 5 років (українському, світовому або ринках окремих країн, якщо банк має іноземну материнську компанію).

2 Аналіз видів, масштабів, динаміки, структури: кредитів в інвалюті, депозитів в інвалюті, операцій із цінними паперами в інвалюті (зокрема, борговими, емітованими банком), операцій із банківськими металами.

3 Аналіз стану й умов субординованого боргу в інвалюті, а також інших залучених коштів/зобов'язань в інвалюті.

4 Характеристика валютної позиції, валютного ризику за даними банку й сайта НБУ.

- 5 Характеристика фінансових результатів: результату від операцій з іноземною валютою; результату від переоцінки іноземної валюти.
- 6 Фінансові інструменти в іноземній валюті: суть і специфіка.
- 7 Роль банку на міжбанківському валютному ринку.

Список рекомендованих джерел

1. Показники валютного ринку України : офіційна інтернет-сторінка НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080.
2. Положення про валютний нагляд, затверджене Постановою Правління НБУ від 03.01.2019 р. №13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n16>.
3. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.08.2012 р. № 346. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12#n16>.
4. Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті, затверджене Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19/print#n12>.
5. Положення про здійснення операцій із валютними цінностями, затверджене Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-19#n10>.
6. Положення про критерії та порядок відбору банків, які можуть залучатися до зберігання запасів готівки Національного банку України, затверджене Постановою Правління НБУ від 28.09.2016 р. № 389. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0389500-16>.
7. Положення про перелік заходів захисту, порядок та критерії їх запровадження, подовження та дострокового припинення, затверджене Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004500-19/print#n10>.
8. Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції, затверджене Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008500-19#n17>.
9. Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредитами, позиками, затверджене Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006500-19#n17>.

10. Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України, затверджене Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#n10>.

11. Положення про транскордонне переміщення валютних цінностей, затверджене Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003500-19#n10>.

12. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

13. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19/ed20180621#n12>.

14. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

15. Спеціальні санкції. Офіційна Інтернет-сторінка Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/SpecialSanctions/List?lang=uk-UA>.

16. Стратегія валютних інтервенцій Національного банку України на 2016–2020 роки, затверджена Рішенням Правління НБУ від 06.09.2016 р. № 261-рш. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vr261500-16>.

Навчальне видання

Бєлова Інна Валеріївна

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РИНКУ

Навчальний посібник

Художнє оформлення обкладинки Є. В. Нікітюка

Редактор О. В. Федяй

Комп'ютерне верстання І. В. Белової

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 8,60. Обл.-вид. арк. 14,64. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.